Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları

İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

KENTSEL DÖNÜŞÜM VE İNSAN HAKLARI

Senem Zeybekoğlu Sadri
Mustafa Ökmen
Kıvılcım Akkoyunlu Ertan – Birol Ertan
Hossein Sadri
Murat Cemal Yalçıntan – Erbatur Çavuşoğlu
Dikmen Bezmez – Sibel Yardımcı
Ayten Alkan
Ezgi Tuncer Gürkaş

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

KENTSEL DÖNÜŞÜM VE İNSAN HAKLARI

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 415
İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları 16

ISBN 978-605-399-274-5

1. Baskı İstanbul, Mart 2013

Bu kitap İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından hazırlanmıştır.

© Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti.
Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 43/A Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 52 59 - 311 52 62 / Faks: 0212 297 63 14 • Sertifika No: 11237

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Yayına Hazırlayan Seda Kalem Berk - Pınar Uyan Semerci
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi • www.dizgievi.com
Düzelti Remzi Abbas
Dizin Özgür Yıldız
Baskı ve Cilt Sena Ofset Ambalaj ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok Kat 6 No: 4 NB 7-9-11 Topkapı İstanbul
Telefon: 0212 613 03 21 - 613 38 46 / Faks: 0212 613 38 46 • Sertifika No: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
A catalog record for this book is available from the İstanbul Bilgi University Library

Kentsel dönüşüm ve insan hakları /Senem Zeybekoğlu Sadri ... [et al.].
212 p.: 1 map, 5 photog.; 16x23 cm.
Includes bibliographical references and index.
ISBN 978-605-399-274-5

1. Urban renewal – Turkey. 2. Urban renewal - Turkey – Istanbul – Samatya. 3. City planning – Turkey.
4. Sustainable urban development – Turkey. 5. Human rights - Turkey.
6. City planning and redevelopment law – Turkey. 7. City planning - Law and legislation – Turkey.
I. Zeybekoğlu Sadri, Senem.
HT178.T9 K46 2013

KENTSEL DÖNÜŞÜM VE İNSAN HAKLARI

İçindekiler

ix Yazarlar
xii Önsöz

1 *1* Kentsel Dönüşüm ve Kentte İnsan Hakları
Senem Zeybekoğlu Sadri
2 Kent Hakkı ve Kentte İnsan Hakları
3 Kentte İnsan Hakları
4 Eşitlik ve Ayrımcılığa Uğramama Hakkı
5 Barınma Hakkı
6 Sağlık Hakkı
6 Eğitim Hakkı
7 Çalışma Hakkı
7 Güvenlik Hakkı
8 Katılım ve Demokratik Temsil Hakkı
9 Uyumlu Gelişme Hakkı
9 Çevre Hakkı
10 Alt Yapı ve Kamusal Hizmetler Hakkı
11 Ulaşım Hakkı
12 Kültür Hakkı
13 Dinlence ve Spor Hakkı
13 Bilgi Edinme Hakkı
14 Kentsel Dönüşüm ve Kentte İnsan Hakları

17 *2* Bir İnsan Hakkı Olarak Kentli Haklarının Geliştirilmesi ve Yerel Yönetimler
Mustafa Ökmen
17 Giriş
18 Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme Eğilimleri ve Yerel Yönetimler
23 Yerel Yönetimler ve Yerel Demokrasi
26 Yerel Haklar Kavramı ve Temel Nitelikleri: Bir İnsan Hakkı Olarak Kentli Hakları
31 Yerel Hakların Uluslararası Düzeyde Korunması
31 Yerel Hakların Uluslararası Niteliği
32 Yerel Hakların Uluslararası Korunması
40 Sonuç ve Değerlendirme

45 *3* Kentli Hakları: Kent ve İnsan Hakları Bağlamında Kentsel Hizmetlere Erişim Hakkı
Kıvılcım Akkoyunlu Ertan – Birol Ertan
47 Kent Kavramı
50 Hak ve İnsan Hakları
52 İnsan Haklarının Çeşitlenmesi ve Dayanışma Hakları
54 Çevre Hakkı ve Kentli Hakları
55 Kentsel Hizmetlere Erişim Hakkı: Kentli Hakları
58 Kentli Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Normlaşma Süreci
67 Kentli Haklarının Kapsamı
70 Sonuç ve Değerlendirme

73 *4* Kent Hakkından Kentte İnsan Haklarına
Hossein Sadri
73 Mekân Üretimi
77 *Oeuvre* Kavramı
78 Kent Hakkı
81 Kentte İnsan Hakları Kavramı
83 Kent Hakkından Kentte İnsan Haklarına

87 *5* Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek
Murat Cemal Yalçıntan – Erbatur Çavuşoğlu
87 Giriş
89 Kentsel Dönüşümün İstanbul Tezahürü
90 Kentsel Muhalefet
92 Meslek Odaları
94 Sendikalar
94 Sivil Toplum Kuruluşları
95 Politik Örgütlü Gruplar
96 Sivil İnisiyatifler
97 Mahalli Örgütlenmeler
98 Şemsiye Organizasyonlar/Kampanyalar
99 Üniversiteler
100 Medya
100 Uluslararası Muhalefet
101 Biraradalığın İhtimali
103 Barınma Hakkının Ötesine Geçmek
104 Kent Hakkı: Kentsel Mekânın Kontrolü

107 6 Kent Vatandaşlığı, Kent Hakkı ve Sakat Hakları
Dikmen Bezmez – Sibel Yardımcı
108 Kent Düzleminde Kurgulanan Haklar ve Kent Vatandaşlığı
110 Kent Vatandaşlığı ve Sakat Hakları
113 İstanbul'da Kent Vatandaşlığı ve Sakat Hakları

121 7 "Yerim mi Dar, Yenim mi?" Cinsiyete Dayalı Kentsel Hak İhlâlleri ve Ötesi
Ayten Alkan
121 İnsan Hakları Kavrayışını Cinsiyetlendirmek
125 Kentselliğe Cinsiyetlendirilmiş Süreçler Prizmasından Bakmak
134 Cinsiyetlendirilmiş Bir "Kent Hakkı"na Doğru...
143 Cinsler Arası Eşitsizlik ve Cinsiyetlendirilmiş Hak (İhlâlleri) Kavrayışını Yerelleştirmek

165 8 Kentte Barınma Hakkı: Kim İçin? Samatya'da 'Zorunlu' Göçmenlerin 'Yer-Kurma' Pratikleri
Ezgi Tuncer Gürkaş
165 Giriş
167 Mekân mı? Yer mi?
171 Mekânı Yere Dönüştüren "Yer-Kurma" Pratikleri
172 Samatya Nereye Düşer?
173 "Ya Korucu Olacaksınız, Ya Gideceksiniz Dediler..."
175 "Geri Dönmek mi? Ne Mümkün?"
175 "İş Yok, Para Yok..."
177 "Kızlara Yapılan Ayrımcılığa Karşıyız, Okuyacağız!"
177 "Burası Hep Kürt, Aynı Köyde Gibiyiz..."
179 "Çok Büyük Kültür Farkı Var"
180 "Onlar... Hepsi Aynı... Hep Onların Suçu..."
182 Yer-Kurma Pratiklerini *Habitus* Kavramı ile Açıklamak
184 Mekânsal Kullanımlar
187 Sonuç Yerine

191 Dizin

YAZARLAR

AYTEN ALKAN

(Doç. Dr.) 1995-2008 arasında AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev yaptı, Kamu Yönetimi ile Kadın Çalışmaları'nda ders verdi, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM) grubuyla çalıştı. Yerel yönetimler, yerel /kentsel siyaset ve cinsler-arası eşitsizlik alanlarında, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde düzenlenen çok sayıda eğitim, kampanya, uygulama projesi ve atölye çalışmasına katkıda bulundu. 2008'den bu yana İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde çalışıyor. *20. Yüzyıl Kenti* (2002, İmge Yayınları- Bülent Duru'yla birlikte der. ve çev.), *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı* (2005, Dipnot Yayınevi) ile *Cins Cins Mekân* (2009, Varlık Yayınları, derleyen) başlıklı kitapların yanı sıra, çok sayıda makale, kitap bölümü, bildiri, çeviri, rapor, rehber kitapçık ve kitap incelemesine imza attı.

DİKMEN BEZMEZ

(Yrd. Doç. Dr.) Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir. Doktora derecesini Binghamton Üniversitesi (ABD) Sosyoloji Bölümü'nden 2008 yılında almıştır. İlgi alanları arasında kent çalışmaları (kentsel dönüşüm, kent yoksulluğu), sakatlık çalışmaları ve vatandaşlık çalışmaları yer almaktadır.

ERBATUR ÇAVUŞOĞLU

(Yrd. Doç. Dr.) Şehir Plancısı, Akademisyen, Aktivist: 2004 yılında *Hegonomik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi* adlı tez ile MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Birumut Derneği ve Dayanışmacı Atölye üyesidir. 2005 yılından bu yana yayınlanan *Birgün* gazetesi Kent Sayfası editörlerindendir.

BİROL ERTAN

(Doç. Dr.) İzmir'de doğmuş, ilk ve orta öğreniminin ardından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı Fakültenin Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini tamamlamıştır. 1991-1996 yılları arasında Başbakanlık Müşavirliği görevinde bulunan Birol Ertan, 1999 yılından bu yana KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Birçok internet sitesinde ve günlük gazetelerde yazıları yayımlanan Doç. Dr. Birol Ertan'ın *Delta Planı: Seçimleri Kimler Nasıl Kazanıyor* isimli basılmış bir kitabı ve *Üç Dünya* isimli yayımlanmış bir romanı bulunmaktadır.

KIVILCIM AKKOYUNLU ERTAN

(Doç. Dr.) ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden mezun olduktan sonra, Yüksek Lisans ve Doktorasını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Halen Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı'nda Doçent olarak görev yapan Kıvılcım Akkoyunlu Ertan'ın baş-

lıca çalışma alanları, kentleşme politikası, çevre politikası, çevre etiği, kentli etiği, kentli hakları, çevre hakkı'dır. Ertan, 1995 Milliyet Sosyal Bilimler Dalı Birincilik Ödülü ve 1996 HABİTAT II Konferansı Kent Zirvesi Kompozisyon Dalı'nda Mansiyon Ödülü sahibidir.

EZGİ TUNCER GÜRKAŞ

(Yrd. Doç. Dr.) Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden 2003'te mezun oldu. YTÜ Mimari Tasarım Yüksek Lisans programını, "Süleymaniye Bölgesi'nde Kullanıcı Katılımı ile Bir Dönüşüm Önerisi" başlıklı tezi ile 2005'te tamamladı. "Prof. Dr. Hülya Yürekli Araştırma Görevlisi Bursu" ile 2008 yılının bahar döneminde Georgia Institute of Technology College of Architecture'da misafir araştırmacı olarak bulundu. Doktorasını YTÜ Mimari Tasarım Doktora Programında, "Yer Üzerine Bir Okuma Denemesi: Samatya'da 'Yer-Kurma' Pratikleri" başlıklı doktora tezi ile 2010 yılında tamamladı. Ulusal ve uluslararası yayınları, ulusal mimari proje yarışmalarında ödülleri bulunmaktadır. 2004-2010 yılları arasında, YTÜ Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalıştı. Halen Doğuş Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde çalışmaktadır.

MUSTAFA ÖKMEN

(Prof. Dr.) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi'nden 1992 yılında mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı'nda 1995 yılında tamamladı. Doktora öğrenimini ise, Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda 1999 yılında bitirdi. 1995-2001 yılları arasında Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü'nde görev yaptı. 2001 yılında Yardımcı Doçent ve 2004 yılında da Doçent unvanını aldı. 2009 yılında Profesör olan Ökmen halen Celal Bayar Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir. *Kent, Çevre ve Globalleşme, Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler, Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetimi* isimlerini taşıyan üç kitabının yanında, yurt içi ve yurt dışında olmak üzere ellinin üzerinde makalesi ve bildirisi bulunmaktadır.

HOSSEİN SADRİ

(Yrd. Doç. Dr.) Girne Amerikan Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Master derecesini demokrasi ve kentsel mekân üzerinde İran'da bulunan Tebriz Azad Üniversitesi'nden ve doktora derecesini "Mimarlık ve İnsan Hakları" başlıklı tez çalışmasıyla Gazi Üniversitesi'nden almıştır. İnsan hakları aktivisti ve eğiticisi olarak, Uluslararası Af Örgütü üyesidir ve gönüllü olarak ulusal insan hakları eğitimi koordinatörlüğünü yürütmektedir.

SENEM ZEYBEKOĞLU SADRİ

(Yrd. Doç. Dr.) Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde tamamlamış, doktora çalışmalarını aynı üniversitede kentsel dönüşüm ve kent hakkı üzerindeki tez çalışması ile 2008 yılında tamamlamıştır. Araştırmalarını, küreselleşme ve kentler, kentsel dönüşüm, kent hakkı ve kentsel çevrelerin erişilebilir kullanımı alanlarında sürdürmektedir. Şu anda, Girne Amerikan Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır.

MURAT CEMAL YALÇINTAN

(Doç. Dr.) Şehir Plancısı, Akademisyen, Aktivist: 2005 yılında *Globalisation, politics and planning decisions: A case study of Koç University in Istanbul* adlı tez ile London School of Economics & Political Science doktorasını alan Yalçıntan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Birumut Derneği ve Dayanışmacı Atölye üyesidir. 2005-2011 yılları arasında *Birgün* gazetesi Kent Sayfası'nın editörlüğünü yapmıştır.

SİBEL YARDIMCI

Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, Boğaziçi Üniversitesi'nde yüksek lisansını, Lancaster Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını tamamlamıştır. İstanbul festivalleri örneğinden yola çıkarak küreselleşme, kentsel dönüşüm ve kültürün özelleşmesi gibi konuları ele alan doktora tezi, *Küreselleşen İstanbul'da Bienal* adıyla yayınlanan Sibel Yardımcı, kültür, kent, milliyetçilik ve biyopolitika üzerine çalışmaktadır.

Önsöz

Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları başlıklı bu çalışma, kent ve insan hakları kavramlarını disiplinler arası bir yaklaşımla inceleyen makalelerden oluşuyor. Bu katkılar, daha önce İstanbul Bilgi Üniversitesi, İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen aynı adlı iki günlük bir konferansta yapılmış sunumlara dayanıyor.

Sosyal bilimler açısından, 'kentsel dönüşüm' uygulamasıyla ilgili, kent ve insan hakları kavramları bağlamında bir tahlilde, kent hakkı, kentli hakları, kentte insan hakları, kentsel hizmetlere erişim hakkı gibi 'hak' vurgusunu ön planda tutan incelemelerin, hem genel hem de kent ölçeğinde bir demokrasi iklimi içinde anlamlı olduğunu düşünüyorum. Bu, temel olarak, bireysel hak alanlarının özerkliği ve bu bağlamda kendi geleceğini tayin etme olanaklarına sahip olma, özel ve kamusal iletişim kanallarının açıklığı ve bununla bağlantılı özgürlükler, katılım, çoğulculuk, şeffaflık, hesap verebilirlik, muhalefet hakkı, vb. değerlerle örülmüş bir ilişkiler düzenini ifade eder.

Hukukta, ama asıl insan hakları hukukunda, kentsel dönüşüm olgusuyla bağlantılı düşünülebilecek ve yegâne olmasa da öncelikli bir hak alanı, *inter alia*, 'yeterli barınma hakkı' (*right to adequate housing*) üzerinden tartışılabilir.

Bu hakkın korunması ve sürdürülmesi amacıyla varlığı gereken bazı standartların sağlanması, hakkın tanınması kadar korunması ve geliştirilmesi bakımından da önemlidir. İnsan hakları hukuku açısından bu hak, sadece dört duvar ve bir çatıdan ibaret bir çerçeveye sıkışmış olarak görülmez; 'ye-

terli bir barınma' kavramını oluşturan bazı standartların katkısını da dikkate almayı gerektirir. Örneğin kalıcılık güvencesi; hizmet, malzeme, bazı kolaylıklar ve altyapının sağlanması; maddi olarak karşılanabilir olma; doğal ve çevresel faktörler bakımından yerleşmeye uygunluk; yararlanacak kişiler bakımından erişilebilir olma; barınma yerinin sosyal ve ekonomik açılardan elverişli bir konumda olması; kültürel kimliği ifade edebilecek şartlara sahip olması gibi.

Barınma hakkının korunması bakımından, özellikle 'zorla tahliye' (*forced eviction*) uygulaması önemli bir tehdit oluşturur ki, buna ilişkin diğer nedenler hariç, kentsel dönüşüm politikaları kapsamında çok sık söz konusu olan bir durumdur.

Öte yandan, bu hak için olduğu gibi, tüm haklar bakımından da geçerli olan ve onları yatay olarak kesen başka hak bağlamları da var ki, bu kitaba konu olan temel inceleme konusu da buna dâhildir. Örneğin haklardan eşit yararlanma hakkı, ayrımcılık yasağı ve toplumsal cinsiyet merceğinden bakarak, fakat sadece bu açıdan bir değerlendirmeyle de sınırlı kalmayan, bir tartışmaya girişmek mümkündür.

Kentsel dönüşüm meselesinin hukuk kadar sosyal bilimler alanındaki farklı disiplinler için de zengin bir inceleme alanı oluşturduğu şüphesizdir. Bu çalışma da, böyle bir yaklaşımla doğdu.

Buna ek olarak, hem hukukta hem de sosyal bilimler alanındaki incelemelerin ortak bir zorlamayla karşı karşıya bulunduğu da bir başka gerçeği ifade ediyor. Bu, kent toprağındaki mülkiyet ilişkilerinin belirlenmesinde piyasa odaklı politikaların baskın ve belirleyici olmasıdır. Bunun hukuk cephesindeki karşılığını sadece emlak piyasası ve bir "piyasa regülasyonu" ile düzene kavuşturma iddiası yetersiz olduğu kadar yanılgın bir iddiadır. Zira bu çerçevede kurulan ilişkilerde, konuyla ilgili hak tanımının ve bunun bileşenlerinin etkisini güçlendirmek, o piyasa ilişkileri bakımından bir maliyet hesabına konu olur ya da genel olarak gider kalemleri arasında görülür ve minimize edilmeye çalışılır. Bu durum ekonomik ve sosyal haklara ilişkin bir tartışmada genellikle yüzleşilen bir sorundur.

Hukuk, son tahlilde, insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgilidir. Ama insanlar arasındaki ilişkilere etki eden faktörler, özellikle sosyal bilimlerin katkısıyla, hukukun uygulanma durumu, derecesi ve bunun etkilerinin değerlendirilmesi bakımından da dikkate alınmayı gerektiriyor.

Bu kitaptaki katkılar sayesinde, *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları* başlığı altında yapılmaya çalışılanın da, esasen bu olduğu kanaatindeyim.

Bu nedenle, öncelikle konferansa ve daha sonra bu kitaba katkıda bulunan tüm yazarlara içten teşekkürlerimi sunuyorum. Bu kitabın oluşumuna giden yolun ilk adımını meydana getiren konferansın hazırlanması ve ilişkiler ağının kurulmasında, Dr. Hossein Sadri'nin büyük rolü ve emeği oldu. Kendisine bu nedenle şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca, İstanbul Bilgi Üniversitesi öğretim üyeleri Pınar Uyan Semerci ve Seda Kalem Berk, bu kitabın yayıma hazırlanmasına yönelik çalışmayı titizlikle gerçekleştirdiler. Bu nedenle, Üniversitemizin bu her iki mensubuna da teşekkürlerimi sunuyorum.

İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin idari koordinatörü Seda Peker bütün bu sürecin nabzını hissetmemizi sağladığı ve farklı evrelerde geliştirilen bu çalışmanın gerçekleşmesine katkıda bulunduğu için, teşekkürü fazlasıyla hak ediyor.

Ve elbette, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yaymları'nın ehil personeli bu katkılar demetinin estetik bir hazla ele alınıp değerlendirilmesine, bu çalışmayla da katkıda bulundular. Kendilerine teşekkür ediyorum.

PROF. DR. TURGUT TARHANLI
Müdür, İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi
İstanbul Bilgi Üniversitesi

1

Kentsel Dönüşüm ve Kentte İnsan Hakları

Senem Zeybekoğlu Sadri

> Kentteki bütün haklar talep edilmeli, bu haklar için mücadele edilmeli ve bu haklar korunmalıdır. Bu haklar, ancak "kent hakkı" elde edildiği zaman bütünüyle gerçekleşeceklerdir
>
> Peter Marcuse, 2010

Dünya üzerindeki pek çok büyük kent, gittikçe daha fazla bir biçimde neo-liberal ekonominin gereksinimleri doğrultusunda değişmektedir. Sermayenin yüksek teknolojili endüstriler, yeni istihdam biçimleri, yeni idari ve yönetsel kuruluşlar, uluslararası etkinlikler ve turizm olarak dünya çapında hareketlilik kazanmasıyla birlikte, bu hareketli sermayeyi kendilerine çekebilmek amacıyla, dünya kentleri bir rekabet ve yeniden yapılanma süreci içine girdiler. Kentler bir taraftan, servis sektörünün yüksek teknolojili iş gereksinimlerini karşılamak amacıyla altyapı yatırımlarına yoğunlaşırken, diğer taraftan bu sektörlerde çalışacak olan yöneticiler ve diğer yüksek ücretli çalışanların tüketim ihtiyaçlarına yönelik kentsel mekânlar üretme yarışındalar (Fainstein, 1990; Van Kepmen ve Marcuse, 1997). Dolayısıyla, kente ait pazarlanabilir bir imaj oluşturma çabası içindeki kent yönetimleri için, kent imajı, marka kent, kentin pazarlanması ve girişimci kent gibi kavramlar, kent yönetimi stratejilerinin oluşturulmasında etkili kavramlar olmaya başladılar (Harvey, 1989; Goodwin, 1993; Paddison, 1993; Evans, 2003). Son günlerde ismini çokça duyduğumuz kentsel dönüşüm de, kentler için yeni imaj üretmeyi ve kentlerin pazarlanmasını amaçlayan çeşitli ölçek ve içerikte kentsel müdahale biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu pazarlama mantığı içinde yürütülen kentsel dönüşüm sürecinde kentlerin tarihi mahalleleri, kültürleri, doğal alanları, kamusal mekânları birer

alım-satım nesnesine dönüşmüş durumda. Dönüşüm projeleri, kent merkezlerindeki tarihi mahallelerin restore edilmesi, eski endüstri yapılarının yeni fonksiyonlarla kullanıma açılması, "çöküntü" alanı ilan edilen bölgelerde lüks konut alanlarının inşa edilmesi gibi fiziki müdahaleler yanında, festivaller, bienaller, spor karşılaşmaları gibi ekonomik getirisi yüksek uluslararası mega-etkinliklerin düzenlenmesi ve bunlar için yeni yapılar yapılmasını da içeriyor (García, 2004). Bunlar, kent yönetimleri ve yatırımcılar tarafından, dünya standartlarında hizmet verecek bir kentte olması beklenen ileri teknoloji ile donatılmış, steril ve güvenli bir kent ortamının göstergeleri olarak değerlendiriliyor. Bu görünen, ya da görünmesi istenen manzara, sayıları gittikçe artan ve koşulları kötüleşen gecekondular ile yenileme ya da kentsel dönüşüm adı altında boşaltılan mahallelerden oluşan başka bir kenti arkasında gizlemektedir.

Dönüşüm projelerinin gerçekleşmesi esnasında, kamusal alanların özelleştirilmesi ve genel kullanıma kapatılması (Bilsel, 2006) ya da "çöküntü alanı" ilan edilmiş bölgelerde yaşayan insanların mülklerine kamulaştırma yoluyla el konulması ve bu insanların evlerinden çıkarılmaları gibi uygulamalara da sıkça rastlanıyor (Sakızlıoğlu, 2006). Kentin bir tarafı, üst düzey yöneticilerin, uluslararası standartta eğitim görmüş profesyonellerin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte gelişirken (Behrman ve Rondinelli, 1992), kentin diğer tarafı, yeni ekonomik sistem tarafından gittikçe daha fazla dışlanan ve daha fazla marjinalleşen bir kesimi barındırmaktadır. Bu da iki ucu arasındaki eşitsizliğin gün geçtikçe arttığı polarize bir toplumun ve içinde yaşayan toplulukların bir araya gelme olanağının olmadığı parçalanmış bir kent mekânının oluşmasına neden olmaktadır.

Kent mekânındaki bu parçalanmışlık, kentin sunduğu ya da sunması gereken olanaklara ve kaynaklara erişim sorununu da beraberinde getirmektedir. Bir tarafta, kentin biçimlenmesinde söz sahibi olan ve kentin sunduğu tüm olanaklara neredeyse sınırsız bir şekilde erişen, ya da bu olanakları satın alma gücüne sahip bir üst gelir grubu; diğer tarafta ise kentin değişim ve dönüşümü hakkında söz sahibi olamayan ve bu dönüşümün bedelini evlerini terk ederek, işlerini, sosyal güvencelerini, toplumsal bağlarını kaybederek ve toplumdan dışlanarak ödemek zorunda bırakılan yoksullar.

KENT HAKKI VE KENTTE İNSAN HAKLARI

Mekânsal bölünme ve toplumsal kutuplaşma, bu erişim ve söz sahibi olma/olamama ötesinde bir insan hakları sorununu da beraberinde getirmektedir. Kentlerin yoksul mahallelerini vuran kentsel dönüşüm, zaten yoksul ve kırıl-

gan olan birey ve grupların daha da yoksul ve kırılgan hale gelmelerine yol açmaktadır. Dönüşüm projeleri nedeniyle evlerini terk etmeye zorlanan insanlar, en başta barınma olmak üzere, istihdam, eğitim, sağlıklı çevrede yaşama, politik karar verme süreçlerine katılım gibi en temel haklarından da mahrum bırakılmaktadırlar.

Sadece kentsel dönüşümün yol açtığı problemler değil, aynı zamanda kent mekânında her an karşımıza çıkan ve çeşitli ekonomik, sosyal ve mekânsal süreçler sonucunda yeniden üretilen eşitsizlik, dışlanmışlık, yoksulluk, sosyal adaletsizlik problemlerine karşı, ilk olarak Fransız sosyolog ve kent bilimci Henri Lefebvre'in 1968'de ortaya attığı kent hakkı (Kofman ve Lebas, 2000) kavramından yola çıkılarak oluşturulan bir dizi çalışma alternatif bir çözüm geliştirmeyi hedeflemektedirler.

Henri Lefebvre'in Kent Hakkı düşüncesini, günümüzdeki kentsel problemlerin çözümüne yönelik bir alternatif olarak geliştirmeyi amaçlayan bir dizi şart ve bildirge, bu kavramı kentsel politika düzeyinde yeniden yorumlayarak (Mayer, 2009), kent mekânının kullanımı ile kent yönetiminde bireysel hakları ve grup haklarını detaylı bir şekilde formüle etmişlerdir. Uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel ölçeklerde çeşitli platformlarda gerçekleşen fikir paylaşımları sonucunda varılan uzlaşmalarla elde edilen bu şartlar ve bildirgeler, kentlerde yaşayan ya da kentleri geçici süreler için kullanan tüm insanların bu haklara sahip olduklarını ifade etmekte, yerel yönetimlerin de bu hakları koruma, gerçekleştirme ve bunlara saygı duyma konusunda sorumlu olduklarının altını çizmektedirler. Bu şartlar ve bildirgelerde tanımlandığı haliyle kentsel haklar, ya da kentte insan hakları, evrensel düzeydeki insan haklarını belediye ve yerel yönetimler düzeyinde yeniden yapılandırmayı hedeflemektedirler (Koenig, 2006).

KENTTE İNSAN HAKLARI

Kentte insan hakları belgeleri, günümüz kentlerinde ortaya çıkan hak ihlallerinin önüne geçebilmek için saygı duyulması, yerine getirilmesi ve korunması gereken hakları içermektedirler. Bu nedenle de kentsel dönüşüm projeleri gibi kent sakinlerinin başta barınma hakkı olmak üzere, bir dizi haklarının ihlaline yol açabilen proje ve programların dikkate almaları gereken ölçütlere de işaret etmektedirler.

Kentte insan hakları şartları ve bildirgelerinin içerikleri ve bu hakların kentsel dönüşümle ilişkisini tartışabilmek amacıyla bu yazıda farklı ölçeklerde hazırlanmış altı farklı belgenin içeriği incelenecektir. Bunlar, uluslararası

olarak 2004 yılında yayınlanmış olan "Dünya Kent Hakkı Şartı" (UNESCO, UN-HABITAT, ISSC, 2005) bölgesel olarak 1992 yılında yayınlanmış olan "Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu" (The European Declaration of Urban Rights), 1994 yılında yayınlanmış olan "Avrupa Kentte Kadınlar Şartı" (European Charter for Women in the City) ve 2000 yılında yayınlanmış olan "Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı" (UNESCO, UN-HABITAT, ISSC, 2006a), ulusal olarak 2001 yılında yayınlanmış olan "Brezilya Kent Yasası" (The Statute of the City) ve yerel olarak 2006 yılında yayınlanmış olan "Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı"dır (UNESCO, UN-HABITAT, ISSC, 2006b).

Bu şartlarda ortak olarak sıralanan haklar günümüzde kent ölçeğinde tanınması ve uygulamaya konulması talep edilen insan haklarını ortaya koymaktadırlar. Bu ortak hakları 14 başlıkta sıralamak mümkündür:

Eşitlik ve Ayrımcılığa Uğramama Hakkı

Kentte yaşayan insanlar arasında eşitliğin sağlanması için, Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı, Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu ve Dünya Kent Hakkı Şartı kentte yaşayanların renk, yaş, cinsiyet, cinsel yönelim, dil, din, politik düşünce, etnik, ulusal ya da sosyal köken ve gelir düzeyi farklılıkları nedeniyle ayrımcılığa uğramamaları gerektiğini savunmaktadırlar.

Kenti, "içinde yaşayanların tümüne ait kolektif bir mekân" olarak tanımlayan Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, kent hakları sadece belirli ülke vatandaşlarına değil, tüm kent sakinlerine tanınmış haklardır. Dünya Kent Hakkı Şartı kent sakinlerini "kalıcı ya da geçici olarak kentte ikamet eden tüm insanlar" olarak tanımlayarak, bu hakların kenti geçici olarak kullanan bireylere ya da gruplara da tanınması gerektiğini belirtmektedir.

Bu şartlar, eşitliğin sağlanması için özellikle kentte yaşayan kırılgan gruplara yönelik önlemler alınması ve olumlu eylem uygulanması gerektiğine değinmektedirler. Dünya Kent Hakkı Şartı kentte yaşayan kırılgan grupları şu şekilde tanımlamaktadır: yoksul, sağlık ve çevresel koşullar açısından risk altında bulunan, şiddete maruz kalan, engelli, göçmen, mülteci, ya da kentte yaşayan diğer insanlara göre dezavantajlı pozisyonda bulunan birey ya da gruplar ve özellikle dikkate alınması gereken kadınlar, çocuklar ve yaşlılar. Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı kırılgan grupların ve bireylerin korunması amacıyla çeşitli sosyal politikalar üretilmesini; az gelirlilere finansal destek, yaşlı ve çocuklara çeşitli hizmetlerin sağlanmasını; evsizlerin ve şiddet altındaki kadınların korunması için önlemler alınmasını ve küçük yaş-

ta çocukların çalıştırılmasının engellenmesini öngörmektedir. Aynı şart, göçebelerin kentte insan onuruna uygun koşullar altında yaşamaları gerektiğini de öne sürmektedir.

Dünya Kent Hakkı Şartı ve Avrupa Kentte Kadınlar Şartı, kent yönetimlerini özellikle kadınlara yönelik ayrımcılığın önlenmesinden sorumlu tutmaktadırlar. Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı da, kent yönetimlerinin yoksulluğa ve ayrımcılığa karşı sürekli mücadele etmeleri gerektiğinin altını çizmektedir.

Barınma Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, "bütün bireylerin uygun, güvenli ve sağlıklı bir eve sahip olma hakkı vardır". Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu konutların mahremiyet ve asayişinin de sağlanması gerektiğini; Dünya Kent Hakkı Şartı konutların ulaşılabilir ve uygun noktalarda yer almaları ve içinde yaşayanların kültürel karakteristiklerine uyarlanabilir olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Dünya Kent Hakkı Şartı barınma hakkının aileler, mülkiyet hakkı olmayan kiracılar ve evsizler ile göçebeler, yolcular ve Çingeneler gibi yaşama koşulları farklı olan gruplar da dahil olmak üzere kentte yaşayan tüm birey ve grupları kapsadığını ileri sürmektedir. Bu şarta göre, yoksul ailelerin konut edinmeleri için finansal destek programlarının geliştirilmesi; çocukların ve yaşlıların barınma ihtiyaçlarının karşılanması için önlemler alınması; istikrarsız ve yasa dışı konut alanlarının iyileştirilmesi ve mülkiyet sahipliğinin kontrol edilmesine yönelik olarak konut ve arazi almak için destek ve kredi programları geliştirilmesi yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Ayrıca, belediyelerin daimi çözüm bulunana kadar evsizlerin hosteller, sığınaklar ve pansiyonlarda geçici olarak barınmalarını sağlamaktan sorumlu oldukları belirtilmektedir.

Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı kent yönetiminin az gelirli ve kırılgan birey ve ailelerin özel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak ve onların yaşama ve ödeme koşulları uygun olan konutlara erişimlerini sağlamakla yükümlü olduklarının altını çizmektedir.

Kırılgan grupların barınma haklarıyla ilgili olarak da, engelliler, kadınlar ve kiracıların ihtiyaçlarına yönelik önlemler yer almaktadır. Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı konut mekânlarının engellilerin ihtiyaçları doğrultusunda adapte edilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir. Avrupa Kentte Kadınlar Şartı kadınların barınma ve konut haklarına vurgu yapmak-

tadır. Ayrıca Dünya Kent Hakkı Şartı şiddet mağduru kadınlara sığınak ve konut sağlanması gerektiğini açıklamaktadır. Yine aynı şarta göre, kent yönetimleri hane halklarını keyfi tahliyelerden ve kiracıları yüksek faizlerden korumak için konut kiralarını Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 7 no'lu Genel Yorumu'na uygun olarak düzenlemekle sorumludurlar. Buna ek olarak, tüm kentlilerin, içinde yaşadıkları evden tahliye edilmelerini, evlerinin zorla ya da keyfi olarak boşaltılmasını ya da kamulaştırılmasını engelleyecek yasal araçlardan faydalanma hakları vardır.

Sağlık Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarım Koruma Şartı'nda belirtildiği üzere, yerel yönetimler kentte yaşayan tüm bireylerin tıbbi ve koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını desteklemelidir. Aynı şarta göre kentler, ekonomi, kültür ve sosyal kent planlama alanlarında halkın da katılımıyla kent sakinlerinin sağlığını geliştirecek eylemlerde bulunmalıdır.

Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu kentte fiziksel sağlık koşullarını olduğu kadar, psikolojik sağlığı da destekleyen bir çevrenin ve imkân çeşitliliğinin bulunması gerektiğinden bahseder.

Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre kentler, hastalıkların önlenmesi ve tıbbi müdahale için kamusal hizmetlere tüm kent sakinlerinin ulaşımını sağlamak amacıyla ulusal hükümetlerle işbirliği içinde olmalıdırlar. Bu durum kırılgan grupların sağlık hizmetlerine ulaşımlarının sağlanması konusunda da geçerlidir. Aynı maddede, Dünya Sağlık Örgütü'nün Temel Tıbbi Tedavi Eylem Planı kapsamındaki düzenlemeler çerçevesinde temel tıbbi tedavi sağlanması ve toplum sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklık kazandırma konularında da kentler ve ulusal hükümetlerin işbirliğini öngörmektedir.

Eğitim Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, "bütün kent sakinlerinin eğitim hakkı vardır". Yerel yönetimler okul yaşındaki tüm çocuklar için temel eğitim ve erişilebilir yetişkin eğitimi sağlamakla sorumludurlar. Yerel yönetimler eğitim aracılığıyla özellikle cinsiyet ayrımcılığı, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık konularında kamu bilinci oluşturmalıdırlar. Dünya Kent Hakkı Şartı, eğitimin çevreye saygı, katılım ve barış kültürünün gelişmesi ilkelerine odaklı olması gerekliliğinin altını çizmektedir.

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre yerel yönetimler, din, kültürel ve politik konularda seçme özgürlüğüne dayanarak çocuklar ve

genç insanların eğitimlerini demokrasi ve tolerans ilkelerine dayandırmak için gerekli önlemleri almalıdırlar.

Dünya Kent Hakkı Şartı, ayrıca kırılgan gruplar için olağanüstü eğitim politikalarının belediyeler tarafından geliştirilmesi gerekliliğinden söz etmektedir. Aynı madde, kentlerin çok kültürlü ve sosyal uyum içinde eğitim ve kültür mekânları ve okullar sağlama sorumluluğunu açıklamaktadır.

İnsan hakları bilincinin eğitim aracılığıyla yaygınlaşması için, Dünya Kent Hakkı Şartı, insan hakları eğitiminin bütün kent hakkı alanında çalışanlara yönelik sağlanmasından ve kent hakları ilkelerinin okullarda, üniversitelerde ve popüler medyada öğretilmesine destek verilmesi gerekliliğinden; Avrupa Kentte Kadınlar Şartı ise cinsiyet ayrımcılığı konularının üniversite ve liselerde öğretilmesi gerekliliğinden bahsetmektedirler.

Çalışma Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, kent sakinleri tatmin edici bir yaşam kalitesini sağlayacak nitelikte, yeterli kazanç sağlayan işlerde çalışma hakkına sahiptirler. Bunun için, yerel yönetimler iş piyasasındaki arz ve talepleri dengelemek, işgücünün becerilerini geliştirmek ve daha ileri düzeyde eğitim almalarını sağlamak için adımlar atmalıdırlar. Ayrıca, yerel yönetimler, işyerinde herkese karşı eşitliği sağlamak; milliyet, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş ya da engellilik durumuna göre maaşlarda, çalışma koşullarında, katılımda veya terfi almakta ayrımcılığı, ya da haksız yere işten çıkarılmayı engelleyecek önlemleri kamu kuruluşları ve şirketlerle işbirliği yaparak sağlamalıdırlar. Buna ek olarak, eşit olanaklar sağlamak amacıyla, engelliler ve kadınlar için gerekli teknik donanımlar ve ekipmanların temin edilmesinden sorumludurlar.

Dünya Kent Hakkı Şartı, kadınlar ve kırılgan gruplar tarafından işyeri olarak kullanılan konutların iyileştirilmesi; az gelirliler ve işsizler tarafından gerçekleştirilen enformel ekonomik aktivitelerin kent ekonomisine entegrasyonunun sağlanması ve bu süreç içinde bu alanda çalışanlar için uygun çalışma alanları ve politikalar geliştirilmesi ve çocuk işçiliğinin engellenmesi konularında belediyelerin de sorumlu olduğunun altını çizmektedir.

Güvenlik Hakkı

Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı'na göre, tüm kentlilerin güvenlik hakkı vardır ve bu hakkın sürdürülebilirliğini sağlamak için kent yönetimiyle işbirliği yapabilirler. Aynı şartta, kentsel alanın güvenli bir şekilde geliştiril-

mesi; kadınların güvenliğinin sağlanmasına yönelik önlemler alınması; kamusal alanların güvenlikli kullanımının sağlanması; güvenlik konusunda kentlilik bilinci sağlanması ve bu konuda kentliler ve kamu görevlileri arasında işbirliği oluşturulması ve insanların ve mülkiyetin korunması konusunda kentlerin özel çaba sarf etmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir.

Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre, kentlerde planlama kent güvenliği göz önüne alınarak yapılmalı; kent yönetimleri kendilerini kamusal güvenlik, barış içinde var olma, kolektif gelişme ve dayanışmaya adamalıdırlar. Bu bağlamda, kent içinde çeşitliliğe saygı duyulması ve tüm kentlilerin kültürel kimliklerinin korunması sağlanmalıdır. Aynı maddede, güvenlik güçlerinin en önemli görevlerinin kentlilerin haklarını korumak ve bu haklara saygı duymak olduğu belirtilmektedir. Kent yönetimleri, emirleri altındaki güvenlik güçlerinin, bu gücü yasal sınırlar ve demokratik kontrol çerçevesinde kullanmalarını, bununla birlikte kentlilerin de güvenlik güçlerini denetleme ve değerlendirme olanağına sahip olmalarını garantilemek zorundadırlar.

Avrupa Kentte Kadınlar Şartı'na göre kentler, şiddet ve saldırganlık konularında başlıca hedef olan kadınların görüşlerini dikkate alarak gece ve gündüz güvenliğini sağlamak ve buna uygun kent planları geliştirmek durumundadırlar. Özellikle sosyal ve kültürel olarak dışlanan kadınlar daha fazla risk altındadırlar ve kadınların hareket kabiliyetlerini artıran önlemlerle korunmaları gerekmektedir.

Katılım ve Demokratik Temsil Hakkı

Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre, tüm kentlilerin yerel kamu ve halk idarelerinin şeffaflık, etkinlik ve özerkliklerinin artırılması için kentlerin kontrol, planlama ve yönetişimine doğrudan ya da temsil aracılığıyla katılım hakları vardır. Brezilya Kent Yasası kentin demokratik yönetiminin sağlanması için, kent konseyleri oluşturulması, kamuoyu yoklamaları yapılması ve önerilen kanun, plan, program ve kentsel gelişim projeleri için referandum yapılması gerekliliğinden bahsetmektedir.

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, bütün kentliler özgür ve demokratik seçimlerle temsilcilerini seçerek yerel politik hayata katılma hakkına sahiptirler. Aynı madde, iki yıldan fazla süredir kentte ikamet eden tüm insanlara (ülke vatandaşı olmayanlar da dahil olmak üzere) seçme hakkı verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, kentler açık oturumlar ve enformel toplanmalar için kamusal alanlar sunmalıdırlar ve

herkesin bu alanlara erişimi sağlanmalıdır. Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre ise, kente ve kentlilere ait olan bütün kamusal ve özel alanlar öncelikli olarak sosyal, kültürel ve çevresel çıkarlar için kullanılmalıdırlar ve bütün kentlilerin demokratik parametreler, sosyal adalet, sürdürülebilir çevre koşulları temelinde kent alanı kullanımında katılım hakları vardır.

Bunlara ek olarak, Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, bütçe tasarımında kentlilerin katılımına yönelik bir sistemin geliştirilmesi yerel yönetimlerin sorumluluğundadır.

Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre, kadınların ve azınlıkların yerel seçim süreçlerine dahil edilmeleri, kendileri ile ilgili politikaların tanımlanması süreçlerinde temsil edilmeleri gereklidir ve politik katılımlarının sağlanması için kotalar konulmalıdır. Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı, yerel yönetimleri kırılgan grupların kent hayatına katılımını sağlamaya yönelik aktif politikalar geliştirmekten sorumlu tutmaktadır. Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı, danışmanlık ve karar verme organlarında kadınların, farklı etnik grupların, azınlıkların ve genç insanların temsil edilmelerinin gerekliliğini açıklamaktadır.

Uyumlu Gelişme Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı kentlilerin politik, sosyal ve ekolojik gelişimlerine olanak tanıyan koşullara sahip olma haklarından bahsetmektedir.

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, kentlilerin konut alanları, kamu hizmetleri ve yeşil alanlar arasında uyumlu bir ilişki gerçekleştiren düzenli bir kent planlamasına sahip olma hakları vardır. Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı kentlilerin gelişiminin, toplumu koruyan ve geliştiren bir fiziksel, kültürel ve sosyal çevrede olması gerektiğinden bahsetmektedir. Aynı şarta göre, kültürel, sosyal ve ekonomik gelişme ile çevre ve mimari mirasın korunması arasında bir uzlaşmanın sağlanması gerekmektedir.

Çevre Hakkı

Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı'nda, çevre koruma ve sürdürülebilir gelişmenin ekonomik, kültürel ve sosyal gelişme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğundan ve bugünün ve gelecek nesillerin refahına katkı sağlayacağından bahsedilmektedir. Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu'na göre, yerel yönetimler yerel kaynakları, rasyonel, dikkatli, etkili, eşit ve tüm kentlilerin faydalanacağı şekilde yönetmek ve idare etmekten sorumludurlar.

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı, kentlilerin sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkından bahsederek bu amaçla yerel yönetimleri kirliliği engelleyici önlemler geliştirmekten sorumlu tutar. Bu madde, enerji tasarrufu, atık yönetimi ve yeşil alanların geliştirilmesi konularında önlemler alınması gerekliliğinin altını çizer ve kent sakinlerinin kentin kırsal çevresinin önemini anlamak ve onu korumak konusunda bilinçlendirilmeleri ile ilgili olarak yerel yönetimleri gerekli eylemleri gerçekleştirmeye davet eder. Yerel yönetimler, bu peyzajı etkileyecek değişikliklerle ilgili kentlilere danışılmasını garantileyecek önlemler almalıdır ve çevre korumayla ilgili özellikle çocuklara yönelik eğitim stratejileri geliştirmelidirler.

Alt Yapı ve Kamusal Hizmetler Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, yerel yönetimler kamusal hizmetlerin geliştirilmesi ve niteliğinden sorumludurlar. Aynı şartta, kentlilerin ücretsiz ve kolay erişilebilir genel kamusal servislerden faydalanma hakkı olduğundan bahsedilmektedir. Şartın bir diğer maddesine göre, yerel yönetimler kamu hizmetlerinin etkili olmasını ve kullanıcı ihtiyaçlarına uygunluğunu garanti etmelidirler. Bu konuda ayrımcılık yapılmaması için de her türlü önlemi almalıdırlar.

Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre, kentler kamusal hizmetlerin düşük gelirli aileler ve işsizler tarafından karşılanabilecek fiyatlarla sunulmasını sağlamalıdırlar. Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı'na göre, kamusal hizmetler iyi kalitede, saygılı ve ayrım yapılmaksızın sağlanmalı; eşitlikçi bir şekilde dağıtılmalı ve kamu mülkünün temizliği sağlanmalıdır. Kent organizasyonunda, özellikle belediye yapılarına ve servislerine kolay ulaşım sağlanmalı, kamusal hizmetlerin sunumunda ve kamusal alanların kullanımında kent halkının çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde esnekliğe olanak tanınmalıdır.

Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı'na göre, kentlilere yeterli miktarda kaliteli içme suyu sağlanmalı ve hiçbir kentli ekonomik nedenlerden dolayı içme suyu kaynaklarından mahrum bırakılmamalıdır. Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre de, kentler bütün kentlilerin içme suyu kaynaklarına, elektriğe, aydınlatma ve ısıtmaya, hastanelere, okullara, çöp toplama servislerine, sağlık imkânlarına ve iletişime erişim haklarını her ülkenin yasal çerçevesi dahilinde sağlamalıdırlar. Bunlara ek olarak, Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı, yeşil alanlar ve kentin kıyı şeritlerine de halkın erişim hakkının desteklenmesini belediye sorumluluğunda tutmaktadır.

Dünya Kent Hakkı Şartı, kamu hizmetlerinin halka en yakın idari düzeyde temin edilmesi ve uygulanması gerekliliğinden ve kentlilerin bunların yönetimi ve kontrolü üzerinde katılımları olması gerektiğinden bahsetmektedir. Kamu hizmetlerinde kamu mülkünün yasal statüsü tanınmalı ve özelleştirmeye karşı korunmalıdır. Kentler, kamusal ya da özel kuruluşlar tarafından verilen kentsel servislerin niteliği ve fiyatları ile ilgili olarak sosyal kontrol sistemleri oluşturmalıdırlar.

Ulaşım Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, kentte istenen sakinlik düzeyine uygun bir toplu taşıma sistemi, tüm kentlilerin hakkıdır. Bunun için kent içi ve kentler arası toplu taşıma sistemi herkes için erişilebilir bir biçimde geliştirilmelidir. Motorlu araç trafiği düzgün bir şekilde akmalı ve çevre ile uyum içinde olmalıdır. Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı'na göre, otomobil kullanımını azaltacak kentsel toplu taşıma ve ulaşım sistemleri desteklenmelidir. Bu şarta göre insanları, kendi evlerine ulaşımlarını sağlayan yaya yollarına ya da kentin kaldırım ve yaya yolu ağına erişimlerinden mahrum bırakan engellerin ve bozuklukların ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu'na göre, tüm yol kullanıcılarına –toplu taşıma, özel araç, yaya ve bisiklet– kesintisiz hareket kabiliyeti ve seyahat özgürlüğü tanınması ve bunlar arasında uyumlu dengelerin kurulması gerekir. Dünya Kent Hakkı Şartı, yer değiştirme, hareket ve trafik akışını kolaylaştırmak için yapısal engelleri kaldırmak ve gerekli donanımı sağlamayı belediye görevlerinden sayar. Aynı madde, engellilerin daha rahat hareketi için kamu binaları, çalışma alanları ve tahliye alanlarının uyarlanması gerektiğini açıklar. Avrupa Kentte Kadınlar Şartı'na göre, tüm kadınlar özellikle olanakları kısıtlı olan ve izole edilmiş kadınlar, kentin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatından tam olarak istifade edebilmek ve özgürce hareket edebilmek için toplu taşımaya kolay erişime sahip olmalıdırlar.

Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre, kentler kentliler için uygun ve ödenebilir toplu taşıma sistemleriyle kent içi hareket haklarını sağlamalıdırlar. Kentler, uygun bir kent içi ve kentler arası trafik planı ve çeşitli çevresel ve sosyal ihtiyaçları (cinsiyet, yaş ve engellilik gibi) göz önünde bulunduran ve herkes için erişilebilir toplu taşıma sistemleri oluşturmalıdırlar. Bu sistemler, çevreyi kirletmeyen araçların kullanımını desteklemeli ve kentin bazı bölgelerini günün belli saatlerinde sadece yaya kullanımına bırakmalıdırlar.

Kültür Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, tüm kentlilerin bütün ifade biçimleri, formları ve tezahürleri ile kültür hakları vardır. Yerel yönetimler, kültür dernekleri ve özel sektör işbirliği ile kent içinde çeşitliliğe saygı duyarak kentsel kültürel hayatın gelişmesine katkıda bulunmalıdırlar. Kültürel ve sosyal aktiviteler için çeşitli kamusal alanlar kentlilerin kullanımına sunulmalıdır. Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu kentlilerin farklı kültürel ve yaratıcı aktivitelere erişim ve katılım hakkından bahsetmektedir. Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, ayrıca kentler insanlar ve kültürler arasında karşılıklı farkındalık oluşturmalı, çeşitli inanç grupları arasında karşılıklı toleransı desteklemeli, kentlilerin düşünce özgürlüğü ve bireysel ve kolektif din özgürlüğünü garanti altına almalıdır. Ayrıca kentler ayrım yapmadan tüm kentlilerin kamusal alanlarına, eğitim kurumlarına, okullara ve kültür merkezlerine erişimlerini sağlayarak sosyal bütünleşme ve çok kültürlülüğe destek olmalıdırlar.

Azınlık dil gruplarından gelen çocukların ana dillerinde eğitim almalarının sağlanması ve insanların kişisel tarihlerinin ve ölmüş olanların anılarının korunması da bu şartın üçüncü maddesinde belediye sorumluluğu altında görülmektedir.

Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre, kent yönetimleri kentlilerin kentsel gelişme ile kültürel, tarihi, mimari ve sanatsal miras ve çevre koruma arasında denge kuran ayrışmayı ve dışlanmayı önleyen bir kentsel-çevresel plan oluşturulmasına katılımlarını sağlamalıdırlar. Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, kent yönetimleri, mevcut binaların restorasyonu ve yeniden kullanımı ile doğal, tarihi, mimari, kültürel ve sanatsal mirasın korunmasına yönelik çalışmalıdırlar. Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu, iyi nitelikli mimari ve fiziksel çevre, iyi kalitede çağdaş mimari ve tarihi yapıların özenli ve hassas restorasyonunun sağlanmasının gerekliliğini açıklar. Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı'na göre, kentin kültürel ve doğal mirasını korumak, sunmak ve bu mirasla ilgili bilgiyi tüm kentlilere yaymak; kentin kültür ve sanat merkezlerine ekonomik ve coğrafi ulaşımı ve bu alanların etkin kullanımını sağlamak; yaratıcı girişimleri desteklemek; kültürel pratiklerin çeşitliliğini ve gelişimini sağlamak ve halk kütüphanelerinin gelişmesi ve desteklenmesini sağlamak yerel yönetimlerin öncelikli görevleri arasındadır.

Dinlence ve Spor Hakkı

Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı, rekreasyon, fiziksel aktivite ve sporun kişisel gelişmeye ve kültürel ve sosyal bütünleşmeye katkı sağlayan nitelikli hayatın önemli parçaları olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, kent sakinlerinin rekreasyon, fiziksel aktivite ve spor hakkını sağlamak amacıyla, bu ihtiyaçlara uygun servisler sağlanmalı, yüksek kaliteli park alanları yapılmalı ve herkesin bu olanaklara erişimi sağlanmalıdır.

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı, çocukların çocukluk dönemlerinden keyif alabilmeleri için nitelikli serbest zaman alanlarının yapılmasını yerel yönetimlerin sorumluluğu olarak görmektedir.

Bilgi Edinme Hakkı

Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı'na göre, tüm kentlilerin, sosyal, ekonomik, kültürel ve yerel idare alanlarında bilgi edinme hakları vardır ve bu hak ancak bireyin özel hayatı ya da çocuk ve gençlerin korunması konuları ile sınırlıdır. Bu bağlamda yerel yönetimler, kentlilere ücretsiz ve kolay erişilebilir bilgi sağlamakla yükümlüdür ve bunun gerçekleşebilmesi için, iletişim teknolojileri ile ilgili becerilerin öğrenilmesi, düzenli olarak güncellenmesi ve bunlara erişimin kolaylaştırılması gerekmektedir.

Aynı şart, yerel yönetimlerin kendi aktivitelerini değerlendirmek ve bu değerlendirme sonuçlarım duyurmaktan sorumlu olduklarını belirtmektedir. İdari süreçler açık olmalı, kentliler politik ve idari hak ve sorumluluklarından düzenli olarak yayınlanan belediye mevzuatı aracılığıyla haberdar edilmelidirler.

Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı, yerel yönetimde şeffaflığın kentlilerin demokratik haklarını güçlendireceğinin altını çizmektedir. Bu amaçla, halkın yönetim süreçlerine katılımı sağlanmalı, kentliler kullanışlı ve net olarak formüle edilmiş bilgiyle donatılmalı ve belediye işleri ile ilgili dokümanlara ulaşım kolaylaştırılmalıdır.

Dünya Kent Hakkı Şartı'na göre, yönetimde şeffaflığın sağlanması için kamu görevlilerinin sorumlulukları kentlilerin denetimine açık olacak biçimde organize edilmelidir. Demokratik yönetim zincirini tamamlamak amacıyla, yerel yönetimler hükümetin daha üst düzey organlarının denetimine de tabi olmalıdırlar. Bütün bunlara ek olarak, kentler yolsuzlukla savaşmak için, halkın katılımını özendiren ve hukukun egemenliği, kamu işlerinin düzgün yürütülmesi, şeffaflık ve hesap verme zorunluluğu ilkelerini yansıtan, eşgüdümlü ve etkin politikalar yürütmelidir.

KENTSEL DÖNÜŞÜM VE KENTTE İNSAN HAKLARI

Kentsel dönüşüm, özellikle büyük şehirlerdeki yerel yönetimlerin uygulamak istedikleri kentsel müdahaleleri meşrulaştırmak için sıkça kullandıkları bir tanım haline gelmiş durumda. Farklı ölçek ve içerikte olabilen bu projeler, kentte bozulan ve çöküntüye uğrayan alanları iyileştirmek, kültürel mirası korumak, yeni iş alanları oluşturmak ve ekonomiyi geliştirmek, turistik çekim alanları oluşturmak, deprem riski altındaki bölgelerde yeni ve sağlam yapılar inşa etmek hedefleri ile meşru hale getirilmektedirler. Bu projelerin ortak yönleri ise, katılım söylemlerine karşın gerçekleştikleri bölgedeki halkın fikirlerini almama, rant öncelikli olma, kamulaştırma yoluyla kent arazilerine el koyma, zorla evden çıkarma, sadece fiziksel müdahale ile sınırlı kalma, kentin ve kentlinin gerçek ihtiyaçları doğrultusunda değil de kent yönetimleri ve sermayedarların kent algıları ve tahayyülleri doğrultusunda oluşturulma ve kent mekânını tümüyle bir metaya dönüştürme olarak sıralanabilir.

Dönüşüm projeleri, çoğunlukla çöküntü olarak tanımlanan ve daha çok yoksul ve kırılgan grupların yaşadıkları bölgeleri hedef almaktadır. Bu bölgeler öncelikle fiziksel anlamda ulaşım, sağlıklı çevre, uygun dinlenme ve spor alanları, altyapı ve kamusal hizmetler, uygun konutlar açısından yoksunluk içinde bulunan bölgelerdir. Ayrıca, bu bölgelerde yaşayan insanlar eğitim (özellikle kadınların ve kız çocuklarının eğitimi), sosyal güvence, kent yönetimine katılım ve kentin sunduğu olanaklara erişim bakımından kent yaşantısından dışlanmaktadırlar. Bu yoksunluk ve dışlanmışlık, eşitsizliği doğurmakta, bu bölgelerde yaşayan insanların ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olmaktadır. Bu bölgelerde uygulanan dönüşüm projeleri dışlanmışlığı daha da derinleştirmektedir. Örneğin, projelerin tepeden inme karakterleri, karar verme sürecinde projelerin muhatabı olanların katılımlarının sağlanmaması, kamulaştırma yoluyla mülksüzleştirme ve zorla evden çıkarma ve birçok örnekte görüldüğü üzere dönüşüm projelerinin uygulama aşamasında güvenlik kuvvetlerinin halka uyguladığı baskı ve şiddet, barınma başta olmak üzere, bilgi edinme, katılım ve demokratik temsil, sağlık, eğitim, çalışma ve güvenlik haklarının ihlal edilmesine yol açmaktadır. Böylelikle kentsel dönüşüm projeleri vasıtasıyla ortaya çıkan dışlanmışlık ve hak ihlalleri kent mekânını gittikçe daha fazla artan bir şekilde "haklara erişimi olanlar" ve "olmayanlar" olarak ayrıştırmaktadır.

Bu bağlamda, kentte insan hakları şartları, kent mekânında talep edilen hakları ortaya koymakla birlikte kentsel dönüşüm projelerinden kaynak-

lanabilecek olası hak ihlallerini de sıralamaktadırlar. Bu şartlar, herkesin bu haklara erişiminin sağlandığı, ayrımcılığın olmadığı ve kent yönetimi ile ilgili politikaların üretilmesinde ve kent mekânının kullanımında "belli seslerin diğerlerini bastırmadığı demokratik bir kent ortamı"nın oluşturulması için (Koenig, 2006) hak temelli kentsel politikaların üretilmesi yönünde önemli bir altyapı teşkil etmektedirler. Ayrıca bu şartlar, kırılgan grupların –yoksullar, evsizler, şiddet mağdurları, azınlıklar, yerlerinden edilmişler, göçmenler, göçebeler, kaçak işçiler, engelliler gibi diğer insanlara göre daha dezavantajlı konumda bulunanlar ve bunlar arasında da kadınlar, çocuklar, yaşlılar– bu haklara erişim konusunda güçlendirilmeleri gerekliliğinin özellikle altını çizmektedirler.

Herkesin ve özellikle kırılgan grupların bu haklara erişimlerinin desteklenmesi için olumlu eylem tedbirlerine (*affirmative action*) ihtiyaç vardır ve bu da bağlayıcılığı olan yasal düzenlemelerle mümkün olabilir. Yasal bağlayıcılığı olan ve kentte insan haklarını tanımlayan bir şartın oluşturulması kent mekânında hak ihlallerinin engellenmesi için önemli bir adım teşkil etmektedir. Böyle bir şartın oluşturulması, kent mekânında her türlü ayrımcılığa maruz kalan ve haklarından mahrum bırakılan birey ve grupların ortak bir platformda bir araya gelmelerini ve kendi taleplerini dile getirmelerini mümkün kılacaktır (Marcuse, 2010). Bu tekil taleplerin her birinin böyle ortak bir platformda dile getirilmesi ve sağlanması, insan hakları ihlallerinin olmadığı bir kente doğru atılan birer adım olacaktır.

Kaynakça

Behrman, J. N. ve Rondinelli, D. A., "The Cultural Imperatives of Globalization: Urban Economic Growth in the 21st Century", *Economic Development Quarterly* 6.2, 1992, s. 115-126.

Bilsel, C., "Kentsel Dönüşüm, Çözülen Kentler ve Parçalanan Kamusal Alan", *Mimarlık*, 327, 2006.

European Charter for Women in the City. City and Shelter web sitesinden erişim tarihi 20.12.2010. Erişim adresi: http://www.cityshelter.org/03.charte/chartes/charte-en.doc.

Evans, G., "Hard-Branding the Cultural City: From Prado to Prada", *International Journal of Urban and Regional Research*, 27.2, 2003, s. 417-440.

Fainstein, S., "The Changing World Economy and Urban Restructuring", *Leadership and Urban Regeneration, Cities in North America and Europe*. der. D. Judd, M. Parkinson, Sage Publications, Newbury Park, Londra, Yeni Delhi, 1990, s. 31-50.

García, B., "Urban Regeneration, Arts Programming and Major Events Glasgow 1990, Sydney 2000 and Barcelona 2004", *International Journal of Cultural Policy*, 10:1, 2004, s. 103-118.

Goodwin, M., "The City as Commodity: The Contested Spaces of Urban Development", *Selling Places: The City as Cultural Capital Past and Present*, der. G. Kearns, C. Philo, Pergamon Press, Oxford, 1993, s. 145-162.

Harvey, D., "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism", *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, 71.1, 1989, s. 3-17.

Koenig, E.B., "The Right to the City: Mobilizing Under the Emerging Paradigm of Urban Inhabitancy", Paper presented at a Conference on Researching Contemporary Cities Post Graduate E-Conference, Sonbahar 2006.

Kofman, E. ve Lebas, E. *Writings on Cities*, Blackwell, Oxford, 2000.

Marcuse, P., "Rights in Cities and the Right to the City", *Cities for All*, der. A. Sugranyes, C. Mathivet, Habitat International Coalition, Chile, 2010, s. 87-98.

Mayer, M., "The 'Right to the City'in the Content of Shifting Mottos of Urban Social Movements", *City*, 13.2-3, 2009, s. 362-374.

Paddison, R., "City Marketing, Image Reconstruction and Urban Regeneration", *Urban Studies*, 30.2, 1993, s. 339-350.

Sakızlıoğlu, B., "Bir Semti Geleceğe Taşımak ya da Sulukule'de Neler Oluyor?", *İstanbul*, 57, 2006, s. 40-43.

The European Declaration of Urban Rights. Sustainable Cities and Towns web sitesinden erişim tarihi: 20.12.2010. Erişim adresi: http://sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/URBAN_CHARTER_EN.pdf.

The Statute of the City. Instituto Pólis web sitesinden erişim tarihi: 20.12.2010. Erişim adresi: http://www.polis.org.br/obras/arquivo_163.pdf.

UNESCO, UN-HABITAT, ISSC., "World Charter on the Right to the City", *Discussion Paper Urban Policies and the Right to the City Public Debate*, UNESCO, Paris, 2005, s. 9-16.

UNESCO, UN-HABITAT, ISSC (a), "European Charter for the Safeguarding Human Rights in the City", *International Public Debates Urban Policies and the Right to the City*, UNESCO, Paris, 2006, s. 174-186.

UNESCO, UN-HABITAT, ISSC (b), "Montreal Charter of Rights and Responsibilities", *International Public Debates Urban Policies and the Right to the City*, UNESCO, Paris, 2006, s. 187-198.

Van Kempen, R. ve Marcuse, P., "A New Spatial Order in Cities", *American Behavioral Scientist*, 41.3, 1997, s. 285-298.

2

Bir İnsan Hakkı Olarak Kentli Haklarının Geliştirilmesi ve Yerel Yönetimler

MUSTAFA ÖKMEN

GİRİŞ

Küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme dinamikleri merkezli tartışmalar bağlamında yerel yönetimler hızla öne çıkarken, demokratikleşme, desentralizasyon ve daha çok katılım konularındaki bütün bu gelişmeler, yerel topluluk üyelerinin hak ve ödevleri konusunda girdi (in-put) sağlamakta ve yerel hakların daha güçlü ve yaşanabilir hale gelmesine de katkıda bulunmaktadır. Sözü edilen gelişmeler, birinci ve ikinci kuşak haklar adı verilen kişi hakları ve sosyal haklar ya da genel olarak insan hakları ile ilişkili olduğu kadar aynı zamanda üçüncü kuşak dayanışma hakları ile de yakından ilgilidir. Kentleşme, demokratikleşme ve yerelleşme kavramlarının iç içe niteliği, yerel yönetim, kent ve kentleşme olgularının yakın ilişkisi gibi bir yaklaşım çerçevesinde, yerel hakları kentsel haklar olarak da nitelendirebiliriz. Çünkü tarih buyunca kentler demokrasinin, yerelliğin ve katılımın en fazla kendini duyurduğu yerler olmuştur.

Yerel topluluk üyelerinin hak ve ödevleri anlamında kentsel haklar tam bir insan hakkı niteliği taşımaktadır ve bu konuda, Avrupa Kentsel Şartı örneğinin ötesinde, temel insan hakları belgelerine benzer bir metnin geliştirilmesi ve uygulamaya konulması gereklidir. Böyle bir girişim, dünyadaki genel ve kapsamlı nitelikte devam eden sürekli değişme ve gelişme sürecine, ortaya çıkan olumsuzlukların ortadan kaldırılması bağlamında katkıda bulunacağı gibi, aynı zamanda demokratik bir davranış olacaktır.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YERELLEŞME EĞİLİMLERİ VE YEREL YÖNETİMLER

Sanayi ötesi topluma doğru yaşanan süreçte, siyasal, ideolojik ve yönetsel yapılanmaların önemli bir yanını da küreselleşme üzerine yapılan tartışmalar oluşturmaktadır. Teknolojik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olmak üzere farklı açılardan ele alınan küreselleşme, bu bağlamda bir masal olarak ele alınmaktan kurtarıcı ilan edilmeye kadar geniş bir yelpazede tartışmalara konu olmaktadır. Küreselleşme olgusu ile ilgili sözü edilen tartışmalar, konunun bir retoriğe dönüşmesinin ötesinde siyasal ve yönetsel yeni yapılanmaların anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Bir ayağı teknolojik-ekonomik bir ayağı da politik-ideolojik olmak üzere iki temele dayalı çifte devrim niteliğinde ortaya çıkan sanayi devriminin ardından oluşan sanayi toplumu, oldukça geniş bir zamana yayılan gelişim sürecinin ardından 20. yüzyılın ikinci yarısında yeni gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Ulus-devletin işleyişini teminat altına aldığı kapitalist iktisadi yapı temelinde ortaya çıkan değişme ve gelişmeler, yönetim kavramına ilişkin tartışmalara da ivme kazandırmıştır.

Aynı ortak felsefi paradigmaya dayanan kapitalizm, ulus-devlet ve liberal demokrasi çerçevesinde yoğunlaşan bu tartışmalar, 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi ile belirginleşen dünya ekonomik krizine kadar altın dönemini yaşayan refah devletinin bunalımını gündeme getirmiştir. Refah devletinin bunalımı ve bu bağlamda çözüm arayışları, bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle de desteklenince, felsefi temellerden ekonomiye, sosyal alandan kültüre ve yönetimden kentleşmeye kadar geniş bir yelpazede küreselleşme odaklı bir tartışma başlamıştır (Ökmen, 2003a: 19).

Küreselleşme-yerelleşme dinamikleri bağlamında, ulus-devletin değişimi konusu çeşitli faktörler üzerinde temellendirilmiştir. Bu bağlamda, "devletin gittikçe artan önemine karşın, sınırlandırılması düşüncesini içeren tartışmalar yaygınlaşmaktadır. Devletin küçültülmesi anlamına gelen bu yaklaşımların ardında, ekonomik, teknolojik, sosyal, politik, ideolojik ve psikolojik bazı faktörler bulunmaktadır ve konunun odak noktasını ise globalleşme ve ona ilişkin tartışmalar oluşturmaktadır" (Schachter, 1997: 7).

Küreselleşmeye karşı nasıl bir yaklaşım tarzı benimsemeliyiz? Negatif ya da pozitif yaklaşmak zorunda mıyız? Küreselleşme, hakkında yararlı ya da zararlı diye nitelendirme yapılabilecek bir trend midir? Benzeri sorulara verilecek yanıtlar veya yanıt verip-vermeme konusunda tercihler bu kavramın kamu yönetimleri açısından değerlendirilmesinde baz alınacak konular olarak

karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşmenin bir aldatmaca olduğu; amacının uluslararası korporasyonların ve finans kuruluşlarıyla güçlü devletlerin güçsüz devletlerde pazar bulma veya onlar üzerinde hegemonik baskılar kurmak için ortaya atılan bir kavram olduğunu söyleyenler olduğu gibi ülkeler arası ekonomik, toplumsal ve politik bariyerlerin kalktığı Global Köy (Global Village) şeklinde ifade edilebilecek bir düzeni anlattığı yönünde görüşler de söz konusudur (Kutlu, 2003: 166).

Küreselleşme ile ilgili bu farklı yaklaşımların kendi mantığı içinde haklı yönleri olmakla birlikte ve bu tartışmaların ötesinde bir konuyu vurgulamak gerekir; öncelikle küreselleşme yalnızca olumlu sonuçları olan bir *iyi* ya da yalnızca istenmeyen sonuçlar doğuran bir *kötü* değildir. Her şeyden önce globalleşme olgusu bir realitedir, istesek de istemesek de işleyen bir süreçtir. Bilgi teknolojileri ve iletişim sistemlerinin ülke sınırlarını küçültmesi, bölgesel gruplaşmalara dayalı bütünleşme eğilimlerini beraberinde getirmesi, bugün için bir *realite* ise, küreselleşmeyi *masal* olarak görmek herhalde bir gerçeğin yadsınması olarak değerlendirilebilir. Bunun aksine, küreselleşmeyi her şeyi yoluna koyacak, bütün problemleri çözecek bir ideal tip olarak görmek de aynı bağlamda bir yanılsama olsa gerektir. Önemli olan bunun ötesinde yaşanan süreci bir realite olarak ele alıp olumsuzluklarına dikkatleri çekmek ve yapılabilecek olanları yapmak ya da olumlu yönlerinden yararlanma anlamında bir yaklaşımın ortaya konulabilmesidir. Bu da ortaya çıkan gelişmelerin, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olmak üzere çeşitli yönleriyle, geleceğe yönelik projeksiyonlar çerçevesinde analiz edilebilmesi ile yakından ilgilidir (Ökmen, 2003a: 21).

Küreselleşme ile ilgili sağlıklı analizlerin ortaya konulabilmesi, günümüzde dünyada yaşanan pek çok sorunun çözümü noktasında önemli sonuçlar doğuracaktır. Bir imkân ve potansiyel patlaması olarak görülen ve son yıllarda birçok uluslararası olgunun izahı ve meşru kılınması için kullanılan anahtar kavram haline gelen globalleşme aslında bir başka açıdan bakıldığında da kültür çeşitliliğini ve çoğulculuğu yok eden katı ve yüzeysel nitelikli bir standardizasyonu ve bölgesel nitelikli bunalımları, insanlığın varoluş alanını sınırlayacak şekilde tüm dünyaya yayan bir sonuç doğurmaktadır. Bununla birlikte insanlık birikimini monolitik bir yapıya bürüyen bu tekdüzeliğe karşı bir tepkiyi de beraberinde getirmekte ve yerel olanın değerini ve önceliğini vurgulayan yaklaşımların etki alanı genişlemektedir. Önümüzdeki yüzyıl küreselleşme ile yerel değerler arasındaki gerilimin doğurduğu felsefi bir açılıma

da, bu gerilimden kaynaklanan problemlerin doğurabileceği tepkisel nitelikli bunalımlara da beşiklik edecektir (Davutoğlu, 1998: 320).

Küreselleşmenin olumlu ya da olumsuz yanlarıyla geleceğine ilişkin bu projeksiyonla aynı bağlamda, globalleşmeyle gelen yerelliğe de dikkat çekmek gerekir. Gerçekten küreselleşme, evrensel bir kültür ve hayat tarzı empoze etmeye başlamıştır. Ancak, küreselleşme tüm dünyada kendisini hissettirmeye başladığı andan itibaren varlığını sürdürebilmesi için başat bir kutbun yani yerel kültür ve değerlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla küreselleşmenin olduğu her yerde mahalli kültürlerin gelişmeye başladığını görmekteyiz. Bu, genel anlamda yerellik ve yerelleşme eğilimlerinin öne çıktığı, giderek önem kazandığı bir süreci de beraberinde getirecektir ve getirmeye başlamıştır.

> Küreselleşme üzerine yapılan tartışmaların önemli bir bölümü ulus-devlet ve bu bağlamda demokrasi olguları üzerinden yürütülmektedir. Bu anlamda ortaya konan yaklaşımlar yerel demokrasi ve yerel katılım bağlamında yerel yönetimleri de yakından ilgilendirmektedir. Buna göre öncelikle küreselleşme ile birlikte ulus-devlet felsefesinin temel taşı olan, egemenlik, meşruiyet ve ulus gibi kavramlar tartışmaya açık hale gelmiştir. Bugün, ekonomik, sosyal ve teknolojik güçler ve etkiler, uluslararası ilişkileri, politikanın doğasını, kamu politikalarını, kamu yönetiminin işleyişini olduğu kadar, ulus-devletin yapısını ve kurumsal ilişkilerini de dramatik bir biçimde dönüştürmektedir (Jun ve Wright, 1996: 1).

Küreselleşme ve yeni ekonomik düzeni, ulus-devletin bu işlevlerini yerine getirmesini ya doğrudan aşıyor ya da yarattığı etkiler dolaylı biçimde bu sonucu veriyor. Tabii, teknolojik gelişmenin getirdiği sonuçlar bu bağlamda ulus-devletin aşılması yolunda etkiler ortaya çıkarıyor. Başka bir deyişle, aynı yönde değişim yaratan iç içe girmiş bir süreç yaşanmaktadır. Bu sürecin sonunda işlevleri de azaldıkça ulus-devletin farklı toplumsal grupları bir arada tutan yapıştırıcı işlevi de azalıyor, alt-kimlikler öne çıkmaya başlıyor; bunun sonucundaysa toplumda iç kargaşayı sınırlamak için devlet yetkisini kullanmak yoluyla baskıya başvursa bunun da aşıldığını görmekte. Eğer ulus-devlet refahını sağlayacak işlevleri de yerine getiremiyorsa, buna bağlı olmanın hiçbir nedeni kalmıyor. İşlevini yitiren devlet, yapıştırıcı olma özelliğini de yitiriyor. Ayrıca, tv, internet gibi teknolojik olanaklar alt-kimliklerin dış dünyadan etkilenme dozunu arttırarak devletin alt kimlikleri bastırma gücünü de yok ediyor (Kazgan, 1997: 217, 218). Küreselleşme ve bilgi devrimi, ulus-devletleri, kamu politikaları ve kıt kaynakların tahsisi konusunda bazı tehdit-

lerle karşı karşıya getirerek, işlerini zorlaştırıyor. Bu durum bir yandan temsil ve liberal demokrasi bağlamında sonuçlar ortaya koyarken diğer yandan yerelliğin gücünü ve güncelliğini arttırıcı bir etki meydana getirmektedir.

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan bu tepkiler, doğrudan ya da dolaylı devlet yapılarını, demokrasi anlayışını, uluslararası ilişkiler bağlamında Batı ve Batı-dışı ülkelerin ilişkilerini ve kurumlaşmaları, birey-vatandaş anlayışının içeriğini dönüştürmektedir. Demokrasiye ilişkin değerlendirme ve pratikler ise, onu kutsamakla bir araç olarak görme arasındaki kurulamayan denge çerçevesinde dönüp durmaktadır. Bu bağlamda kayda değer önemli bir gelişme ise çoğulculuğun ve katılımın öne çıkmasıdır. Sözü edilen süreçte bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte temsili demokrasilerin yerini doğrudan demokrasilere bırakacağı görüşü giderek yaygınlık kazanmaktadır.

Bütün bu gelişmeler karşısında demokrasinin yeniden tanımlanması bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan bu gelişme ve değişmeler bağlamında iki konu öne çıkmaktadır. Birincisi, bilgi toplumunun dinamik faktörü olarak teknolojinin etkin bir şekilde kullanılarak katılımın gerek nitelik gerekse nicelik olarak arttırılması yoluyla demokratik yol ve yöntemlerin geliştirilmesidir. Bu, yarı doğrudan bir nitelik kazandırarak katılımı, çoğulculuğu ve çok renkliliği arttırıcı bir etki ortaya çıkaracaktır. Yeni teknolojik devrim, kentleşme, küreselleşme ve demokrasinin niteliğinde ortaya çıkan değişmeler gibi tüm bu süreçler, günümüz ulus-devletlerinin nitelik ve yapısını ve yerleşik dünya düzeninin işleyiş ve biçimlenmesini kökten, hem niceliksel hem de niteliksel bir biçimde değişimlere uğratan bir temel işlev görürken, bu değişimlerin başında tüm yerel birimleri, kentleri, anakentleri ve bölgeleri ve onların temel yönetim birimi olan yerel yönetimi içeren yerellik kavramı gelmekte ve hızla öne çıkmaktadır.

Yerellik, hem bilgi toplumuna giden yolda önemli bir özellik ve nitelik hem de ulus-devletin dönüşümü aşamasında alternatif bir çözüm ve çıkış noktası olarak, küreselleşmeyle dinamik bir etkileşim de sergileyerek gittikçe önem kazanmaktadır. Değişen bilgi ve insanla birlikte her şey sürekli değişmeye başlamıştır. Özellikle bilgi teknolojilerinin gelişmesi, sanayi toplumu dönemine ait hemen her şeyi kökünden sarsmıştır. Ulaşım ve iletişim olanaklarının artması ile birlikte her yere ulaşılabilir, herkesle iletişim kurulabilir hale gelmiştir. Küreselleşmeyle beraber bir kendini tanımlama ve konum oluşturma gereksiniminin etkisiyle ve tepki olarak yerelleşme, küreselleşen dünyada tek başınalığın olumsuzluklarını giderebilmek ve daha güçlü ve etkili olabilmek

için bölgeselleşme eğilimleri ortaya çıkmıştır. Örgüt yapıları ve işleyişleri de küreselleşme ve bilgi teknolojilerinden etkilenmiş ve hızla değişmeye başlamıştır. Bu durum siyasal işleyiş ve örgütlenmelerle birlikte temsili demokraside ve devlet anlayışında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Küreselleşmeyle birlikte bir bölgeselleşme ve bu bağlamda tepki olarak ise yerelleşme ortaya çıkmaktadır. Yerelleşme, uluslar açısından kendi kültürünü ayakta tutabilmenin bir aracı olurken diğer yandan da etnik mikro milliyetçilik akımlarına yol açarak ulus-devlet anlayışını tehdit etmektedir. Ulus-devlet yapısının dayandığı temel anlayış olan self determination kavramı sorgulanmaya ve sarsılmaya başlamıştır. Globalleşme sürecinin paradoksal bir biçimde doğurduğu parçalanma ve ufalanmanın ürünü olan etnik anlayışlar, kendilerini ve dünyayı yeniden gözden geçirmeye başladılar. (Erbay, 1998: 170). Kısaca ulus-devletler, uluslar ötesi yeni aktörler ve bölgeselleşme eğilimleriyle üstten bir baskıya maruz kalırken, etnik akımlar tarafından da alttan sıkıştırılmaya başlandılar.

Büyük olmanın artık pek bir avantaj sağlamaması da yerelliği kışkırtmaktadır. Para ve bilgi küreselleşince, en küçük birimler bile ekonomik açıdan geçerlilik kazanmıştır. Yerelliğin esas nedeni insanların küçülen dünyada kendi köklerine ihtiyaç duymasıdır. Yerellik, küreselliğin tersi değil doğal bir sonucudur. Dünyanın pek çok bakımdan küreselleşmesi nedeniyle insanlar kendilerini kendi anlayabilecekleri biçimde tanımlama ihtiyacı duymaktadırlar. Yerelleşme gerçekleştiği zaman, insanlar içinde yaşadıkları ortamdan çıkmakta, onun bir parçası olmakta fakat aynı zamanda kendilerini de farklı görmek istemektedirler. Bu yüzden dünya ne kadar küreselleşirse o kadar da yerelleşecek demektir. Bu durum ulus-devletin temellerini sarsmakta, ulus-devlet, ulus-devlet olmaktan çıkmakta, yalnızca devlet olmakta, yani siyasal bir birim olmaktan çok idari bir birim haline gelmektedir.

Yerelleşmeyi oluşturan faktörler arasında küreselleşmeye ve iktisadi-siyasi liberalizme karşı çıkan bir dizi ideoloji de bulunmaktadır. Bu ideolojilerin ortak noktasını ise yerellik oluşturmaktadır. Devletçi düşünceyi gerçekleştirmeye çalışan gruplar, devletin küreselleşme karşısında azalan gücünü yerelleşme ile yükseltmek, eskiden modernleşme amacıyla gündeme gelen ulus oluşturma çabası, şimdi bizim herkesten farklı olduğumuz, dolayısıyla da kendimize özgü, yerel çözümleri aramamız gerektiği iddiasına dönüşebilmektedir (Keyder, 1996: 51, 52).

Bu yaklaşımların ötesinde küresellikle gelen yerelliğin en önemli yanlarından biri ise, siyasal ve örgütsel yapılanmalara ilişkin ortaya çıkan sonuçlar

bağlamında, işleyen bu sürecin demokrasi ve temsil sistemine önemli katkılar sağladığı ve niteliksel değişmelere neden olduğu gerçeğidir. "Bu süreçte demokrasi anlayışı değişmekte, bilgi toplumuna doğru karşımıza çözülen kitle demokrasisinin yerine enerji yüklü, hızla değişen bir mozaik demokrasisi çıkmaktadır. Bu olgu, ekonomik mozaiklerin belirmesinin siyasetteki biçimidir ve kendi kurallarına göre işler. Bunlar bizi, demokrasiye ilişkin en temel varsayımlarımızı bile yeniden tanımlamaya zorlayacaktır. Bilgi toplumu yerleştikçe tüm toplumsal iktidar odakları değişimden geçmekte, bu arada iletişim araçları ve siyasal ilişki kalıpları da kökten değişmektedir (Şahin, 1998: 508). Oluşmaya başlayan bu toplumda, sanayi toplumunun ürünü olan kitle demokrasisinin son bulacağı çünkü, kitle olmaktan çıkmasıyla insanların ihtiyaçlarında dolayısıyla siyasal taleplerinde de değişiklikler ve çeşitlenmelerin ortaya çıkacağı vurgulanmaktadır. Buna göre, demokrasiyi üçüncü dalga toplumlarında kurabilmek için, çeşitliliğin artması toplumlarda gerilimlere, çekişmelere yol açar şeklindeki ürkütücü fakat yanlış inancı bırakmak zorundayız (Toffler, 1996: 462-470). Bu ise çoğulcu bir demokrasi anlayışını işaret etmektedir.

YEREL YÖNETİMLER VE YEREL DEMOKRASİ

Hem demokratikleşme hem de yönetim ve örgütlenme anlayışlarında ortaya çıkan bu bölgesellik ve yerelleşme eğilimleri, bilgi toplumuna doğru yaşanan ve özellikle küreselleşme bağlamında ortaya çıkan sürecin en önemli özelliklerinden biridir. Çünkü bu süreç sanayi toplumunun merkeziyetçi yapısını ve temsile dayalı liberal demokrasisini hızla dönüştürmektedir. Bu dönüşümün yönü ise, adem-i merkeziyetçiliğe ve katılımcı-çoğulcu demokrasiye doğrudur. Bu değişimlerin başında ise, tüm yerel birimleri, kentleri, anakentleri ve bölgeleri ve onların temel yönetim birimi olan yerel yönetimi içeren yerellik kavramı gelmektedir. Buna paralel, değişim rüzgârlarının artık dünya ölçeğinde esiyor olması anlamında, demokratikleşme, desantralizasyon, yerel yönetimin güçlendirilmesi, katılım, insan hakları, özgürlük, eşitlik, açıklık, şeffaflık, stratejik yaklaşım, yaşam kalitesi, etkin hizmet sunumu, halka yöneliklik, çevrenin yeniden doğuşu, insani yönetim ve değişim kavramları dünya toplumlarının gündemlerinin baş sıralarında yer almaktadır. Tüm bu gelişmelerin konumuz açısından önemli bir sonucu, baskıcı, merkeziyetçi, yukarıdancı, model ve anlayışların artık işlerliğini ve popülerliğini yitirmiş olmasıdır. Kendini yenileyemeyen, gelişim ve değişimi önleyen, direnen, bireylerin ve içinde yaşadıkları toplumlarm kapasitelerini sınırlandıran siyasal ve top-

lumsal örgütlenme modelleri ve anlayışları, yerini hızla adem-i merkeziyetçi, güçlü yerel yönetime ve demokrasiye dayalı anlayış ve modellere bırakmak durumunda kalmaktadır (Yıldırım, 1994: 14, 15).

Dünyanın küreselleşmesi çok sık yinelenen bir kavram ve pek çok sloganlaşan kavram gibi, kullanıldıkça içeriği boşalıyor. Küreselleşme toplumda başka hiçbir şeye dokunmadan gerçekleşen bir süreç değil ve beraberinde başka süreçleri de getiriyor. Bunlardan biri de yerelin yeniden tanımlanmasıdır ve ulus-devletlere bölünmüş dünyanın yereli ile küreselleşen dünyanın yereli aynı değildir. Küreselleşme yerelin de yeniden yorumlanmasını gerektiriyor.

Küreselleşen dünyada yerel yönetimlerin bu yeniden yorumlamayı yapamamaları halinde kabileleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağına Manuel Castells özellikle dikkati çekiyor. Globalleştirici akımlar özellikle buna entegre olamayan, savunmacı, korumacı, kültürel kapalılığa iten tepkilere yol açabilir. Bu tepkiler genellikle kimlik bunalımı ya da kimlik arayışıyla temellendirilir. Oysa kimlik bunalımları değişen dünyada geçmişten kopuştan doğmaz, daha çok geleceğin projesi içinde kendisine bir yer bulamamaktan kaynaklanır. Geçmişteki kültürel kodlara sığınmak bu bunalımın aşılmasını sağlamaz. Küreselleşme geçeğine uyum sağlamak ise kimlik kaybı demek değildir. Kimlikler yeni koşullarda geçmişten de öğeler taşıyarak sürekli olarak yeniden üretilir. Yerel yönetimlerden beklenen bu yeniden üretime yardımcı olmaya çalışmaktır (Tekeli, 2000: 129).

Küreselleşme-yerelleşme dinamikleri bağlamında ortaya çıkan tüm bu gelişmelerin önemli bir sonucu olarak, dünyanın büyük bir çoğunluğunda, hem demokratik bir yönetim birimi hem de etkin ve verimli hizmet sunma birimi olarak yerel yönetimler üzerinde bir konsensus oluşmaktadır. Hem demokratikleşme eğilimlerinin hem de etkin ve verimli hizmet sunmanın ana öğesi olarak öne çıkan yerel yönetimler, sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru gidilen süreçte ve yeni anlayış ve yapılanmalara paralel olarak, yeni nitelikler ve işlevlerle, bir realite, bir alternatif olarak gittikçe önem kazanmaktadır.

Sürekli değişme ve gelişme sürecinde, yerelleşme eğilimlerinin önemli bir parametresi olan yerel yönetimlerin ve kentlerin niteliğinde ve işlevlerinde ortaya çıkan değişmeler, yerel yönetimlerin, demokratik bir yönetim birimi ve etkin, verimli birer hizmet sunma birimi olması bağlamında, kamu hizmeti sunmadan işletme niteliğine, örgüt ve yönetim anlayışından demokratikleşmeye, etkin ve verimli hizmet sunma ilkelerinden modern yönetim tekniklerine, teknolojik etkileşimden işbirliği çabalarına, alternatif hizmet sunma yöntemlerinden sosyal sorumluluk ve ahlâk anlayışına kadar, iki binli yıllarda ye-

rel yönetimlerin görünümünü belirleyen birçok alanda kendini göstermekte, ağırlığını duyurmaktadır.

Bu ağırlık, hem demokratikleşme eğilimleri hem de etkin hizmet sunumunun mekânsal boyutunu oluşturan kentlerle de özellikle yerel yönetimkent ve kentleşme birlikteliği bağlamında doğrudan ilgili bulunmaktadır. Bu anlamda yerel yönetimler ve kentler, yaşanan süreçte özellikle globalleşme ile gelen yerellikle ilgili olarak en çok etkilenen, değişen alan olarak ortaya çıkmakta ve bu anlamda demokratikleşme eğilimleri ve etkin, verimli hizmet sunma merkezli olarak bu sürece katkıda bulunmaktadır. Merkeziyetçi sanayi toplumundan adem-i merkeziyetçi bilgi toplumuna doğru yaşanan gelişmeler, yerel yönetimleri ve kent yapılarını doğrudan ve etkin bir biçimde etkilemektedir.

Küreselleşmeyle gelen yerelliğe koşut olarak gittikçe hızlanan kentleşme olgusu, günümüzde, yerel yönetimleri giderek büyüyen sorunlar yumağı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu yönetimler, bir yandan mevcut hizmetleri daha iyi ve yaygın olarak sunmak zorunda kalırken, diğer yandan da yeni ve farklı kentsel hizmetlere olan talebi ve ihtiyacı karşılamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, giderek artan ve çeşitlenen hizmet talebini, giderek azalan kaynaklarla göğüslemek zorunda kalan yerel yönetimlerde örgüt yapısı ve yönetim olgusu, yerel demokrasi anlayışı ve buna ilişkin yapılanmalara paralel olarak her geçen gün daha bir önem kazanmakta ve ön plana çıkmaktadır.

Bu zorunlu ilişkinin ilk yansıdığı alanlardan biri de, küreselleşmeyle gelen yerellik ve yerel yönetimlerin önem kazanması bağlamında, gittikçe önemi artan ve insan hakkı niteliğiyle öne çıkan yerel haklardır. Küreselleşmeye rağmen yükselen yerellik ve yerel demokrasi taleplerinin odağında da yerel yönetimlerin öneminin artması ve yerel haklar bulunmaktadır. Bu hakların geliştirilmesi, sahiplenilmesi ve yerel yönetimlerin gerçek anlamda adem-i merkeziyetçi, demokratik yapılara kavuşturulması, küreselleşmenin zararlı sonuçlarını biraz olsun hafifletebilecektir. Başka bir deyişle yerel hakların öne çıkarılması, gerçek bir yerel yönetim anlayışı ve uygulaması ile yerel demokrasinin bir gereği olarak karşımızda dururken, yerel yönetimlerin, yerelleşme-demokratikleşme eğilimleri çerçevesinde küreselleşmenin olumsuzluklarını absorbe edecek bir sürecin başaltıcısı olarak ele alınması ve bu yönde alternatiflerin geliştirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu, küreselleşme üzerine yapılan kısır tartışmaların ötesinde bir çıkış sağlayabilir. Bunun yolu da yerel yönetimlerin ve yerel hakların güçlendirilmesinden ve bu yönde gösterilecek çabaların arttırılmasından geçmektedir.

YEREL HAKLAR KAVRAMI VE TEMEL NİTELİKLERİ: BİR İNSAN HAKKI OLARAK KENTLİ HAKLARI

İnsan hakları, her insanın, yalnız insan olduğu için sahip olduğu ve hiçbir yönetimce onlardan mahrum edilemeyeceği temel hak ve ayrıcalıklardır. Doğal hukukun ürünü olduğu kabul edilen insan hakları, gerek uluslararası hukuk sistemlerinde, gerekse devletin kendi iç hukukunda yer alan temel haklardandır. Yani, hem doğal hem de pozitif hukukça teyit edilmişlerdir (Akıllıoğlu, 1995: 1-4).

İnsan hakları, insan toplumları ve uygarlıklarının en önemli ilgi alanlarından birini oluşturur. Günümüzde, tüm insanlık ailesi üyelerinin onuru, eşit ve devrolunmaz haklarının tanınması konusunda yaygın bir anlayış vardır. İnsan hakları kavramı günümüzde belli temel metinlerle yazılı kurallar haline getirilmiş, uluslararası hukukta belli antlaşmalarla teyit edilmiş ve ülkelerin kendi iç hukuklarında da Anayasa tarafından güvence altına alınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), Paris Şartı ve diğer benzer belgeler, bugün insan hakları konusundaki temel uluslararası kuralları oluşturmaktadır. "İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olması ve insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunmasının esaslı bir zaruret olmasından" (SBF, 1992: 1) hareketle bu belgelerde yer alan temel hükümler kişisel ve sosyal haklar diye bilinen hakları düzenlemiştir.

Bu hakların korunmasına ilişkin atılan adımlarda, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi uluslararası metinlerin yanında, bölgesel örgütlenmeler bağlamında ortaya çıkan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Paris Şartı gibi metinlerin de önemli bir yeri vardır. Örneğin, bunlardan birincisinde Avrupa Konseyi'nin gayesinin; üyeleri arasında daha sıkı bir birlik kurmak olduğu belirtilirken, insan hakları ile temel özgürlüklerin korunma ve gelişmesinin bu gayeye ulaşmak yollarından biri olduğuna dikkat çekilmektedir. Yine, dünyada barış ve adaletin asıl temelini teşkil eden ve idamesi her şeyin fevkinde olarak, bir taraftan, gerçekten demokratik bir siyasi rejim ve diğer taraftan, insan haklarına müştereken hürmet ve bu konuda ortak bir anlayış esaslarına istinat eden bu temel hürriyetlere derin bağlılığın teyit edilmesine (TODAİE, 1981: 4) vurgu yapılmaktadır.

İnsan hakları ile ilgili diğer önemli bir metin olan Paris Şartı'nda ise, bugün, halkların onlarca yıldır besledikleri umut ve beklentilerin gerçekleştirilmesi; insan haklarına ve temel hürriyetlerine dayalı demokratik sisteme ke-

sin bağlılık, ekonomik özgürlük ve sosyal adalet yoluyla refah ve tüm ülkeler için eşit güvenlik zamanı olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu doğrultuda ise, insan hakları ve temel hürriyetlerin, tüm insanların doğumlarıyla birlikte iktisap ettikleri vazgeçilmez haklar oldukları ve kanunlarla garanti altına alındıklarının altı çizilmekte ve bunların korunması ve geliştirilmesinin devletin başta gelen görevi olduğu vurgulanmaktadır (SBF, 1992: 144).

Hak ve özgürlükler sorunu olarak insan haklarının tohumlarının iki bin yıldan daha uzun bir geçmişe sahip olduğu bir realite olmakla birlikte, insan haklarının modern anlaşılış biçimi ve bunun pozitif hukukça metinlerde ifade edilişi, sadece iki yüzyılı biraz aşkın bir döneme rastlar. İnsan haklarının iki yüzyıllık gelişim süreci üç dönem olarak ele alınabilir. Bunlardan birinci kuşak haklar, kişi haklarını ve siyasal hakları; ikinci kuşak haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ve üçüncü kuşak olarak adlandırılan haklar da, dayanışma haklarını içermektedir. İnsan haklarının kuşaklarla ifade edilişi gelişme ve ilerlemenin göstergesi sayılabilir. Artan ihtiyaçlar ve gelişmeler, insan hakları çerçevesinin gelişmesini ve güçlenmesini gerekli kıldığı gibi her yeni kuşak bir öncekinin daha ilerlemiş ve evrimleşmiş şeklini oluşturmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, insan haklarının sadece devletlerin iç sorunu olmayıp, uluslararası topluluk bütününe ilişkin bir sorun olduğu bilinci yaygınlaşmıştır. Birleşmiş Milletler Şartı (1945), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Kişi Hakları ve Sosyal Haklar Uluslararası Paktı (1966), İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Paktı başta olmak üzere önemli metinler, uluslararasılaşma yolu ile, yavaş yavaş, hukuki özgürlükleri ve isteme haklarını, hatta kimi zaman yeni hakları aynı zamanda ilan etmeye başlamıştır. İşte bu dönem, özellikle sömürgeden çıkan Üçüncü Dünya devletlerinin baskısı ile dayanışma adı verilen hakları ortaya çıkaracak olan uluslararasılaşma çağıdır (Kaboğlu, 1992: 9).

Birinci ve ikinci kuşak hakların ardından bugün üçüncü kuşak haklar öne çıkmaktadır. Dayanışma hakları da denilen üçüncü kuşak insan hakları, son yıllarda öne çıkan *yeni* insan haklarıdır. Bu haklar, insan haklarının yaygınlaştırılabilirlik özelliğini ileri sürmeye götürebilecek ek bir genişleme evresini oluşturur. Üçüncü kuşak dayanışma haklarının bir kısmı, Üçüncü Dünya milliyetçiliğinin ortaya çıkışının sonucunda bu ülkelerin gücü, refahı ve diğer değerleri global olarak yeniden paylaşma talebini yansıtır; siyasal ve ekonomik, toplumsal ve kültürel self-determinasyon, ekonomik ve sosyal gelişme ve insanlığın ortak varlığından yararlanma hakları bu nitelikteki haklardır. Barış hakkı, çevre hakkı ve insani yardım hakkı ise, belli kritik açılardan ulusal dev-

letin zayıflığını ya da yetersizliğini dayanak alır. Bu hakların tamamı, bütün toplumsal güçlerin çabalarının birleşmesini gerektiren kolektif hak niteliğini taşıma eğilimindedirler. Böylelikle her biri, bireysel ve aynı zamanda kolektif boyutu açıkça gösterir (Özdek, 1993: 41). İnsan hakları ve halkların hakları aslında bağımlı kavramlar olup, biri diğerini tamamlar. Çünkü insan haklarının kurumsallaşabilmesi için, bireyler kadar gruplar, topluluklar, halkların tümünün birden etkin katılımı gerekir (Topçuoğlu, 1998: 25). Çevre hakkı ve kentsel haklar örneğinde olduğu gibi, konularını evrensel değerlerin oluşturduğu bu yeni haklar, devlet sınırlarının ötesinde insanlık ailesinin bütün üyeleri arasında *dayanışmayı* dile getirir. Bu özelliğiyle ilk iki kuşak arasında köprü kuran yeni haklar, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 20. yılında BM tarafından düzenlenen İnsan Hakları Uluslararası Konferansı'ndan sonra somutlaşmaya başlamıştır. Kişi özgürlükleri ve siyasal hakları iktisadi ve kültürel haklara bağlayan, bütün insan haklarının karşılıklı bağımlılığını ve bölünmezliğini vurgulayan Tahran Bildirgesi (1986), birey eksenine dayanan anlayıştan grup ve topluluk (kolektivite) eksenine dayanan insan hakları anlayışına geçişi dile getirmiştir. İşte dayanışma haklarının kökenleri, yakın geçmişten geleceğe ulusal-üstü nitelikteki metinlerde aranmalıdır (Kaboğlu, 1992: 11).

İnsan haklarının sözü edilen uluslararasılaşma ve hatta uluslarüstüleşmeye paralel olarak, hem içerik hem de nitelik itibariyle gelişimi, bu bağlamda ortaya çıkan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi-idari anlayış ve yapılanmalarla yakından ilgilidir. Aynı ortak felsefi paradigmaya dayanan kapitalizm, ulus-devlet ve liberal demokrasiye ilişkin önemli tartışmaları ve açılımları da içeren bu yeni sürekli değişim ve dönüşüm süreci, insan haklarıyla ilgili anlayış ve yapılanmaların içeriğinde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Globalleşme, demokratikleşme ve yerelleşme dinamikleri çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler ve bu noktada belirginleşen *globallikle gelen yerellik ve bölgeselleşme eğilimleri* bağlamında yerel hakların üçüncü kuşak dayanışma hakları ile yakın ilişkisi vardır. Yerel topluluk üyelerinin temel hakları ve ödevleri anlamında yerel haklar, yurttaşları yerel yönetimin demokratik süreçlerine katmanın ve yerel hizmetlerde etkinlik sağlamanın önemli bir aracıdır. Yerel haklar doğal olarak, tüm insanların sahip olduğu temel, evrensel, dokunulmaz ve eşit hak ve özgürlükler temeli üzerinde biçimlenmektedir. Genel demokrasi anlayışı ve uygulaması içinde birinci ve ikinci kuşak hakların içeriğinde yer alan temel hak ve özgürlükler ne ifade ediyorsa, yerel demokrasi çerçevesinde yerel topluluğun ve bireyin katılımını sağlayan temel hak ve ödevler de üçüncü kuşak hakların bir parçası olarak aynı şeyi ifade etmektedir. Bu haklar, hem kentsel mekâna hem

de orada yaşayan yerel halkın kolektif nitelikte kullanabileceği hakları içerdiği için dayanışma niteliğinde ortaya çıkan haklar arasında yer almaktadır.

Kentsel haklar, yerel hizmetlerin kalite ve etkinliğinin artırılmasını, yerel topluluklarda ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklar yaratmayı, yerel topluluğun ve topluluk duygusunun geliştirilmesini ve yerel yönetimde etkin yurttaş katılımını içermektedir. Yerel topluluk üyelerince, dayanışma ve sorumlu yurttaşlık bilinci içinde kullanılması söz konusu olan ve eşit biçimde ödevleri de içeren yerel haklar bu yönüyle üçüncü kuşak dayanışma hakları ile yakından ilgilidir.

Yerel haklar (kentsel haklar) ya da kentli haklarının neler olduğu konusunda üzerinde uzlaşılmış bir metin bulunmamakla birlikte, 17-19 Mart 1992'de Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği Avrupa Kentsel Şartı bu konuda bir başlangıç kabul edilebilir. İnsan haklarının gelişiminin ele alındığı üç aşama bağlamında, birinci kuşak hakları oluşturan klasik hak ve özgürlüklerin ve ikinci kuşak hakları oluşturan sosyal hakların kurumsallaşmasının ardından, insan hakları sürekli olarak gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Kentli haklarının da aralarında bulunduğu üçüncü aşama haklar böyle bir gelişmenin sonucudur. Birinci aşama hakları atomistik bireylerden oluşan bir toplumu esas alırken, üçüncü aşama haklar toplumda ilişki içindeki insanı esas almaktadır. Bu nedenle dayanışma hakları niteliğindedir. Bir toplumda yaşayanların işbirliğiyle tümü tarafından gerçekleştirilebilir. Çevre hakkı örneğinin (Tekeli, 2000: 133) yanında kentli hakları ya da yerel haklar da bu nitelikteki haklardandır.

Tanımı gereği evrensel insan hakları ilkelerine dayalı bulunan demokratik yerel yönetim, insan haklarına saygının, bunların geliştirme ve genişletilmesinin temel bir ön koşulunu oluşturur. Gerçek bir yerel yönetim ve demokrasi olmaksızın insan haklarının geliştirilemeyeceği açıktır. Yerel yönetimin yapısı ve işleyişi, insan haklarının tanınma ve garanti altına alınmasında doğrudan etkiye sahiptir. Yerel yönetim, insan haklarının korunması ve güçlendirilmesinin *yerel odak* noktasını oluşturduğu gibi, bunların *özel alanlarda* ya da güçsüz kesimlere ilişkin uygulamalarında en uygun yeri oluşturur.

Yurttaşlara, bireylere en yakın yönetim birimi olarak yerel yönetim, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi sistemlerinin etkinliklerinin sağlanmasına değişik biçimlerde önemli katkılarda bulunabilir. İnsan hakları ile etkin yerel, ulusal, bölgesel ve küresel demokrasi, bilgi ve anlatım özgürlüğü, kişilerin özel hayatının teknolojik toplum ve devlet karşısında saygı görmesi, hiçbir tür ayrımcılığa gidilmemesi ve yoksul, ayrıcalıksız ve azınlık kesimlerin etkin eşitliğinin sağlanması, yerel topluluk üyelerinin haklarının yani yerel

hakların (kentsel haklar) korunması ilişkileri gibi demokrasilerdeki temel insan hakları kavramlarının analizinin yapılması, (Yıldırım, 1994: 45, 46) bu katkıların en önemlilerindendir.

Bu özelliklere sahip yerel yönetimlerin bazı temel değerleri gerçekleştirme açısından önem taşıdığı kabul edilmektedir. Bunlar, kamusal mal ve hizmetlerin üretiminde verimli ve etkili olmaları, bireylerin temel haklarını gerçekleştirmeleri ve yerel demokrasinin gelişmesine katkıda bulunmaları (Acar, 1993: 75) şeklinde ele alınabilir. Ayrıca yerel haklarla ilgili olarak, yerel kuruluşun işleyiş sistemi ile, kendi hak ve sorumlulukları konusunda yerel halkı aydınlatmak da (Tortop, 1998: 153) bu bağlamda değerlendirilebilir.

Üçüncü kuşak bir insan hakkı olarak yerel haklar ya da kentli hakları yaşam kalitesinin değişik boyutları bakımından şöyle gruplandırılabilir.

- İnsan haklarına saygılı ve bu hakları geliştirmeye açık, bireylerine refahını ve kişiliğini geliştirme güdüsü ve fırsatı sağlayan bir kentsel ortamda yaşama hakkı.
- Saldırılara ve suça karşı korunmuş güvenli bir kentte yaşama hakkı.
- Hava, su, gürültü vb. kirlenmelere konu olmayan ekolojik dengeleri korunmuş bir kentsel çevrede yaşama hakkı.
- Kentte yaşayanların kendi ekonomik ve toplumsal girişimlerini geliştirebilmek için gerekli altyapılara sahip olmayı isteme hakkı.
- Kentte yaşayanların yeterli çeşitlilikte mal ve hizmetlerden seçme olanağına sahip olması hakkı.
- Kentte uygun çalışma olanaklarına ve güvencesine sahip olma ve kentin ekonomik gelişmesinden pay alabilme hakkı.
- Çoğulcu bir kentli kültürü edinebilme fırsatlarına sahip olabilme hakkı.
- Kültürel farklılıkları dolayısıyla kimsenin iş yaşamında ve toplumsal yaşamda dışlanmadığı, ikincil konumlara itilmediği, çok kültürlü bir bütünleşmesi olan bir kentte yaşama ve yine oturduğu yere bağımlılık duyabileceği, ona anlam yükleyebileceği, kimliği olan bir kentte yaşama hakkı.
- Kentlerde yaşayanların, kentlerdeki hizmetlerin görülmesini sağlayacak yerel yönetimlere seçme ve seçilme, kararlarına katılma ve yönetim üzerinde sürekli bir demokratik denetimde bulunma, kentsel çevrenin ve hizmetlerin geliştirilmesine olanak verecek biçimde kendisini vergilendirme hakkı.

Bu kentli hakları listesi daha da uzatılabilir. Ama bu listenin buradaki tartışmamız için yeterli olduğunu söyleyebiliriz. Bu liste ortaya konulduktan sonra genel olarak insan haklarıyla kentli hakları arasındaki ilişki ya da farklılıklar açık hale gelmektedir. İnsan hakları atomistik bireylerin oluşturduğu soyut bir toplumu temele almaktadır. Oysa kentli hakları kent içindeki insanı temele aldığı için daha somuttur. İnsan haklarının uygulamaya geçmesi, pratiğe yansıması kentliler için kentli haklarıyla somutlaşmış olmaktadır (Tekeli, 2000: 177, 178).

Burada ele alınan kentli hakları, aynı mekânlı iki kavram olan yerel yönetim-kent ilişkisi bağlamında yerel haklar olarak da değerlendirilebilir. Bu haklar, demokratikleşme-yerelleşme eğilimleri, katılım ve yerel demokrasi çerçevesinde yerel nitelikler sergilerken, aynı zamanda globalleşme-yerelleşme dinamikleri ve ulus-üstü, ulus-ötesi gelişmeler bağlamında da uluslararası bir nitelik taşımaktadır. İnsan haklarının evrensel bir değer olma keyfiyeti de bu uluslararası olma boyutunu güçlendirmektedir.

YEREL HAKLARIN ULUSLARARASI DÜZEYDE KORUNMASI

Yerel Hakların Uluslararası Niteliği

> Bugün bütün dünyada kendini gösteren teknolojik devrim, kentleşme, globalleşme ve demokratikleşme süreçleri, günümüz ulus-devletlerinin niteliğini, yapısını ve yerleşik dünya düzeninin işleyiş ve biçimlenmesini kökten, hem nitelik hem de nicelik açısından değişimlere uğratan bir temel işlev görmektedir. Bir yandan süpernasyonel ve transnasyonel nitelikte yapılanmalar sürerken diğer yandan globalleşen bir dünyada yerelliğin hiçbir zaman önemini yitirmediği tam tersine ağırlığını arttırdığı ve bu iki gelişme eğiliminin birbirlerini tamamladığı yönündeki düşünceler egemen görüş olmaya doğru gitmektedir. Bu süreçler devam derken olmazsa olmaz (sine qua non) nitelikte bazı kavram ve değerler ön plana çıkmakta ve yerel yönetim yapılarını yönlendirmeye ve hatta lokomotif olmaya aday görünmektedir. Özerklik, katılım, etkinlik ve verimlilik gibi değerler bunlardan birkaçıdır. Globalleşen dünyanın yönü demokrasi ve adem-i merkeziyetçi yapılanmalardan yanadır (Ökmen, 2003b: 295).

İki binli yılların başındaki dünyamız hızlı bir kentleşme ve yerelleşmeyi yaşamaktadır. Yaşamakta olduğumuz sürekli değişim ve dönüşüm sürecinde, globalleşmenin rağmına yerelleşme eğilimleri ağırlığını hissettirmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan yerelleşme aynı zamanda insan hakları, demokratikleşme, katılım gibi anlayışları da besleyerek güçlendirmektedir. Bir yandan

global bazda ortak temel değer ve kazanımlar ortaya çıkarken öte yandan yerelleşme ile birlikte bu değerler yerel topluluk ve birimlerde de uygulanır, en azından talep edilir hale gelmektedir. Sosyal evrendeki en önemli alt sistemlerden biri olan siyasal sistemin işleyişini sağlayan idari sistem günümüzde merkezi ve yerel olarak örgütlenip, işlev görmesine rağmen genel eğilim ve anlayışlar yerel örgütlenmelerin güçlenmesi yönündedir. Bu örgütlenmelerin mekân boyutunu oluşturan kentler ve onunla ilgili temel yapılanmalar, kurumlar ve haklar da bu bağlamda gündeme gelmektedir.

Bir insan hakkı niteliğindeki bu kentsel ya da yerel topluluk üyelerinin haklarının siyasal sistem üzerindeki talep ya da destek şeklindeki etkisi ve ağırlığı günden güne artma eğilimindedir. Buna siyasal katılmanın yerel yansıması da diyebiliriz. İletişim ve bilgi teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmeler dünyayı küçültüp adeta köy haline getirirken aynı zamanda yerel talep ve değerlerin daha açık ve net olarak dile getirilmesine neden olmaktadır. Bu globalleşmeyle gelen yerellik, yerel ve kentsel hakların evrenselleşmesine, uluslararası bir nitelik kazanmasına ve aynı zamanda bunlara işlerlik kazandıracak kurumlaşmaların oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Globalleşen dünyamızda yerelliğin anlam ve içeriği yeniden yapılanırken, kentler ve yerel yönetimler de yeni işlevler kazanmaktadır. Günümüz kentlerinin ulusal devlet sınırları dışına taşacak biçimde, belirli bir yapı içinde birbirine iletişim ve bilgi ağlarıyla bağlanmalarının hız kazanması, stratejik konumdaki kentlerin etkin bir hizmet ve özgürlükler ağıyla donatılmalarını gerektirmektedir. Bu yeni işlevlerin yoğunlaşması, kentsel alan kullanımlarında önemli değişikliklere gidilmesini ve kentsel hizmetlerde farklılaşmayı, uzmanlaşmayı özendiren değişimlerin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Ökmen, 1997: 35). Bütün bu işlevler ise kentsel ya da yerel hak ve özgürlüklerin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerel Hakların Uluslararası Korunması

İkinci Dünya Savaşı, insan hak ve özgürlüklerinin, uluslararası alana geçişini hızlandırmış ve temel haklara ulusal olduğu kadar uluslararası bir nitelik kazandırmıştır. 10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu'nun kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ona bağlı protokoller, 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasıyla başlayan ve 19-21 Kasım 1990 tarihli Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası ile sonuçlanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), uluslararası çalışmaların ortaya çıkardığı en önemli ürünlerdir (Aliefendioğlu, 1991: 17).

İnsan haklarına ilişkin bildirge, sözleşme ve diğer ilgili anayasal ve yasal belgelerde ortaya konan temel hak ve özgürlükler, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, ulusal bir azınlığa ait olma, doğum ya da mülkiyet hakkından ya da diğer konumlardan kaynaklanan herhangi bir nedenle hiçbir ayırım yapılmaksızın herkese ait olan hak ve özgürlüklerdir. İnsan hakları konusundaki uluslararası belgelerin uygulanmaları iki temel yolla gerçekleştirilmektedir. Birincisi, bu belgelerin hükümlerine kendi hukuki düzenlemeleri içinde yer verilmesi ve mahkemelerinde sunulabilir ve uygulanabilir kılınmaları yoludur. İkinci yol; bu belgelerde düzenlenen hak ve özgürlüklerin ihlal ve yadsınması durumunda, bizzat bu belgelerde belirlenen ve kurumsallaştırılan uluslararası şikâyet ve yargı yöntemidir (Yıldırım, 1994: 44).

Bugüne kadar uluslararası düzeyde insan haklarının tam anlamıyla etkili bir koruma mekanizmasına kavuşturulamamış olmasının temel bazı nedenleri vardır. Bunların en önemlilerinden biri politika faktörünün insan hakları konusunda da birinci planda rol oynayışıdır. Gerçekten, insan haklarının siyasallaşması bugün belirgin bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. "Devletler arası ilişkilerde sürüp giden çıkar çatışmaları, ideolojik bölünmeler, bloklaşmalar ve karşılıklı güvensizlik ortamı içinde bir bakıma bu olgu fazla yadırganmayabilir. Fakat evrensel değerde bir üstün amacın, belli politik hedeflere ulaşma aracı olarak kullanmak istenmesi herhalde hoş karşılanmaz. Ne var ki günümüzde bu tür davranışlara oldukça sık rastlanmaktadır. Bir devletin, uluslararası mekanizmalardan insan haklarının sağlanması amacıyla değil de sırf çıkar çatışması içinde bulunduğu başka bir devleti köşeye sıkıştırmak amacıyla yararlanmaya kalkışmasının insan haklarına dünya ölçüsünde geçerlik kazandırma çabalarını olumsuz yönde etkileyeceğinden şüphe edilmemelidir" (Kapani, 1979: 77). Bir insan hakkı olarak Yerel Haklar, birinci ve ikinci kuşak haklarla olduğu gibi üçüncü kuşak dayanışma hakları ile de ilgilidir. İnsan hakları ile ilgili olarak ortaya çıkan temel belge ve kurumlardan başka özellikle yerellik ve demokratikleşme ile ilgili bölgesel ve uluslararası çalışmalar da yerel hakları ilgilendirir. Bu konuda, yerel topluluk üyelerinin hakları ve talepleri anlamında bazı ilkeler ve anlayışlar bölgesel ve uluslararası düzeydeki belge ve sözleşmelerde kendine yer bulmaktadır.

- Kentsel ya da yerel haklarla ilgili en önemli belgelerden birincisi 7 Şubat 1992'de Maastricht'te Avrupa Birliği Antlaşması'nın imzalanmasıyla ortaya çıkmıştır. Burada, karar verme süreçlerinde yerel

toplulukların daha iyi temsil edilmelerine cevap veren arayışların yanı sıra, hizmette halka yakınlık ilkesi de önem kazanmıştır. Subsidiarity (yerellik) ilkesi ile kararların halka olabildiğince yakın düzeylerde alınması gereğine vurgu yapılmaktadır. Bu anlaşmanın 3/B maddesi ise salt kendi yetki alanının bir parçasını oluşturmayan konularda, Birlik yalnız hizmette halka yakınlık ilkesine uygun olarak hareket edecektir. Hizmette halka yakınlık ilkesinin dayandığı düşünce, Maastricht Antlaşması'nın 128. maddesinin ilk fıkrasında da bir başka biçimde yer almıştır. Buna göre, Topluluk, üye devletlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliğini koruyarak kültürel gelişmelerine katkıda bulunacak ve aynı zamanda ortak kültür mirasının korunmasına da önem verecektir (Keleş, 1995: 9). Burada vurgulanan konular yerel hakların daha etkili kullanımı açısından yerel ve bölgesel düzeyde bir çerçeve niteliğindedir.

- Hizmetlerin görülmesinde, önceliği alt düzeydeki yönetim basamaklarına bırakmayı öngören yerellik ilkesi, özerk yerel yönetim geleneğine, yalnız yeterli kaynaklar sağlamayı öngörür bir şekilde değil aynı zamanda, işlerine merkezi yönetimin karışmasını en aza indirici bir yapı getirerek de katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda yerellik (subsidiarite) ilkesi hizmeti halkın ayağına götürmenin ötesinde, hizmetin yerinde ve aynı zamanda yerinden görülmesi anlamını içermektedir.
- Yerel haklar yönünde atılmış önemli bir adım ve kazanım olan özerklik, günümüzde, demokratik bir yaşam biçimini benimsemiş olan Avrupa ülkelerinde, geleceğin birleşik Avrupa'sını kurmakta kullanılan bir bağ, ortak bir değer olarak önem kazanmıştır. Bu nedenledir ki, ta 1950'lerden başlayarak, Avrupa Konseyi, yerel özerklik kavramını tanımlamak, açıklığa kavuşturmak için çaba harcamaktadır. Bu çabalar içinde, yerel halkın özgürlüğüne saygı duyulması, yerel yönetimlerin partiler üstü kuruluşlar olarak çalıştırılması, merkez vesayetinin en aza indirilmesi ve gerçek bir yerellik bilincinin geliştirilmesi gibi ilkeler yer almaktadır (Ökmen, 2002: 109). Özellikle, yerel yönetimlerin görev alanları konusunda Avrupa Konseyi, yerel halkın yerel nitelikteki işlerinin yerel yönetimlerce görülmesine büyük önem vermektedir. Yasalarla yerel yönetimlere yasaklanmış olmayan ya da başka yönetimlere bırakılmamış olan her hizmet alanının yerel yönetimlerin olması, Konseyce, yerel demokrasinin vazgeçilmez bir kuralı sayılmaktadır (Keleş,

1993: 254). Yerel organların merkezle ve yerel yönetimlerin, yerel toplulukla yani halkla olan ilişkileri olmak üzere iki yönü bulunan yerel özerklik, bölgesel ve uluslararası kuruluşlar ile ilgili metinlerde sık sık vurgulanmaya başlanmıştır. Bu durum ülkelerin yasal metinlerini de etkileme eğilimindedir.

Yerel haklarla ilgili diğer önemli belge de, Avrupa Konseyi, Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nca, 18 Mart 1992'de kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı'dır. Şart'a göre Avrupa yerleşimlerinde yaşayan kent sakinleri, güvenlik, kirletilmemiş sağlıklı bir çevre, istihdam, konut, dolaşım, sağlık, spor ve dinlence, kültür, kültürler arası dayanışma, kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, katılım, ekonomik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, doğal zenginlikler ve kaynaklar, kişisel bütünlük, belediyeler arası işbirliği, eşitlik başlıklarıyla ele alınan haklara sahiptir. Belirtilen hakların gerçekleşmesi ise, fertlerin, dayanışma ve sorumlu hemşehriliğe ilişkin eşit yükümlülükleri kabul etmesine bağlıdır. Yine Şart'a göre, kentsel gelişmenin temeli, özerk ve mali bağımsızlığı olan yerel yönetimlerde halkın doğrudan katılımının sağlanması ile mümkün olabilir. Şart'ta, Yerleşimlerde Haklar başlığı altında, insan haklarına saygı, kurumsallaşması ve yayılması, kentlerdeki her fert için –yaş, köken, ırk, inanç, sosyal, ekonomik ve politik statü, ruh ve bedensel özür gözetilmeksizin– vazgeçilmezdir, denilmektedir (İçişleri Bakanlığı, 1996: 1-10).

Bu yaklaşım, diğer hakların ötesinde ek olarak insanlara:

- Yaşanabilir, güzel, makul fiyatlı, çevre dostu koşullara sahip, ayrıca iyi konumlanmış, aydınlık ve yeterli büyüklükte konutların sağlanmasını,
- Yeterli yeşil alan, sessizlik, bitki örtüsü ve güzellikler gibi koruyucu sağlık önlemlerinin alınmasını,
- Kent hayatının çeşitli işlevleri arasında bağlantılar oluşturulmasını,
- Kültürel olanaklar, spor ve dinlence faaliyetleri, sosyal gelişim, özgür dolaşım, tüm yol kullanıcıları arasında uyumlu bir denge sağlanmasını,
- Gerekli toplumsal faaliyetler, yoksulluğa karşı önlemler ve özellikle özürlülere, gerekli donanımın sağlanmasını,
- Güvenlik, refah, iş, eğitim ve öğretim olanaklarının, kültür ve tarih mirasına sahip olabilme haklarının sağlanmasını destekler (İçişleri Bakanlığı, 1996:10).

Avrupa Kentsel Şartı, sözü edilen hakların gerçekleştirilmesi yönünde bazı ilkeleri de benimsemiştir. Yerel politik yaşama halkın katılımını temin için; halk temsilcilerini, özgür ve demokratik olarak seçebilme hakkı yanında, yerel politik yaşamda etkin bir katılım için; halkın yerel, politik ve idari yapılarda belirleyici olması gereği ve toplumun geleceğini etkileyecek her tür önemli projede halka danışma gereği bu ilkelerin başlıcalarındandır. Yine, yerel politik kararların, uzmanlardan oluşacak ekiplerce gerçekleştirilecek kentsel ve bölgesel planlara dayandırılması, karar verme sürecinin sonucunda ortaya çıkan politik tercihlerin anlaşılabilirliği ve hayatiyeti ve son olarak gençlerin toplu yaşamına katılımının yerel yönetimlerce sağlanması da (İçişleri Bakanlığı, 1996: 59) halk katılımı ve kentsel haklarla ilgili temel ilkeler arasında yer almaktadır.

Yerel ya da kentsel haklarla ilgili üçüncü uluslararası belge de, 1985 tarihli Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'dır. Yerel kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi sürecine bütün yurttaşların serbestçe katılma hakkı, demokrasi ve yerinden yönetim ilkelerine dayalı bir Avrupa'nın kurulup, geliştirilmesi, özerk yerel yönetim düşüncesinin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması, yerel birimlerin Konsey'in yerel yönetimlerle ilgili çalışmalarına daha etkin katılımının sağlanması, Avrupa ülkelerinde gerçekten özerk olan yerel ve bölgesel yönetim yapılarının oluşturulması gibi yerel topluluk üyelerinin hakları ya da kentsel haklarla ilgili konuları ön plana çıkaran bu çalışmalar, Konsey'in yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi'nce yürütülmektedir (Keleş, 1995: 6).

> 3.4.1. Özerklik Şartı, özerk yerel yönetim kavramının tanımıyla başlayıp, kapsamının belirlenmesiyle devam etmektedir. Yerel yönetimlerin sınırlarının korunması ile ilgili olarak, sınır değişikliklerinde referandum dahil yerel topluluğa danışılması yoluna gidilmesi şeklinde bir düzenleme yapılmaktadır. Yine, yerel makamların görevleri için gereken uygun idari örgütlenme ve kaynaklar, yerel düzeydeki sorumlulukların kullanılma koşulları, yerel makamların faaliyetlerinin idari denetimi, yerel makamların mali kaynakları, yerel makamların birlik kurma ve birliklere katılma hakkı, özerk yerel yönetimin yasal korunması gibi konular yerel ya da kentsel hakların özüne uygun olarak ilerdeki maddelerde ayrıntılarıyla düzenlenmektedir (Resmi Gazete, 1992). Türkiye'nin de 1991'de 3723 sayılı yasayla bazı çekinceler koyarak kabul ettiği Özerklik Şartı, yerel halkların temel hakları ve yönetimlerin özerkliği açısından bir çerçeve oluşturmaktadır.

Özerklik Şartı ile ilgili Türkiye'nin koyduğu çekinceler, hem yerel yönetimlerin özerkliğini ve hem de yerel hakların ülkemizdeki gelişme düzeyini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Çekince konulan maddeler ve ilgili fıkraları:

- Yerel yönetimleri doğrudan ilgilendiren tüm konulara ilişkin planlama ve karar alma süreçleri içinde kendilerine olanaklar ölçüsünde, zamanında ve uygun biçimde danışılacaktır (md. 4/6).
- Kanunlarla düzenlenmiş daha genel hükümlere zarar vermemek koşuluyla, yerel makamlar kendi iç idari örgütlenmelerini, bunları yerel ihtiyaçlarla uyumlu kılmak ve etkin idare sağlamak amacıyla kendileri kararlaştırabileceklerdir (md. 6/1).
- Yerel yönetimlerin idari denetimi, denetleyen makamın müdahalesinin korunması amaçlanan çıkarların önemiyle orantılı olarak sınırlandırılmasını sağlayacak biçimde yapılmalıdır (md. 8/3).
- Yeniden dağıtılan mali kaynakların yerel makamlara tahsisinin nasıl yapılacağı konusunda kendilerine danışılacaktır (md. 9/6).
- Yerel yönetimler kendi yetkilerinin serbestçe kullanımı ile anayasa veya ulusal mevzuat tarafından belirlenmiş olan özerk yönetim ilkelerini koruyabilmek için yargı yoluna başvurma hakkına sahip olacaklardır (md.11).

Bu çekince maddelerine bakıldığında özekliğe karşı bir endişe kendini ağırlıklı olarak göstermektedir. Ülke bütünlüğünü zedelemeyen ya da ülke yönetiminden ayrılmış bir yerel yönetim amacını taşımayan idari ve mali özerkliğin sağlanması isteğinin neden endişe yarattığını anlamak mümkün değildir. Aslında yerel yönetimlerin özerkliğine ilişkin temel mevzuatımızda, çekince konulan bu maddelerin çoğuyla ilgili düzenleme yapılmış durumdadır ve bunların bir kısmı kendi dönemlerine göre oldukça ileri sayılabilecek içeriklere sahiptir:

Örneğin 1930 tarihli ve 1530 sayılı Belediye Yasası'nın 13. maddesi Hemşehri Hukukunu düzenlemiştir. Bu madde bir bakıma *kentli hakları* modern söyleminde ifadesini bulan yerel yönetime halkın katılımı, yöneten-yönetilen ilişkisinin formülüdür. Ancak 13. madde süreyi içermediğinden fiili olarak hemşehri kavramı ortadan kalkmış gibi görünmektedir. Bu durumda, oturanın haklarını düzenleyen 14. madde de uygulama dışı kalmıştır. Bu değişme, 6 ay o beldede oturma koşulunun kalkması ile birlikte popülist politikaların yerel siyasete hakim olmasını kolaylaştırmış ve kent güvenliğini en geniş anlamda tehdit eder hale gelmiştir. Bu nedenle hemşehrilik hukukunu düzenleyen maddeye en az bir yıl gibi süre konulması önem taşımaktadır (Toprak, 2001: 14).

İkinci örnek ise, 1921 Anayasası'dır. Bu anayasa, diğer ilginç özelliklerinin yanı sıra, Türk anayasa tarihinin, yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine en fazla yer vermiş olan anayasadır. Bu anayasanın öngördüğü ölçü-

de bir yerel yönetim, Türkiye'de bugün bile gerçekleşmiş değildir. Yerinden yönetime verilen bu önem, birinci meclise hakim olan halkçılık ilkesi ile açıklanabilir. Bu anayasa döneminde örneğin il özel idareleri devlet bütçesinin % 20'ini kullanırken bu oran günümüzde % 1,7'dir.

Ancak, yerel yönetimlerle ilgili özerklik içerikli iyileştirmeler, yasal düzenlemeleri aşan bir niteliğe sahiptir. Bu konuda özellikle Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı paralelinde yapılacak bazı düzenlemeler, hem etkin bir yerel yönetim kurumu hem de yerel hakların uygulanabilirliği açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, yerel hakların daha etkin dile getirilmesi ve yaşama geçirilebilmesine yönelik olarak, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na paralel bazı yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu konuda atılacak ilk adım konunun anayasada ele alınması olacaktır.

1982 Anayasası'nın yerel yönetimlerle ilgili 127. maddesinin bütününde adı konmamış olsa da bir özerklik anlayışının var olduğu söylenebilir. Şart'ın bu maddesi 3723 sayılı yasa ile kabul edilmiştir. Bunun için yapılacak anayasa değişikliğinde, özerk yerel yönetim kavramı Anayasa'da yer almalıdır. Bunun için 127. maddeye, Yükseköğretim kurumlarını düzenleyen 130. maddede düzenlenen *kamu tüzel kişiliğine ve özerkliğe sahip üniversiteler* benzeri bir ekleme yapılabilir. Bu maddenin ilk fıkrası da şu şekilde düzenlenebilir: Mahalli İdareler; İl, belediye ve köy halkının mahalli, müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, yerel halk tarafından seçilerek oluşturulan, yasal ve akçal özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikleridir. Görüldüğü gibi, madde metnine yasal ve akçal özerklik girmiş, metinde yer alan, *gene kanunda gösterilen seçmenler* bölümü çıkarılmış ve bunun yerine *yerel halk* konulmuştur.

Yerel katılım ve özerklik bağlamında, 3360 sayılı İl Özel İdare Yasası'nın 77. maddesi de değiştirilmelidir. Bir yerel yönetim birimi olan İl Özel Yönetiminin başında Merkezin temsilcisi olan ve atamayla gelen Valinin bulunması demokratik değildir ve özerkliği zedeler.

Anayasa yerel yönetimlerin karar organlarının seçimle işbaşına geleceğini belirtmektedir. Öte yandan yürütme görevi yapan Belediye başkanı ve Muhtar gibi kimselerin, Karar Organı tanımının dışında kalmaları, bu organların seçimden başka yöntemlerle de, yani atama ile de işbaşına gelmeleri yolunu açık tutmaktadır. Aynı şekilde 1580 sayılı Belediye Yasası'nın 94. maddesi Mansup Reisleri düzenliyor. Yasanın bu hükmü seçimle işbaşına gelmiş olmayı sınırlandıran bir anlam taşımakta ve sözleşme hükümleriyle de bağdaşmamaktadır. Yapılacak bir değişiklikle yerel yönetimlerin yürütme organ-

larının da seçimle işbaşına gelmelerini sağlayacak ve güvence altına alacak bir düzenleme getirilmelidir.

1983 tarihli ve 3030 sayılı Anakent Belediyeleri hakkındaki yasanın, Anakent belediye encümenini düzenleyen 13. maddesi Anayasa'ya ve Özerklik şartına aykırı düzenlemeler getirmektedir. Maddeye göre Encümende seçilmiş üye yer almamaktadır ve tamamen atanmış üyelerden oluşmaktadır. Bu madde değiştirilmeli ve seçilmiş üyelerin ağırlıkta olduğu bir sistem oluşturulmalıdır.

Bütün bu düzenlemeler, yerel demokrasi ve katılım ortamının geliştirilmesi bağlamında, yerel hakların gelişmesine katkıda bulunacaktır. Yerel özerkliğin sağlanmasına yönelik yasal düzenlemeler, yerel katılımla ilgili sorunları bütünüyle çözemeyecek olsa da, yerel hakların uygulama evrenini genişletici bir etkide bulunacağı bir gerçektir.

Türkiye'de yerel haklarla ilgili önemli bir girişim de, IULA-EMME ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nca ortaklaşa yürütülen ve Türkiye'de Yerel Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi başlığıyla yayınlanan çalışmadır. Bu çalışma çerçevesinde, Yerel Topluluk Üyelerinin Temel Hak ve Ödevleri Bildirgesi adını taşıyan bir öneri geliştirilmiştir. Bir taslak olarak hazırlanan metinde, yerel topluluk üyelerinin, dayanışma ve sorumlu yurttaşlık bilinci içinde kullanılması söz konusu olan ve eşit biçimde ödevleri de içeren bazı haklara sahip oldukları vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda öne çıkarılan kavramlardan biri olarak yerel yönetim hakkı, yerel topluluk üyelerinin ortak ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik ve kültürel zenginliğine ve refahına ilişkin yerel hizmetleri görmek üzere kurulan; bu hizmetleri, genel yetki ile, kendi sorumluluğu altında ve yerel topluluğun yararları doğrultusunda yerine getiren; hiçbir ayrım gözetmeden insanı yerel demokrasinin temeli kabul eden; işleyişinde açıklığı, şeffaflığı, insan haklarını, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkelerini yaşama geçiren; yetkilerin yerel topluluğa en yakın yönetim birimince kullanıldığı, kamu tüzel kişiliğine sahip, özerk ve demokratik bir yerel hak niteliğindedir.

Yine taslakta, yerel katılım hakkı ise, yerel topluluk üyelerinin; yerel yönetim için seçmeye, seçilmeye, yönetime katılmaya ve işbirliğine, yerel girişimlerde bulunmaya, seçilmiş yerel yöneticileri geri çağırmaya, halkoylamalarına katılmaya, yerel işlerle ilgili bilgi edinmeye, denetime, dava ve şikâyette bulunmaya ve her türlü aşırı düzenlemecilik ve kırtasiyeciliği reddetmesine olanak tanıyan bir hak (IULA-EMME, 1994: 207) olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, yerel haklar bağlamında değerlendirilebilecek, yerel güvenlik hakkı, kirlenmemiş bir çevre hakkı, çalışma ve konut hakkı, kültür hakkı, çok kültürlü bütün-

leşme hakkı, sürdürülebilir bir gelişme hakkı, doğal kaynaklar ve zenginliklerden yararlanma hakkı, kişisel gelişme hakkı, yerel yönetimler arası işbirliği ve dayanışmayı talep hakkı gibi bazı haklar ayrıntılı bir biçimde taslakta ele alınmaktadır. Bu Yerel Haklar ve Ödevler Bildirgesi taslağının, Avrupa Kentsel Şartı ile içerik ve yaklaşım olarak bir paralelliğe sahip olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olmak üzere küreselleşme sürecinin özellikle gelişmekte olan ülke ve toplumlar aleyhine belirginleşen sonuçlarının ortadan kaldırılması ya da en aza indirilmesi, bu bağlamda geliştirilecek yeni çözüm önerileri, yeni anlayış ve yapılanmalarla yakından ilgilidir. Söz konusu değişimlerin başında tüm yerel birimleri, kentleri, anakentleri ve bölgeleri ve onların temel yönetim birimi olan yerel yönetimi içeren *yerellik* kavramı gelmektedir. Küresellikle ya da ona rağmen güçlenen yerellik varsayımından hareketle, gerek siyasal-yönetsel, gerekse kültürel anlamda yerelliğin öne çıkarılması ve bu bağlamda yerel haklar kavramının vurgulanarak etkin kılınması, yaşadığımız sürekli değişme ve gelişme sürecinde ortaya çıkan zararlı sonuçların ortadan kaldırılmasında etkin rol oynayabilecektir. Bu anlamda yerellik ve yerel haklar, yeni küresel süreçlerde üzerinde durulması ve geliştirilmesi gereken kavram ve anlayışlar olarak gündeme gelmektedir. Yerellik, yerel topluluklar ya da halkın günlük çalışma ve çalışma dışı hayatlarının tümünü geçirdikleri, kimliklerini geliştirip yaşadıkları ve eylemlerini yürüttükleri yerlerle yakından ilgilidir.

Bu oluşumun üç temel nedeni vardır: İlk olarak yerel topluluklar, küresel tekdüzeliğe karşı daha esnek ve uyarlanabilir seçenekler, diğer bir deyişle *farklılık* sağlamaktadır. Bunu da çoğu kez, yerel kimliklerin tarihsel, kültürel ve fiziksel özelliklerini koruyup yeniden üretilmelerine katkıda bulunarak gerçekleştirebilmektedirler. İkinci olarak, yurttaşların iradesini ve sivil toplumun temsilini sağlayarak, hızlı ve radikal bir biçimde dönüşüme uğrayan geleneksel ulus-devlet yapılarına gerçek alternatifler sunmaktadırlar. Ve son olarak da, genellikle ekonomik gelişmenin ana aygıtları arasında yer almakta ve özel olarak da toplumsal yeniden üretimin, –uygun bir toplumsal çevre, yaşama koşulları, eğitim, öğretim ve yaşam kalitesi sağlayarak– temelini oluşturmaktadırlar. Bu çerçevede, dünyanın birçok ülkesinde ve bu arada ülkemizde, toplumun değişik kesimlerinde ve değişik siyasi anlayışlar arasında, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi konusunda ortak anlayışlar doğmuştur.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, özerkliklerinin artırılması, yerel yönetimler üzerindeki merkezi denetimin en aza indirilmesi konularında çoğu ülkede başlayan gelişmeler, uluslararası belgelerde ve ülkelerin anayasalarında daha açık bir biçimde yer almaya başlamıştır. Dünyanın çoğu ülkelerinde gelişmeler halkın yönetime daha çok ve daha aktif olarak katılması yönündedir. Yerel politikaların önemi artmış, yerel düzeyde oluşturulan politikalar ülke çapındaki politikaları daha çok etkilemeye başlamıştır. Bu bağlamda demokrasinin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda yerel yönetimlere daha çok görev düşmektedir. Yerel yönetimler, yalnızca bir hizmet kuruluşu olarak değil, aynı zamanda demokratik siyasi kurumlar olarak yeni işlevler üstlenmektedir. Demokratikleşme, desentralizasyon ve daha çok katılım konularındaki bütün bu gelişmeler yerel topluluk üyelerinin hak ve ödevleri konusunda girdi (in-put) sağlarken, kentsel hakların daha güçlü ve yaşanabilir hale gelmesine de katkıda bulunmaktadır.

Bütün bu gelişmeler birinci ve ikinci kuşak haklar adı verilen kişi hakları ve sosyal haklarla ilgili olduğu gibi, aynı zamanda üçüncü kuşak dayanışma hakları ile de ilgilidir. Bugün, insan hakları ve yerel yönetimler konusunda mevcut İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, IULA Yerel Yönetim Dünya Bildirgesi, Avrupa Kentsel Belgesi ve Avrupa Kentsel Haklar Bildirgesi gibi temel belgeler bulunmaktadır. "Avrupa Konseyi'nin Avrupa Kentsel Şartı'nı kabul etmesiyle, kent sorunlarına insan hakları çerçevesinde yaklaşılması açısından önemli bir adım atılmış bulunmaktadır. Bu, kentli haklarının kurumsallaşması açısından bir başlangıçtır. Değişik uluslararası platformlarda tartışılıp kabul görmesinden sonra, zaman içinde daha bağlayıcı bir çerçeve oluşturması beklenebilir. Bu haklar, gelişme süreci içinde bulunan insan haklarındandır denilebilir. Kuşkusuz, dünya nüfusunun yarısının kentsel alanlarda yaşadığı günümüzde, insan haklarının yaşama geçmesi, kentli haklarının uygulamada etkili olması halinde olanaklıdır. Yoksa büyük ölçüde soyut ilkeler düzeyinde kalacaktır. Günümüzde insan haklarının ihlalleri konusunda dünyanın duyarlılığının artmış olması kuşkusuz sevindiricidir. Ama bu duyarlılık, daha çok insan haklarının siyasal bağlamı içinde gösterilmektedir. Örneğin, bir siyasal akımın temsilcisinin ifade özgürlüğünün kısıtlanması ilgi konusu olurken, bir kentte kanalizasyon kaynağının açık bırakılmasının kentte yaşayanların can güvenliğine, yani yaşam hakkına saldırı olması konusunda aynı duyarlılık oluşmamaktadır. İşte kentli haklarının kabul görmeye başlaması bu tür ihlallere karşı da duyarlılığın artmaya başlaması olarak yorumlanabilir" (Tekeli, 2000: 156).

Yerel topluluk üyelerinin hakları ve ödevleri anlamında kentsel ya da yerel haklar, yalnız belgeler ve bildirgeler hazırlanmakla kalmayıp etkin ve verimli bir şekilde uygulanması gereken üçüncü kuşak dayanışma haklarındandır. Yurttaşları yerel yönetimin demokratik süreçlerine katmanın ve yerel hizmetlerde etkinlik sağlamanın önemli bir aracı olarak kentsel haklar, insan hakkı niteliği öne çıkarılarak geliştirilmek ve yaşama geçirilmek zorundadır. Modern anlamda kentliliğin de bir gereği olan bütün bu haklar cinsiyet, yaş, etnik köken, inanç, ekonomik veya siyasal konum, bedensel ya da zihinsel engellilik ayırımı yapılmadan tüm yerel topluluk üyelerine aittir. Yurttaşlara, bireylere, kent sakinlerine en yakın yönetim birimi olarak yerel yönetimler de, kentsel haklar başta olmak üzere insan haklarının korunması ve geliştirilmesine, aynı zamanda bununla ilgili sistemlerin etkinliklerinin artırılmasına önemli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Acar, M., *Belediyelerde Halkla İlişkiler*, DPT Yayını, Ankara, 1993.

Akllıoğlu, T., *İnsan Hakları-1-*, AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi Yayını, No. 17, Ankara, 1995.

Aliefendioğlu, Y., "Avrupa İnsan Hakları Anayasasına Doğru", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, 1991.

Buğra, A. "Küreselleşme İnsan Haklarını Zorluyor", *Milliyet* gazetesi, 11 Aralık 1998.

Davutoğlu, A., "Uluslararası İlişkilerdeki Gerilim Alanları ve 21. Yüzyıl İle İlgili Projeksiyonlar", *Yeni Türkiye*, Sayı 19, 1998, s. 303-329.

Drucker, P. F., *Kapitalist Ötesi Toplum*, çev. B. Çorakçı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1994.

Emrealp, S., *Yerel Yönetim ve Bilgi Teknolojisi*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 1994.

Erbay, Y., "Kavram Olarak Globalleşme", *Yeni Türkiye*, Sayı 19, 1998, s. 168-173.

İçişleri Bakanlığı, *Avrupa Kentsel Şartı*, Ankara, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını, 1996.

IULA-EMME, *Türkiye'de Yerel Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 1994.

Kaboğlu, İ., *Çevre Hakkı*, İletişim Yayını, İstanbul, 1992.

Kapani, M., "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması", *İnsan Hakları Yıllığı*, Yıl 1, 1979.

Jun, J.S., Wright, D. S., *Globalization and Decentralization: An Overwiev*, Georgetown University Press, Washington D.C, 1996, s. 1.

Kazgan, G., *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, Altın Kitaplar Yayını, İstanbul, 1996.

Keleş, R., *Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 1993.

—, "Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma", *Uluslararası Yerel Yönetimler Semineri*, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Ankara, 1994, s. 23-34.

—, "Hizmette Halka Yakınlık (Sübsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 4, S. 1, Ocak 1995, s. 1-13.

Keyder, Ç., *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis Yayını, İstanbul, 1996.

Kutlu, Ö., "Kamu Yönetiminde Globalleşme", *Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim ve Ekonomi*, Editör: A. Çukurçayır, Çizgi Yayınevi, Konya, 2003, s. 165- 186.

Ökmen, M., "Globalleşme-Yerelleşme Dinamikleri ve Bir İnsan Hakkı Olarak Yerel Haklar", *Yerel ve Kentsel Politikalar*, Editör: A. Çukurçayır, A. Tekel, Çizgi Yayınevi, Konya, 2003a, s. 17-63.

—, "Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Yönetim, Kent ve Kentleşme İlişkileri Üzerine Bir Tartışma", *Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim ve Ekonomi*, Editör: A. Çukurçayır, Çizgi Yayınevi, Konya, 2003b, s. 257-299.

—, "Yerel Yönetimlerde Özerklik Eğilimleri, Avrupa ve Türkiye", *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Editör: B.Parlak, H.Özgür, Beta Yayını, İstanbul, 2002, s. 99-120.

Özdek, Y., *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE Yayını, Ankara, 1993.

SBF, *İnsan Haklarının Korunması Alanında Temel Belgeler*, AÜ SBF İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 1992.

Schachter, O., "The Decline of the Nation-State and Its Implications for International Law", *Colombia Journal of Transnational Law*, Cilt 36, 1997, s. 7-24.

Şahin, H., "Demokrasi ve Medya: İki Yanı Keskin Kılıç", *Yeni Türkiye*, S. 19, 1998, s. 506-516.

T.C. Resmi Gazete, 3 Ekim 1992, Sayı 21364.

Tekeli, İ., *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Yayını, Ankara, 2000.

TODAİE, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Denetleme Merkezi Yayını, Ankara, 1981.

Toffler, A., *Üçüncü Dalga*, Altın Kitaplar Yayını, İstanbul, 1996.

Topçuoğlu, M., *Çevre Hakkı ve Yargı*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1998.

Toprak, Z., Yerel Yönetimler, İzmir, 2001.

Tortop, N., *Halkla İlişkiler*, Yargı Yayını, Ankara, 1998.

Yıldırım, S., *Yerel Yönetim ve Demokrasi*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 1994.

3

Kentli Hakları: Kent ve İnsan Hakları Bağlamında Kentsel Hizmetlere Erişim Hakkı

KIVILCIM AKKOYUNLU ERTAN – BİROL ERTAN

İnsan hakları, her şeyden önce bir ideali ifade etmektedir. Bütün insanlara, insan oluşlarından dolayı tanınması gereken haklar bütününü, daha doğrusu bir ideali[1] ifade eden insan hakları, bazı düşünürlerce bir bilim dalı olarak da değerlendirilmiştir. "René Cassin'e göre insan hakları bilimi, hakları ve özgürlükleri belirleyerek insan onurundan hareketle insanlar arasındaki ilişkileri inceleyen sosyal bilim dalıdır."[2]

İnsan hakları, insan türünün bireysel olarak ya da topluluk olarak sahip olduğu belirli güvenceleri ifade etmektedir. Bu güvenceler, başka insanlara, gruplara ve her şeyden önce de devlete karşı güvenceleri içermektedir. Bu güvenceler arasında "yaşama hakkı" gibi bireysel haklar, seçme ve seçilme hakkı gibi siyasal haklar, sendika kurma hakkı ve iş güvencesi gibi toplumsal ve kültürel haklar bulunmaktadır. İnsan hakları düşüncesi durağan olmadığı için yeni ihtiyaçlar doğrultusunda yaşama hakkının uzantısı biçiminde yeni hakların ortaya çıkmaya başladığını görmekteyiz. "Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı"nın insan hakları sistematiğindeki yeri, gün geçtikçe sağlamlaşmaktadır. Kısacası bireysel ve toplu olarak insanların başkalarına ve devlete karşı bazı güvencelere sahip kılınması anlamında insan haklarının çeşitlenmesi ya da etik düzeyde kabul gören bazı insan haklarının zaman içinde pozitif hukuk düzenlemelerine yansıyarak yeni insan haklarının ortaya çıkması, durdurulamaz bir süreç olarak kabul edilmek durumundadır.

---

1 Soysal, M., *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 119.

2 Kaboğlu, İ.Ö., *Kolektif Özgürlükler*, Dicle Üniversitesi Basımevi, Diyarbakır, 1989, s. 14-16.

İnsan hakları, belirlenmiş bir listesi bulunan ve bu liste dışında hiçbir hakkın yeni insan hakkı olarak değerlendirilmediği durağan bir yapıya sahip değildir. Tersine insan hakları felsefesi, çağın gereklerine göre yeni haklar yaratan ve mevcut insan haklarının da içeriklerinde değişmeyi getiren dinamik bir niteliğe sahiptir. Bu nedenledir ki, birçok ülkede, René Cassin gibi, insan hakları biliminden söz edenler olmuştur.

Kırdan farklı olarak, daha yaygın ve örgütlü bir biçimde sunulan eğitim ve sağlık hizmetleri, kültürel olanaklar, fiziksel altyapı donatıları, ekonomik hareketlilik (iş türlerinin çeşitliliği), siyasete yakınlık gibi etmenler; kenti kıra göre daha çekici hale getirmekte ve kırdan kente göçü hızlandırmaktadır. "Kent havası, insanı özgür kılar" deyişi, özgürlükler ve uygar yaşam ile kent arasındaki bağlantıyı ortaya koyar. Çünkü, kentteki olanaklar ve fırsatlar, kıra göre her yönden daha zengindir. Kentte yaşamak, bir anlamda kentin sunduğu toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel, fiziksel olanaklardan da yararlanabilmek olanağı sunar. Bu açıdan düşünüldüğünde, kentte fırsat eşitliği koşullarında yaşamak ve kentin olanaklarından eşit olarak yararlanabilmek, yaşama hakkından doğan bir insan hakkı olarak her yurttaşa tanınması gereken bir pozitif hak olarak görülmelidir.

"Kent; "ilerleme", "uygarlık" ve "aydınlanma"nın taşıyıcı unsurları olarak görülebilir. Elbette, kentsel ortamın, toplumsal hastalıklara ahlâki çöküntüye ve toplumun yıkılmasına yol açtığı görüşünde olanlar da yok değildir. Kent yaşamına ilişkin bu iki farklı değerlendirme, "ilerlemenin ve düzensizliğin", "toplumsal sorunların" ve "özgürleşmenin" kentte bir arada var olabileceğini savunan üçüncü bir yaklaşımı dışlamamalıdır".[3*] İlk ikisinden farklı bir açıdan değerlendirildiğinde kent, içinde gelişmeyi ve medeniyeti taşıdığı gibi, düzensizlikleri ve karmaşayı da üreten ve geliştiren kompleks yapılar olarak algılanmalıdır. Bu düşünceyi, Marksist terminolojide, "diyalektik" düşünüş biçimine de uygun olarak, zıtların bir arada bulunduğu, gelişmenin ve karmaşanın kentsel yaşama egemen olarak yeni yapıların oluşmasını kaçınılmaz kıldığı biçiminde yorumlayanlar da olmuştur.

Kent, genel bir bakış açısıyla, tarım dışı etkinliklerde bulunan insanların toplu, uygar ve yerel gereksinimlerinin karşılandığı, işbölümü, örgütlenme, uzmanlaşma ve heterojenliğin arttığı mekândır. Ancak, kentin tanımı ne

3 Holton, R. J., *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, (Çev. Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, 1. baskı, Ankara 1999, [1986], s. 11-12.

(*) Metin içindeki bazı yollamalarda ve kaynakçada, köşeli parantez içinde verilen ikinci tarih, eserin çevirisinin yapıldığı özgün kaynağın yayın tarihini göstermektedir.

olursa olsun, kentin sorunlarının kırsal kesimlerin sorunlarından ayrılması söz konusu olamaz. Çünkü, bir ülkedeki tüm yerleşim alanlarının sorunları, özünde aynı ekonomik-toplumsal-siyasal yapının ürünüdür.

Tarihte ilk kentsel yerleşmeler, Mezopotamya'da MÖ 3500, Mısır'da MÖ 3100, Hindistan'da MÖ 2500'de, Kuzey Çin'de ise MÖ 1800'lerde Neolitik dönemin sonunda ortaya çıkmışlardır.[4] "Kentin ortaya çıkışı, aslında Paleolitik ve Neolitik Çağ unsurlarının daha erken dönemlerde bir araya gelişinin de nihai bir sonucu olarak görülmektedir. Tarım devrimi, tohum ıslahı ve saban tarımı ile sulamanın ortaya çıkışıyla gerçekleşen son büyük ilerleme, bu birliğin oluşumuna destek olmuştur."[5] "Toprak, su ve iklim koşullarının uygun olduğu durumlarda artı ürünün elde edilmesiyle, sırasıyla sosyal tabakalaşma ve kentleşme ortaya çıkmaktadır."[6] "Artı ürünün kentleşmeyi desteklemesi için gereken koşullar ise; yüksek nüfus yoğunluğu, kolay iletişim biçimleri, belli bir teknoloji ile yüksek doğal üretkenliktir."[7] "Nüfus artışı ile artı ürün arasında doğrusal bir ilişki vardır: Artı ürünün yatırıma dönüştürülmesi, nüfus artışını yükselterek kentleşmeyi hızlandırmakta, nüfus artışı da birikim oluşturarak artı değeri artırmaktadır."[8] Bu düşüncelerle, kentin ortaya çıkışı ile artı ürünün depolanma ihtiyacı arasında bir eşzamanlılık bulunduğu söylenebilir.

Artı ürünün depolanması ile onun korunması ihtiyacı da baş gösterecek ve böylece üretimine emek harcamadan, üründen pay alabilecek bir yöneticiler ve koruyucular sınıfı oluşacaktır. İşte, devletin meydana gelmesi biçiminde de yorumlanabilecek bu gelişme, kentin ortaya çıkışı ile eşzamanlı olarak gündeme gelmiştir.

KENT KAVRAMI

İngilizcedeki "kent" (city) terimi, (Fransızcada cité, İtalyancada citta, İspanyolcada ciudad), Latincedeki yurttaşlık (civitas) ve hemşerilik gibi bir dizi kavramdan türetilmiştir. Bu kavramların eski Roma dönemindeki önemi, kenti (kent devleti olarak *polis*), kamusal yurttaşlık haklarına dayandıran

4 Knox P. L. ve McCarthy, L., *Urbanization*, Pearson Education, Inc., 2. baskı, USA, 2005 [1994], s. 25-26.

5 Mumford, L., *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. Gürol Koca - Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, 1. baskı, İstanbul, s. 34.

6 Aslanoğlu, R., *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Yayınları, 1. baskı, Bursa, 1998, s. 17.

7 Harvey, D., *Sosyal Adalet ve Şehir*, (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2003 [1988], s. 210.

8 Aslanoğlu, 1998, s. 17-18.

klasik Yunan felsefesinden miras kalmıştı.[9] Bildiğimiz üzere, bu dönemde kadınlar, köleler ve yabancılar yurttaş sayılmamaktaydı. Bu açıdan, "polis" adı verilen yönetim biçimleri olarak kentler ya da kent-devletleri, eşitsizlik ve (kölelerin sömürülmesine dayanan) sömürü düzeni üzerine kurulu siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılardı.

Ünlü kentbilimci Gordon Childe, kentsel uygarlığın temel unsurları olarak yerleşim yerinin büyüklüğü ve yoğunluğunu; nüfusun farklılaşması - mesleki uzmanlaşmayı; anıtsal yapıların oluşması için kamu sermayesini; yazı, kayıt ve bilimin varlığı ile ticareti belirleyici unsurlar olarak görmüştür.[10]

Childe'ın kentsel uygarlığın unsurları olarak belirlediği nitelikler, birçok kent tanımında bulamayacağımız, ancak kenti kırdan ayıran temel unsurlar olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle, kent tanımlarında, kenti kırdan farklı kılan özellikler olarak yalnızca nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu unsurlarına değil, ekonomik, toplumsal ve sosyo-psikolojik unsurlara da yer vermemiz gerektiği açıktır.

Kentbilimci Manuel Castells, daha farklı bir yöntem kullanarak, kenti tanımlarken toplu tüketim kavramına başvurmuştur. "Lefebvre ve Harvey'in tanımlarında ise mekân kavramı kullanılmakta ve mekân, kapitalizm içinde sermaye birikimini ilgilendirdiği ölçüde ele alınmaktadır."[11] Castells'e göre, temel işlevi tüketim süreci olan kent, emeğin yeniden üretimi için gerekli olan toplu tüketimin* elde edildiği mekândır.[12] Bugün kentlerimizin –en önemli özelliğinin– toplu tüketim hizmetlerinin ve araçlarının mekânı olması, Castells'in altını çizdiği "toplu tüketim" unsurunun kent tanımlarında dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bazı tanımlama çabalarında, kentin ekonomik gerekliliklerden doğduğuna yönelik iddialar desteklenmektedir. Knox/McCarthy, kır ile kent arasındaki farklılıkları ya da değişimleri aşağıdaki başlıklarla sıralamıştır:[13]

---

9 Holton, 1999 [1986], s. 13.

10 Knox ve McCarthy, 2005 [1994], s. 23-24.

11 Aslanoğlu, 1998, s. 62-63.

(*) Toplu tüketim" kavramı, toplu olarak sunulan mal ve hizmetler anlamında kullanılmıştır. Toplu tüketim terimi, toplu olarak sunulan mal ve hizmetlerin toplu olarak tüketilmesi gereğini doğurmamaktadır. Bkz. Pickvance, Chris G. (1989), "Social Movements in the City or Urban Movements", Urban Crises and Social Movements in the Middle East - Proceedings of the CRNS-ESRS Symposium, 23-27 Mayıs 1986, Paris, s. 72-86'den aktaran; Wedel, Heidi, *Siyaset ve Cinsiyet*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

12 Castells, *The Urban Question*, Edward Arnold Press, 1977, s. 444-446.

13 Knox ve McCarthy, 2005 [1994].

- Ekonomik değişiklik
- Siyasal değişiklik
- Demografik değişiklik
- Kültürel değişiklik
- Teknolojik değişiklik
- Çevresel değişiklik
- Toplumsal değişiklik

Günümüzde dünya nüfusunun büyük bölümü kentlerde yaşamaktadır. Kentler, küresel ekonominin yönetim merkezleri olarak küresel çevreyi dönüştüren deneyimler ve politikaların mekânlarına dönüşmüştür. "Nüfusun sürekli büyümesiyle sürdürülebilirliğe yönelik tehditlerin başında gelen hızlı kentleşmenin öznesi olan kentler, sorunların olduğu kadar, çözümlerin de parçası"[14] olmuştur. Bugün kentler, yalnızca refahın değil, bilgi, teknoloji, sanat ile anıtların da toplandığı yerler[15] haline gelmişlerdir.

Kentsel yaşam ile sağlıklı ve dengeli bir yaşam olanağına kavuşmak arasında ilişki olduğuna inananlar da görülmeye başlamıştır. Bunlardan ikisi, Bookchin ve Bogunovich'tir. Bookchin'e göre, kentsel yaşam, insanın da parçası olduğu ekosisteme duyarlı, toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütlenmeyi kurgulamalı ve kentleşme, yalnızca tarihsel boyutu olan toplumsal ve kültürel bir süreç değil, aynı zamanda geniş kapsamlı ekolojik bir olgu[16] olarak görülmelidir. Bogunovich'in ifadesiyle "gelecek, kentseldir, kentsel gelecek, ekolojiktir ve kentsel ekolojinin geleceği de teknolojiktir. Kentsel teknolojinin nasıl ekolojik kılınabileceğini öğrenirsek, umut ettiğimiz geleceğe de ulaşabiliriz".[17] Bookchin ve Bogunovich'in düşüncelerinde kent, çevreyle uyumlu olmalı, tüm yurttaşlara insan onuruna yaraşır sağlıklı ve dengeli bir çevre sunmalıdır.

Kentin değişik tanımlarında gördüğümüz, kent ve kentleşmenin yalnızca bir nüfus birikimi süreci olmadığı, kentsel mekânın daha değişik boyutlarının da bulunduğudur. Değişik tanımları dikkate alarak şunu söyleyebiliriz ki, kent, içinde yaşayan insanlar ile birlikte değerlendirilmeli ve kenti kırdan

14 Mitchell, D., *The Right to The City: social justice and the fight for public space*, The Guilford Press, USA, 2003, s. 18.

15 Lefebvre, H., *Writings on Cities*, der. ve çev. Eleonore Kofman ve Elizabeth Lebas, UK, Blackwell, 1996 [1968], s. 66 ve 109.

16 Bookchin, M., *Kentsiz Kentleşme*, Ayrıntı Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1999 [1992], s. 9.

17 Bogunovich, D., "Eco-tech Cities: Smart Metabolism for A Green Urbanism", *Sustainable City II, Urban Regeneration and Sustainability*, MFK Group, Stevenage, UK, 2002, s. 83.

farklı kılan özellikler arasında ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ve sosyo-psikolojik olanaklar ve unsurlar da etkili biçimde dikkate alınmak durumundadır.

HAK VE İNSAN HAKLARI

Hukukçular, *hak* kavramını, bir insanın isteyebileceği, ileri sürebileceği ve kullanabileceği bir durum olarak tanımlamaktadırlar. Bu biçimiyle hak, bir şeyi yapma ya da yapmama serbestliğini anlatan *özgürlük* kavramından daha geniştir. Özel ve kamu hukuku alanlarında hakların kapsamını, kazanılmasını, devredilmesini ve kaybedilmesini düzenleyen kurallar bulunmaktadır.

> *Hak* kavramı ile *yetki* arasında yakın bir bağlılık bulunduğu, her hakkın *hak sahibi* tarafından kullanılmadığı, ancak hak sahibi tarafından kullanıldığı zaman *hukuki ödev* ya da *hukuki yükümlülük* doğduğu gözümüze çarpar. *Hak* kavramı ile *yetki* arasındaki ilişki üzerinde duran ve *hak* kavramının özünde *yetki* unsurunun varlığına dikkat çeken ilk hukuk düşünürleri Grotius ve Pufendorf olmuşlardır. Hem Grotius'un, hem de Pufendorf'un, hak kavramını ahlâki nitelikli bir yetki olarak gördüklerini açıklamak gerekir. Doğal hukuk kuramına göre, "doğa durumunda" herkes özgürdür. Toplumsal sözleşmenin yapılmasıyla birlikte toplum üyeleri doğal özgürlüklerinden vazgeçmişler ve egemen gücün emirlerine uymanın ahlâki bir yükümlülük olduğunu kabul etmişlerdir. Bu anlayışa göre, özel bir kişinin başka bir özel kişi üzerinde ahlâki bir yetkisi olamaz. Bu yetkinin doğumu için iradelerin birleşmesine gerek vardır. Sözleşme ile bir kişi belirli bir özgürlükten vazgeçer ve diğer bir kişiye kendisi ile ilgili olarak belirli bir yetki tanır. Demek ki, hakkı ve yükümlülüğü yaratan, iradelerin birleşmesidir. Doğal hukuk doktrininde *hak* kavramı, pozitif hukukla bağımlı değildir. *Hak,* pozitif hukuktan önce gelir. Pozitif hukuk ise *toplumsal sözleşme*ye dayanır.[18]

Doğal hukuk doktrinindeki hak ve pozitif hukuk arasındaki bu ilişkiyi gözden kaçırmamak gerekir.

> Haklar ve özgürlükler, dayanağını çeşitli *gereksinimler*den alırlar ve belli bir oluşum sürecinden geçerler. Hukuk kuralları, başlangıçta, bir özlem, dilek ve istek olarak ortaya çıkar; daha sonra *hak istemi* biçiminde somutlaşmaya başlar. Özgürlük düşüncesinin hukuk kuralına dönüşümü ve bunun yeni haklar bakımından yinelenebilirlik özelliği, tarihsel gelişim çizgisinde gözlemlenebilir. Gereksinimler ile *çelişkiler* arasında bağlantı kurulabilir.

18 Güriz, A., *Hukuk Felsefesi,* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. No 493, Ankara, 1992, s. 130-131.

> Gerçekten, hukuk kuralının ön aşamasını oluşturan hak istemi, uyumsuzluğu ve çıkarlar çelişkisinin varlığını anlatır. Hak isteminin değişime uğrayıp hukuk tekniği aracılığıyla uyulması zorunlu kurallar (norm) halini almaya yönelmesi, güçler ilişkisindeki değişimi de yansıtır. Hak isteminin kabul edilmesi, yürürlükteki hukuk sisteminin iç mantığıyla uyum sağlamasına bağlıdır.[19]

Gereksinimlerden doğan hakların, hukuk doktrininde yerini alabilmesi için gerekli bir diğer koşul, uyumlu olmakla birlikte, hukuk sisteminin bütünleştirici bir bileşeni olmasıdır.

> Hakların kullanılabilmesi; iktidar tarafından tanınması, onaylanması, anayasa ve yasalarla güvence altına alınarak korunmasıyla doğrudan ilişkilidir. Hakların gerçekleşebilmesi, özel bir statüye bağlıdır: *Hukuki Statü*. Bu ise kabul, sınırlama, örgütleme, düzenleme, yükümlülük ya da yasak koyma yoluyla sağlanır. Buna göre, hukuksuz hak olamaz. Toplumsal ilişkiler, özünde toplumsallığı somutlaştıran hakların uygulanmasını kapsar. Çoğu doğrudan bireye değil, fakat sözleşme gibi hukuki bir belgeye ilişkindir.[20]

Hak kavramının tarihsel gelişimine kısaca göz attığımızda, "günümüzden beş bin yıl öncesinde tarihte bilinen ilk devleti kuran Sümerlerin devlet ve hukuk düzeni konusundaki (özellikle MÖ 2500-2000 yılları arasında gelişen) buluşlarının ve uygulamalarının, kendilerinden sonra Mezopotamya'da ve diğer bölgelerde yaşayan kavimleri büyük ölçüde etkilediğini görürüz".[21] Antik Yunan medeniyetinde de vatandaş topluluğunun gelişmiş siyasal haklarından söz edilebilir. "Antik Yunan'da yetişkin erkeklerden oluşan vatandaşlar topluluğuna (köleci toplumsal düzene rağmen) geniş siyasal haklar tanınmış ve demokratik siyasal sistemin temelleri atılmıştır. Antik Yunan dönemindeki "polis" kavramının yerine, Roma'da "civitas" geçmiş ve civitas'ı oluşturan topluluğun başlıca iki niteliği olarak "devleti oluşturan bireylerin devlet hayatına doğrudan katılması" ve "bireylerin, devlet hayatına hukuksal bir örgüt aracılığıyla katılmaları" yoluyla devletin hukuksal yönünün oluşturulması"[22] sağlanmıştır. Bu pratikler, hak kavramının ve hukukun gelişmesi açısından önemli sayılan unsurlardır.

---

19 Kaboğlu, İ.Ö., *Dayanışma Hakları*, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayım, Ankara, 1996, s. 5 ve 12.

20 Mourgeon, J., *İnsan Hakları*, çev. Ayşen Ekmekçi - Alev Türker, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 11-16.

21 Mumcu, A., *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara, Savaş Yayınevi, 1. baskı, 1992, s. 25-27.

22 *A.g.e.*, s. 34-35.

Hak kavramının ortaya çıkışı ile insan hakları düşüncesi arasında bir paralellik görülmektedir: İnsanlara bazı konularda başkalarına ve devlete karşı hukuk tarafından korunan güvenceler vermek anlamında haklar, insan hakları düşüncesinin de kaynağını oluştururlar.

İNSAN HAKLARININ ÇEŞİTLENMESİ VE DAYANIŞMA HAKLARI

İnsan haklarının gelişmesi ve çeşitlenmesinde çeşitli evreler söz konusudur. İnsan hakları sınıflandırmalarında genel yaklaşım, insan haklarını tarihsel gelişimi de içerecek biçimde üç evrede üç ayrı kuşak olarak sınıflandırmak yaygın bir yaklaşımdır. Bazı insan hakları kuramcılarının Temel Haklar olarak ilk kuşak insan haklarını daha üstün görme tavırları görülse de, insan haklarının birbirinden ayrılmayacağı ve haklar arasında üstünlük ilişkileri kurulamayacağı görüşünden hareketle üç ayrı kuşak insan haklarının varlığı ve hepsinin de kendi açısından önemli ve değerli olduğu görüşü daha çok destek bulmaktadır.

İlk kuşak insan haklarında, devletin karışmayacağı bir alanı yaratma çabası içinde devlete karşı bireyi koruma ve devlet yönetimine bireyi katma çabası görülür. Kişisel haklar ile bireye devletin karışmayacağı bir alanın bırakılarak devletin iktidar alanı insan hakları ile sınırlandırılmakta; siyasal haklarda ise birey, siyasal iktidara ortak olma araçlarına sahip kılınmakta ve bu yolla siyasal erkin oluşumunda bireye ve örgütlü insanlara katılım hakları tanınmış olmaktadır. Diğer tüm hakların kaynağı olan yaşama hakkı, bu ilk kuşak insan haklarına örnek olarak verilebilir. İkinci kuşak insan hakları ile bireyin ve toplumun korunması amacıyla devletten ekonomik, toplumsal ve kültürel edimlerde bulunması beklenmektedir. Diğer bir deyişle, hakların gerçekleşmesi için devletin aracılığına ya da desteğine gerek duyulmaktadır. İkinci kuşak haklar arasında sağlık hakkı, konut hakkı ve çalışma hakkı gibi devletin edimde bulunmasını gerektiren "pozitif insan hakları" bulunmaktadır. Dayanışma hakları ismi de verilen üçüncü kuşak insan hakları arasında çevre hakkı, barış hakkı, insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı ve kalkınma hakkı bulunmaktadır. 1970'lerden itibaren başta UNESCO olmak üzere birçok insan hakları düşünürü, üçüncü kuşak insan haklarına ilişkin değişik görüşler geliştirmişler, 1980'lerden başlayarak da üçüncü kuşak insan hakları pozitif hukuk düzenlemelerine ve Anayasalara yansıyarak normlaşma sürecinde girmeye başlamıştır. Üçüncü kuşak insan haklarında bireysel hakların yerini, halkların ve toplulukların hakları da alabilmekte olup ayrıca gelecek kuşaklar da hakların yararlanıcısı durumuna getirilmişlerdir.

Dayanışma unsurunu evrensel düzeyde dayanışma gereği biçiminde genişleten görüşler de ortaya atılmıştır. Mourgeon'e göre;[23]

> *Dayanışma Hakları* kuşağını doğuran etmenlerin başında, insanların sağlıklı ve güvenli koşullarda yaşamını tehdit eden bilimsel-teknik değişimler ile insan haklarının karşı karşıya kaldığı baskılar gelir. Dayanışma haklarının kökeni, yakın geçmişten geleceğe ulusal-üstü nitelikteki metinlerde aranmalıdır. Konularını evrensel değerlerin oluşturduğu yeni haklar, devlet sınırlarının ötesinde insanlığın bütün üyeleri arasında *dayanışma*yı dile getirir. Teknik ve bilimsel ilerlemelerin tehlikelerine karşı, sadece bugünkü değil, gelecek kuşakların da korunması ereğiyle önerilen dayanışma hakları, ortaya çıkış biçimi ve doğası gereği *evrensellik* nitelemesini hak eder.

"Dayanışma haklarının pozitif hukukta "hak niteliği" taşıyıp taşımadıkları sorunu, yoğun öğreti tartışmalarına yol açmıştır. Yeni hakların özneleri, konuları ve muhatapları bakımından belirsiz oldukları ve bunların "her şeyi yakalar" hale gelen ve bu nedenle anlamını yitirecek olan insan hakları için tehlike oluşturdukları öne sürülmektedir".[24] Ne var ki, insan hakları düşüncesini değişmeyen ve dinamik olmayan bir kategori olarak benimsersek, toplumun ve değişen dünyanın ihtiyaçlarına karşılık veremeyecektir. Nasıl ki hukuk, dinamik niteliğiyle değişim ve gelişmeye açıktır, insan hakları da dinamik niteliğiyle değişime ve gelişmeye açık olmak durumundadır. Ayrıca, bazıları kabul etmese bile, hak kategorilerinin gelişmesi ve yeni hakların pozitif hukuk düzenlemelerine yansıması kaçınılmazdır.

Don Mitchell'e göre haklar, iktidarı örgütleme ve iktidara karşı koyma aracı olup aynı zamanda da iktidarı karara bağlama aracıdırlar ve bu roller birbirleriyle sık olarak çatışmaktadır.[25] Düşünceler içinde ortaya çıkan haklar ve zaman içinde gelenekler, ahlâk kuralları ve yasalar haline gelirler. Soyut ve somut haklar biçiminde insan haklarını ikiye ayıranlar da çıkmıştır. Bu düşünürler, somut hakların bireylerin ve yurttaşların soyut haklarını tamamlamak üzere ortaya çıktıklarını ileri sürerler. Lefebvre'e göre somut haklar arasında kadın hakları, çocuk hakları, işçi hakları, eğitim ve öğrenim hakları, çalışma hakkı, kültür hakkı, dinlenme hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, çevre hakkı gibi haklar bulunmaktadır.[26]

---

23 Mourgeon, 1990, s. 66.

24 Kaboğlu, İ.Ö., "Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri)", *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAİE, 1988-1989, s. 114-115.

25 Don Mitchell, 2003, s. 22.

26 Lefebvre, 1996 [1968], s. 157-158.

> İnsancıl yaşam koşullarının gerçekleşmesi ile insan kişiliğinin çok yönlü gelişimini amaçlayan insan haklarının uzantısını oluşturan Dayanışma Hakları, tüm hakların kullanılmasını engelleyen *Barış Hakkı*'nı; Kuzey-Güney eşitsizliğini doğuran sömürgeciliğe karşı *Gelişme Hakkı*'nı; uzayın derinliklerinden denizlere kadar tüm kaynaklardan fazlasıyla yararlanan, ayrıca gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarını da sömürerek gelişimlerini yavaşlatan ülkelere karşı *İnsanlığın Ortak Mirasından Yararlanma Hakkı*'nı; tüm insanların sağlıklı gelişme ortamlarına sahip olabilmeleri için *Sağlıklı ve Dengeli bir Çevrede Yaşam Hakkı*'nı içermektedir.[27]

Bu haklara, farklı olma hakkı ve iletişim hakkı gibi yeni hak kategorilerini ekleyenler de olmuştur. Bu makaledeki iddiamız, kentsel hizmetlerden yararlanma hakkı ya da kentli haklarının de Dayanışma Hakları kategorisinde, yaşama hakkının uzantısı olarak benimsenmesi gerektiğidir. Gelişmekte olan ve diğer insan haklarının içeriklerinde değişimlere kaynaklık eden üçüncü kuşak insan hakları kategorisinde çevre hakkının yeri ve önemi öne çıkar.

ÇEVRE HAKKI VE KENTLİ HAKLARI

> "İnsan, sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanabildiği ölçüde varlığını ve gelişmesini sürdürebilir. Bu nedenle önceleri çevre, sağlık hakkının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 1946 yılındaki temel düzenlemesinde, sağlıklı olmanın herkes için temel bir hak olduğu ortaya konulmuştur."[28]

1970 öncesinde sağlık hakkı kapsamında ele alınan çevre hakkı, henüz gelişme sürecinin başlarındadır. İnsan, sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanabildiği ölçüde varlığını ve gelişmesini sürdürebilir. Bu nedenle önceleri çevre hakkı, sağlık hakkının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. "İnsan haklarını incelerken ön sıraya "insan olmak hakkı"nı çıkarırsak, insan çevresinin önemini ve değerini, insanın "insan olmak" için hangi çevre koşullarında yaşamak hakkına sahip olduğunu daha iyi belirtebiliriz".[29] İnsan haklarının kaynağını yaşama hakkına dayandıran görüşler, çevre hakkının da yaşama hakkının bir uzantısı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kent ve kırın coğrafi uzantısını oluşturan ve bu kapsamda doğal, yapay ya da kültürel unsurları kapsayan

---

27 Szabo, I., "Historical Foundations of Human Rights and Subsequent Development", *The International Dimensions of Human Rights*, Cilt 1, UNESCO, Paris, 1982, s. 11.

28 Hamamcı, C., "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAİE, Cilt 5-6, 1983-1984, s. 171-180.

29 *A.g.m.*, s. 173.

çevre, geniş anlamda canlı varlıkların bütün yaşam alanları ile diğer canlı ve cansız varlıklarla olan ilişkilerini yürüttükleri, yaşam olanaklarının sürdürülebildiği bütün ortamları kapsamaktadır. Bu açıdan çevre, *yaşam çevresi* olarak değerlendirilir. Bu düşünce de çevrenin korunmasının, yaşam hakkının bir uzantısı olduğu görüşünü destekler.

Bireyin çok yönlü kişiliğinin, bedensel ve ruhsal gelişiminin sürdürülebildiği yaşam çevresinin korunması ve geliştirilmesi gereksinimi, çevre hakkını doğurmuştur. Bu niteliği ile çevre hakkı, tüm insan haklarının öznesini oluşturan bireyin yaşam çevresinin korunması amacını taşır. Çevre hakkı, bu anlamda, diğer insan haklarının varlığının ön koşulunu oluşturur. Ayrıca, insan haklarının tamamlayıcı bir bileşeni olan çevre hakkı, insan hak ve özgürlükleri arasında da birleştirici ve bütünleştirici bir bağ işlevi görmektedir.

Sağlıklı ve Dengeli Çevrede Yaşama Hakkı (Çevre Hakkı), temel bir insan hakkı olan Yaşama Hakkı'nın uzantısıdır. Gelecek kuşakların sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama haklarının güvence altına alınması, yaşamsal kaynak ve koşulların bugünden barışçıl ve toplumsal adalet ilkelerine uygun biçimde korunması ve geliştirilmesiyle mümkündür. Bu noktada, Dayanışma Haklarının kendi içinde olduğu gibi, birinci ve ikinci kuşak insan hakları arasında da uyumlu bir bağ ve bütünsellik oluşturduğu söylenebilir. Çevre hakkında olduğu gibi, kentsel hizmetlere erişim hakkında da kentin korunması ve kentsel hizmet kalitesinin artması açısından dayanışma unsuru egemendir. Gelecek kuşakların da yararlanıcı konumuna gelmesi ve yaşama hakkının uzantısı olarak görülmesi, çevre ve kentli haklarına benzer nitelikler kazandırmaktadır. Bu benzer nitelikler nedeniyle kentli hakları ya da kentsel hizmetlere erişim hakkının çevre hakkının bir parçası olduğunu ileri sürenler de olmaktadır. Ancak, hakların aynı kuşakta bulunması ve insan hakları felsefesinde gelişmekte olan yeni haklar olması, bunların aynı haklar olarak sınıflandırılmasına gerekçe olamaz. Kentsel hizmetlere erişim ya da kentli hakları, çevre hakkıyla olduğu gibi konut hakkı ve diğer haklarla da yakından ilişkilidir, ancak konut hakkı ya da diğer hakların bir uzantısı olarak değerlendirilemez.

KENTSEL HİZMETLERE ERİŞİM HAKKI: KENTLİ HAKLARI

Gelişmekte olan bir hak kategorisi olarak Dayanışma Hakları, çeşitli alanlardaki hak ve özgürlüklerin nitelik değiştirmesi, mülkiyet hakkında olduğu gibi bazılarında kısıtlamalar yaratması, yeni hakların ortaya çıkması biçiminde dinamik insan hakları düşüncesinden destek almaktadır.

Bu çalışma ile kentte yaşayan insanların kentsel hizmetlerden eşit, sağlıklı ve düzenli biçimde yararlanmasının bir hak olduğunu savunmakta ve bu tür düzenlemelerin pozitif hukuk normlarına yansımaya başladıklarını iddia etmekteyiz.

Konuya geçmeden önce, kent ve kentli hakları kavramları arasındaki farka açıklık getirmek gerekir. Bu çalışmada, "kentli hakları" ele alınmaktadır. Kent hakkı, herkesin kentte yaşama ve kente ulaşma hakkı olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda, kentli hakları, kentte yaşayanların hakları olarak kent hakkından ayrılmaktadır. Ancak kent hakkı, kentli haklarının bir parçası olarak düşünülebilir. Bununla birlikte kent hakkı, kentte yaşama ve kente ulaşma hakkı bağlamında yaşama hakkı, yerleşme hakkı ve seyahat hakkı gibi insan haklarının bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Bu ayrıma vurgu yaptıktan sonra, kentli hakları konusuna dönelim.

Kentli hakları, bireylerin kişiliklerini çok yönlü geliştirmek yanında, oturma, üretme, dinlenme ve dolaşma etkinliklerini de yerine getirmelerine olanak tanıyan bir kentsel yaşam çevresi gereksiniminden doğar. Yaşama hakkından çevre hakkına uzanan süreçte, kentsel çelişkilerin tehdit etmekte olduğu kentsel yaşam kalitesinin hızla bozulmasına karşı sağlıklı ve dengeli bir kentsel çevrede, kentsel hizmetlere eşit ve adil biçimde erişmeyi içeren bir yaşama hakkının ortaya konması gereği vardır. Kentsel hizmetlere erişim hakkı; yerleşimlerde konut, ulaşım, içme ve kullanma suyu sunumu, katı ve atık su bertarafı, elektrik gibi hizmetlerin herkese eşit, adil ve yeterli ölçüde sunulmasıyla gerçekleşebilir. Kentte yaşayanların kentsel hizmetlere erişim hakkı, kentsel yerleşimlerde kentsel yaşam kalitesinin eşit ve adil koşullarda ve kesintisiz olarak herkese sunulmasını hedeflemektedir.

Kentsel hizmetlerin, toplumun tüm kesimlerine yeterli biçimde sunulmasında yerel yönetimlere ve özellikle belediyelere önemli görevler ve sorumluluklar düştüğü açıktır. Öyle ki, kentsel hizmetlere erişim hakkının gerçekleşmesi, kentsel yaşam kalitesinin düzeyinin de bir göstergesidir. Türkiye'de belediyelerin sorumluluğunda olan kentsel hizmetler, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda sayılmıştır. Kanunun 14. maddesinin (a) fıkrası, belediyelerin zorunlu görevlerini ve (b) fıkrası da belediyelerin isteğe bağlı olarak yapabilecekleri hizmetleri tanımlamıştır. Ayrıca, 2872 sayılı Çevre Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılması Hakkında Kanun, 775 sayılı Gecekondu Kanunu gibi kanunlarla kentsel yaşam kalitesi-

nin geliştirilmesi ve kentsel sorunların çözülmesi amacıyla belediyelere çeşitli görevler verilmiştir.

Merkezi hükümetin sorumluluğunda olan çevreyi koruma hizmetleri, içme suyu hizmetleri sunumu, katı atıkların toplanması ve bertarafı, kent içi ulaşım, parkların düzenlenmesi, eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, imar hizmetleri, kültür hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri, itfaiye hizmetleri; belediyelerin de yetki alanına giren kentsel nitelikli hizmetlerdir. Belediyelerin kentlerde sundukları hizmetlere; konuta ilişkin hizmetler, ulaşım hizmetleri, çevre koruma hizmetleri, güvenlik hizmetleri, eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, kültür hizmetleri, sosyal görevler, spor ve rekreasyon hizmetleri de eklenmiştir. Bu geniş sorumluluk alanında belediyeler, kentsel hizmetlere erişim hakkının yaşama geçirilmesinde geniş sorumlulukları olan birer kuruma dönüştürülmüştür.

5393 sayılı Belediye Kanunu ile kentsel hizmetlere erişim hakkı kapsamında belediyelere verilen görev ve sorumluluklar (14. madde-a) şunlardır:

- Ödenebilir ve sağlıklı koşullarda konut üretimi.
- kent içi ulaşım hizmetleri: toplu taşıma hizmetlerinin güvenli ve ödenebilir koşullarda sunulması, düzenli trafik akışının sağlanması ve gürültünün önlenmesi ulaşım hizmetleri açısından ele alınması gerekli konulardır.
- Çevre ve çevre sağlığı, imar, su ve kanalizasyon, katı ve sıvı atık bertarafı ile temizlik hizmetleri: kentsel ve doğal çevrenin korunması, gıda güvenliğinin sağlanması.
- Okul öncesi eğitim kurumları, meslek ve beceri kazandırma kursları açabilir, devlete ait okulların bakım ve onarımım sağlayabilir; araç, gereç ve malzeme gereksinimlerini karşılayabilirler.
- Kültür-sanat, turizm ve tanıtım hizmetleri sunmak, kültürel ve doğal varlıkları korumak ve tarihsel mekânların bakım ve onarımını yapmak.
- Sağlık tesisi açmak ve işletmek.
- Sosyal hizmetler ve yardımlar: çocuklar, kadınlar (kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açmak gibi), gençler, yaşlılar, engellilere verilen hizmetler.
- Ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetleri.
- Coğrafi ve kent bilgi sistemleri.
- Park ve yeşil alanlar ile gençlik ve spor hizmetleri: kentlerin ve kentlilerin fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması amacıyla kentler-

de herkesin erişebileceği rekreasyon ve spor alanlarının oluşturulması.
- Kentlilerin kentsel güvenliğinin sağlanması: zabıta, itfaiye, acil yardım ve kurtarma hizmetleri.

Bunlara ek olarak Kanun'un 73. maddesinde, konut, sanayi ve ticaret alanları, teknoloji parkları ve sosyal donatılar oluşturmak, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca, 775 sayılı Gecekondu Kanunu'na göre, dar gelirlileri konut sahibi yaparak gecekondulaşmayı önlemek üzere konut alanları oluşturmak, belediyelerin görevleri arasında sayılmıştır. Toplumun farklı gelir gruplarının ödenebilir, insanca yaşanabilecek nitelikte konut edinebilmesi, konut hakkının açılımını oluşturur.

Yukarıdaki geniş kapsamlı görevlerinde görüleceği üzere belediyeler, kaliteli kentsel hizmetlerin sağlıklı ve herkes için erişilebilir biçimde sunulmasından sorumlu tutulmuşlardır.

KENTLİ HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE NORMLAŞMA SÜRECİ

"Yaşama hakkı"nın uzantısı olarak kabul edilmesi gereken kentli haklarının tarihsel gelişimi, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı ile birbirlerini destekleyici biçimde ortaya çıkmıştır. Kentsel yaşamın geliştirilmesi amacına dönük kentsel toplumsal hareketlerin ve kentsel yaşam kalitesini arttırılmasına yönelik çabaların tarihine kısaca göz atarsak, kentli hakları ve kentsel hizmetlerden yararlanmaya yönelik mücadelelerin tarihini de incelemiş oluruz. Çevre ve kentli haklarının tarihsel süreç ve nitelik olarak benzeşmesi, ikisinin de Dayanışma Hakları kategorisinde bulunmasıyla ve bu iki hakkın birbirini destekler nitelikleri bulunmasıyla ilişkilidir.

Kent ve kentli haklarının tarihsel temelleri, 1871 tarihinde yaşanan *Paris Komünü*'ne kadar uzanmaktadır.

> Paris Komünü, kenti özgür toplulukların birliğine esin olacak biçimde özerk bir özeğe dönüştürecek olan belediye devrimi aracılığıyla Cumhuriyetin bağımsızlığının güvence altına alınması hedefine yönelik bir yurttaş hareketiydi. Kentsel bir devrim olarak nitelenen Paris Komünü'nün amaçlarından birisi, kırdan kente göçün de etkisiyle aşırı yükselen kira bedelleri sonucunda yaşanan konut krizine çözüm üretilmesidir. 19 Nisan 1871 tarihli Bildiri, Beledi Özgürlüğün yanı sıra, bireysel özgürlük, vicdan özgür-

lüğü ile çalışma özgürlüğünün güvence altına alınması; toplumsal olaylara ve karar alma süreçlerine yurttaşların katılımı, düşünceyi ifade etme özgürlüğü; kentte düzeni sağlamak için savunma güçlerinin örgütlenmesi istemlerini kapsamaktadır.[30]

1930 tarihli ve 1580 sayılı Türk Belediye Yasası'nın örnek alındığı 1871 Fransız Belediye Yasası'nm en önemli hedefi, kentsel çevre sağlığının korunması amacıyla kentsel altyapının kurulması ve bunun için gerekli denetim mekanizmalarının oluşturulmasıdır.

1933'te Atina'da toplanan Milletlerarası Modern Mimari Kongresi'nde (CIAM) temel kentleşme ilkelerinin kabul edildiği Atina Anlaşması, ilk olarak 1941'de Paris'te yayınlanmıştır. *Atina Sözleşmesi*, kent planlamasını insan merkezli olarak ele almakla birlikte, sağlıklı kentsel çevreler yaratılması için idealize edilen kentsel çözümün ipuçlarını sunmaktadır. Toplum ahlâkının ön plana çıkarıldığı Sözleşme ile kentsel çevreye evrensel bir düzen getirilmesi hedeflenmiştir. Sözleşme'de insan ve kentsel çevre, insancıl bir yaklaşımla ele alınmıştır. İnsanca yaşanabilir koşullarda barınma gereksinimi olarak ifade edilen konut hakkı, Atina Sözleşmesi ile ilk kez ortaya atılmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün 1946 yılında yürürlüğe giren Anayasası'nda, sağlıklı bireyler olmanın herkes için temel bir hak olduğu ortaya konulmuştur. Dünya ölçeğinde hak ve özgürlükler çerçevesini oluşturan ilk belge olan 10 Aralık 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesinde, "Herkes, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve gönenci için yeterli beslenme, giyinme, konut, sağlık bakımı ve zorunlu toplumsal hizmetleri de içeren bir yaşam düzeyine kavuşma hakkına sahiptir" ifadesi yer almaktadır. Temel kaynağını bu Bildirge'den alan konut hakkı, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkında içerilen temel bir insan hakkı olmasının yanı sıra, kentli hakları kapsamında da değerlendirilmektedir. Bildirge, Atina Anlaşması'ndan sonra konut hakkına yer veren ikinci hukuksal belge olma özelliğine de sahiptir. 1950 tarihinde benimsenen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, kentliliğe ilişkin birinci kuşak hakları içermektedir. 1961 tarihinde Avrupa Konseyi'nce benimsenen Avrupa Toplumsal Şartı, ekonomik ve toplumsal haklar açısından önemli ipuçları sunmaktadır. 1961 tarihli BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, yine ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara ilişkin önemli vurgular içermektedir.

30 Castells, M., *The City and the Grassroots*, USA, University of California Press, 1983, s. 15, 19-24.

Kentsel yaşam kalitesinin yaratılarak kentsel hizmetlere erişimin sağlanması yanında bu hizmetlere erişimin sürdürülebilmesi de önemli bir hedef olmak durumundadır. Kentsel hizmetlerin sürdürülebilirliği için kentin sürdürülebilirlik niteliğine sahip olması gerekir. Sürdürülebilir kent, yurttaşların bugünkü ve gelecekteki kuşakların doğal ve fiziksel yaşam koşullarını tehlikeye atmaksızın, kendi gereksinimlerini karşılayabildikleri kenttir.[31] Sürdürülebilirlik, bugünün yanı sıra gelecekteki nesillerin de gereksinimlerinin sağlanmasına olanak tanımalıdır. Kentsel sürdürülebilirlik, kentte yaşayan her kesimin kentsel hizmetlere erişiminin sağlanmasıyla başarılabilir. Bu açıdan, kentsel sürdürülebilirlik ile kentli hakları arasında çok yakın bir ilişki olduğu görülmektedir.

Kentte yaşayan her kesimin yeterli istihdam olanaklarına, ödenebilir konut ve kentsel altyapı hizmetlerine, eğitim ve sağlık hizmetlerine, sağlıklı ve dengeli çevreye kavuşturulması, kentin sürdürülebilirliğine katkı sağlayacaktır. Kentsel hizmetlere erişimi tüm kentlilere eşit biçimde sağlayan bir kent, tüm toplumsal kesimler için uygun ve nitelikli yaşam koşullarını sunan bir yaşam mekânı olmalıdır. Temel kentsel gereksinimleri herkese yeterli ölçüde sunamayan, temel hak ve gereksinimleri yerine getiremeyen bir kent, bugünkü ve gelecek kuşaklar için sürdürülebilir olamaz. Bu bağlamda kentsel hizmetlere erişim hakkı, toplumun tüm kesimlerini kapsayacak biçimde yurttaşların yerleşme özgürlüğüne sahip olmaları ve tüm yurttaşların da kentsel hizmetlere yeterince erişebilmeleriyle sağlanabilir.

1970'lerde düşünceleri ile kentbilime yön veren Fransız biliminsanı olan Henri Lefebvre, *Kent Hakkı* adlı kitabında, bireylerin kent ve çevre değerleri üzerinde bazı haklara sahip olduklarını ifade etmiş, kent hakkının kuramsal temellerini araştırmıştır. Lefebvre, kenti, "toplumun arazideki izdüşümü" olarak tanımlamış[32] ve "kentlerin kamusal ve toplumsal etkileşim yerleri, farklı kesimden insanların yaşam alanları olduğunu" dile getirmiştir. Lefebvre'e göre, kent hakkı, en başta kent alanlarının kullanım hakkını, yerleşme hakkını, yerleşme hakkı ise konut hakkını ifade eder.[33] Konut hakkını, kent hakkı için önemli bir aşama olarak gören Lefebvre, kent hakkının bileşenleri arasında özgürlük hakkı, bireysellik hakkı, yerleşme hakkı gibi hakla-

31 Shirley ve Smith, C., "Integrated Water Management As A Tool for Sustainable Urban Regeneration", *The Sustainable City II, Urban Regeneration and Sustainability*, MFK Group, Stevenage, UK, 2002, s. 118.

32 Lefebvre, 1996 [1968], s. 109.

33 *A.g.e.*, s. 179.

rın olduğunu iddia eder.[34] "Kentsel yaşam hakkına" dönüştürülerek formüle edilebilen bir kent hakkı[35] gerçekleşme şansını yakalayabilir. Bunun yanı sıra, kentsel yaşam hakkı ise kentte yaşama, kentin sunduğu tüm olanaklar ve hizmetlerden gerektiğince yararlanma hakkını içermelidir. Lefebvre'in çalışmasına yönelik olarak önemli bir noktanın altının çizilmesi gerekiyor. Bu çalışmasında Lefebvre, kent hakkı kavramıyla kentli haklarının içeriğini açıklamıştır. Bu açıdan, Lefebvre'deki kent hakkı kavramını, kentli hakları olarak değerlendirmek gerekir.

Robert'a göre; kentli haklarını destekleyen diğer bir hak olan barınma hakkı temelinde ortaya çıkan konut ve gecekondu hareketleri, konut sorunu, ucuz kira, erişilebilir kamu hizmetleri, kolay iletişim olanaklarını da kapsamalıdır.[36] Böylelikle, ödenebilir kira, insan onuruna yaraşır konut ve ödenebilir altyapı hizmetleri, erişilebilir kamu hizmetleri, kolay iletişim olanakları da kentsel hizmetlere erişim hakkı kapsamında değerlendirilmelidir.

1976'da Vancouver'da gerçekleştirilen BM İnsan Yerleşimleri (Habitat I) Konferansı, kentli haklarının gerçekleştirilmesinde devletin yükümlülüklerini vurgulamaktadır. Konut, yerleşme ve kentleşme sorunlarını dünya ölçeğinde ele alan Habitat I Konferansı'nın hedefleri şu iki maddeyle özetlenebilir: Konut sektörünün gelişimi ve insan yerleşimi koşullarının iyileştirilmesi için uluslararası işbirliği gerektiği. Kentsel gelişimin fiziksel, toplumsal ve ekonomik koşulları açısından önemli bir çerçeve oluşturan Vancouver Konferansı'nda, "insan yerleşimlerinin daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve çevre sorunlarının giderilmesi için halkın planlamanın her aşamasına katılımının zorunlu bir hak olduğu ifade edilmiş, ayrıca yerleşme politikalarını uygulamak üzere siyasal, yönetsel ve teknik araçların geliştirilmesi önerilmiştir. Konferans kararları doğrultusunda, 1978'de BM İnsan Yerleşimleri Komisyonu kurulmuştur".[37] Bu tür uluslararası girişimlerin, kentli haklarının temelini oluşturan nitelikli ve erişilebilir kentsel hizmetlerin yaratılmasında katkı sağlayıcı olduğu söylenebilir.

İlk adımlarının 1992'de Rio'da atıldığı İkinci BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II), 3-14 Haziran 1996 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da toplanan Habitat II, yerleşim özgürlüğü, konut hakkı ve kentsel yaşam kalitesine vurgu yapar. Konut ve yerleşim politikalarında

34 *A.g.e.*, s. 173-174.

35 *A.g.e.*, s. 158.

36 Robert, J., *Kent ve Halk*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 58.

37 Keleş, R., "Çevre Sorunları ve Çevre Hakları", *BM İnsan Hakları Armağanı*, XXX. Yıl, Ankara, 1978, s. 100.

devleti eksen olarak alan Habitat I'den farklı olarak devlet yerine sivil toplum kuruluşlarını ön plana çıkarmıştır.[38] Habitat II Konferansı'nda; toplumsal ilerleme ve ekonomik büyümenin önemli girdisini oluşturan insan yerleşimlerinin taşıdığı potansiyel ve karşılaştığı sorunlar konusunda kamuoyunun bilinç düzeyinin yükseltilmesi, dünya liderlerinin köylerimizi, kasaba ve kentlerimizi sağlıklı, güvenli, adil ve sürdürülebilir kılma amacını benimsemelerinin sağlanması, 1996-2016 yılları arasında insan yerleşimleri alanında uygulanabilir bir Küresel Eylem Plam'nın kabul edilmesi, ulusal eylem planlarının oluşmasına katkıda bulunulması ve kentsel sorunlara çözüm aranması için hükümet dışı kuruluşların da yer aldığı geniş bir tartışma forumu oluşturulmuştur. Habitat I ve Habitat II Konferanslarının, insan yerleşimleri ve özellikle kentsel yerleşimlerin sorunlarının tartışılması ve konferanslar sonrasında çeşitli eylem planları benimsenmesi açısından kentli haklarına yönelik duyarlılığın artmasında önemli katkıları olmuştur.

17-19 Mart 1992 tarihlerinde Avrupa Konseyi'nin Strasbourg'daki 27. Oturumunda kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı (Karar No: 234 ve Eki), Avrupa'da 1980-82 döneminde yayılan Kentsel Rönesans'ın geliştirdiği önemli kentsel politikalara işaret eder.[39] Şart'ta, ideal bir kentin kent haklarını ve bu arada sağlıklı bir kentte yaşama hakkını güvenceye bağlayabilecek bir kent olması gerektiği vurgulanmaktadır. Buna göre, kentsel yaşamın geliştirilmesinde gözetilen dört temel alan; fiziksel kentsel çevrenin geliştirilmesi, mevcut konut stokunun yenilenmesi, kentlerde kültürel ve toplumsal olanakların yaratılması, toplumsal gelişim ve yönetime halk katılımıdır. Kentsel yaşamın gözetilmesinde dikkate alınan kentlerde kültürel ve toplumsal olanakların yenilenmesi hedefi, nitelikli kentsel hizmetlerin üretilmesi açısından kentli haklarının gerçekleşmesine yönelik hedeflerden birisi olarak değerlendirilmelidir.

Avrupa Kentsel Şartı, kentli haklarının normlaşma sürecine katkı sağlayan önemli uluslararası hukuk belgelerinden biridir. Yerel düzeyde başarılı bir kent yönetiminin ilkelerini ortaya koyan Avrupa Kentsel Şartı'nın amacı; geleceğe yönelik bir Kentli Hakları Sözleşmesi'nin temel ilkelerini belirlemek ve yapılı çevrenin yaşama ve gelişme haklarına olanak tanıyacak biçimde geliştirilmesini sağlamaktır. Şart'ın felsefesi ise, yerel otoritenin kentsel gelişime yönelik sorumluluklarını tanımlamak, kentsel gelişimin ve yaşam kalitesinin niteliksel öğelerini ortaya koyarak bu alanda evrensel ilkeler oluşturmak ve temel kentli haklarının tüm insanlarca kullanılmasını sağlamaktır. Şart, geniş

38 Ertan, K. A., "Kentli Hakları", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 3, Eylül 1997, s. 42-44.
39 Bkz. http://www.avrupakonseyi.org.tr/tur/antlasma/aas180o.htm, (30.11.2006).

bir kentli hakları çerçevesi çizerek hakların ekolojik denge, toplumsal ve fiziksel altyapı, barınma, çalışma, kültürel miras, yönetime katılım, bilgilenme gibi kentsel yaşamın her alanında gözetilmesi amacını taşımaktadır.

"Kentsel Şart'ın devamı niteliğinde sayılabilen 2000 tarihli Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, yaşanabilir kentler yaratmak amacıyla oluşturulmuş bir belgedir."[40] Sözleşme, kırsal alanların olduğu kadar kentsel çevrenin de yaşam kalitesini arttıran bir unsur olan peyzajın toplumdaki her bireyin hak ve sorumluluğu olduğunu vurgular.

Avrupa'da demokrasi ve insan haklarını güçlendirmek amacıyla kurulan Avrupa Konseyi'nin 12 Ocak 1957'de oluşturduğu Yerel ve Bölgesel Yönetimler Sürekli Komitesi biri bölgesel, diğeri yerel yönetimleri kapsayan iki birimden meydana gelmekte iken 1994'te Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi'ne dönüştürüldü. Kongre, Avrupa Konseyi'nin üç ana biriminden biridir. Avrupa Kentsel Şartı-2, Kongre'nin Yerel Yönetimler Bölümü tarafından görüşülerek Kongre tarafından 29 Mayıs 2008 tarihinde kabul edilmiştir. Kongre, yerel ve küresel nitelikteki sorunlar ile giderek artan kentsel gelişimi dikkate alarak Avrupa Kentsel Şartı-1'in bazı ilkelerini yeniden tanımlamaya ve güncellemeye karar vermiş, Avrupa Kentsel Şartı-2 ile Avrupa yerel yönetimlerini sürdürülebilir kentler ve kasabalar kurmaya zorlayan Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto sunmayı amaçlamıştır. Kongre, yerel yönetimlerden kamu politikalarında etik yönetişim, sürdürülebilir kalkınma ve dayanışma ilkelerini uygulamalarını istemektedir. Bu dönemde yerleşimler, eski sorunlarının yanı sıra, işçi sınıfının erozyonu, bazı bölgelerin bütünü ile sanayisizleşmesi, artan toplumsal eşitsizlik, işçi sınıfı mahallelerinde yaşanan krizler, artan göç, nüfusun yaşlanması, kentlerin yayılması, artan otomobil kullanımı ve çevre sorunları ile mücadele etmek zorundadırlar.[41]

Avrupa Konseyi'nin Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı, Avrupa Kentsel Şartı-2'yi kabul ederek Avrupa'nın kent halkları için yeni bir kentsel yaşam şeklinin çerçevesini çizmeyi, diğer bir ifadeyle, yeni bir ortak yaşam tarzı ve kent yaşamına yeni bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Buna göre;[42]

- Kentlilere ait olan kentsel yerleşimler, gelecek nesillere aktarılması gereken toplumsal, ekonomik ve kültürel değerlerdir.

---

40 Mutlu, A., "Kentli Hakları Bakımından Avrupa Peyzaj Sözleşmesi ve Türkiye", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, 2002, s. 34.

41 www.mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs%5Ckentselsart2.pdf, (06.10.2009).

42 Avrupa Kentsel Şartı-2: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto, Karar No: 269, 2008.

- Avrupa'nın kentleri ve kasabaları ekonomi, toplum ve çevre arasında ulaşılacak tarihi değerlere sahip bir uzlaşma için ideal ortamı oluşturmaktadır.

Avrupa Konseyi'nin Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından hazırlanan 1992 tarihli Yerel Düzeyde Yabancıların Kamusal Yaşama Katılmalarına İlişkin Avrupa Konvansiyonu; 2003 tarihli Gençlerin Yerel ve Bölgesel Yaşama Katılımlarına İlişkin Yeniden Gözden Geçirilmiş Avrupa Şartı; 2005'te Yeniden Gözden Geçirilmiş Avrupa Kentsel Şartı; 2006 tarihli Avrupa'nın Metropolitan Alanlarında İyi Yönetişime İlişkin Tavsiye Kararı No. 188; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından hazırlanan Kentlilerin Yerel Kamu Yaşamına Katılımına İlişkin Tavsiye Kararı (2001) 19; 2007 tarihli "İyi Yerel ve Bölgesel Yönetişim - Avrupa'nın Zorlu Sorunu" konulu Valensiya Deklarasyonu (Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimlerden Sorumlu Bakanlar Konferansı); Avrupa Birliği'nin Sürdürülebilir Avrupa Kentleri İçin Leipzig Şartı (Mayıs 2007); Avrupa Birliği Bölgesel Gündemi (Mayıs 2007); 2001 tarihli Yeni Binyılda Kentler ve Diğer Yerleşimlere İlişkin Deklarasyon'la ilgili S-25/2 sayılı BM kararı; 2007 tarihli Desantralizasyon ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi'ne İlişkin 21/3 sayılı BM-Habitat Kararı; Sivil toplum ve yerel ve bölgesel yönetimlerin birlikleri tarafından yapılan Sürdürülebilirliğe Doğru Avrupa Kent ve Kasabaları Şartı (Aalbourg Şartı, Mayıs 1994) ve Aalbourg Taahhütleri (2004), kentsel çevrenin niteliğinin arttırılmasına yönelik diğer çalışmalardır. Bu farklı kuruluşlar tarafından ortaya konulan referans belgeleri, kentli hakları kavramının önemini vurgulamakta ve kentteki vatandaşların kentsel politikalardaki vazgeçilmez yerine işaret etmektedirler.[43]

Avrupa Kentsel Şartı-2'nin kentsel hizmetlere erişim hakkıyla ilişkilendirebileceğimiz ilkeleri şunlardır:[44]

- Kentlilerine ait olan kentler, gelecek nesillere aktarılması gereken toplumsal, ekonomik ve kültürel değerlerdir.
- Çeşitliliği ve yenilikleri destekleyen Avrupa'nın kentleri ve kasabaları, kişisel gelişim, öğrenme ve bilgiye erişim açısından en uygun ortamlardır. Bu yerleşimler, çoklu kimlikleri ve kültürleri bir arada kaynaştırma potansiyeline/gizilgücüne sahiptirler.

43 *A.g.e.*

44 Bkz. *Avrupa Kentsel Şartı 2: Yeni bir Kentlilik İçin Manifesto*, Karar No: 269, Avrupa Konseyi 15. Genel Oturumu, Strazburg, 27-28 Mayıs 2008, Çev. Aydan Erim, www.mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs%5Ckentselsart2.pdf, (Erişim Tarihi:06.10.2009).

- Kentler ve kasabalar, her şeyden önce orada yaşayanlar için oluşturulmuştur.
- Arzu edilen kentler ve kasabalar, yerel ve küresel çevreye saygılı sürdürülebilir kentler ve kasabalardır.
- 1985 tarihli Avrupa Yerel Özyönetim Şartı'mn içerdiği değerler ve ilkelerin, özellikle de kentlilerin kamuoyunu ilgilendiren konulardaki katılım hakkının yerel düzeyde yaşama geçirilebileceği inancı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.
- Yerel ve bölgesel erklerin ve sorumlulukların aktarılması, bu sorumlulukların yerine getirilebilmesi için kaynakların ve özellikle de mali kaynakların da koşut olarak her yönetim düzeyinde sağlanmasını gerektirir.
- Kentlerin ve kasabaların kaynaklarının yeniden dağıtılmasına ilişkin önlemlerin alınarak mekânsal eşitsizliklerin azaltılması sağlanmalıdır.
- Kentlerimiz ve kasabalarımız, daha yaşanabilir bir dünya için mücadele etmelidir.
- Sürdürülebilir bir kentsel gelişme için kentsel ekoloji geliştirilmelidir.
- Ulaşıma gereken önem verilmeli, sürdürülebilir ulaşım politikalarını teşvik etmeli, toplu taşım politikası tercih edilmelidir.
- Kentlerimiz, insan boyutunu dikkate alan bir gelişmeye yöneltilmelidir.
- Kentler ve kasabalar, herkesin eğitim, sağlık, kültür ve konut sektörlerinde sağlanan hizmetler yanında iyi bir yaşam kalitesine de erişebildiği yerleşimler olmalıdır.
- Toplumsal çeşitliliği koruyabilmek için farklılaşmış bir konut arzı sağlanmalıdır. Kent ve kasabaların sakinlerine gereksinimlerine ve gelirlerine uygun konutlar sunulmalıdır.
- Kentler ve kasabalar, çok nesilli, çok kültürlü ve çok dinli yerlerdir. Finansal sıkıntılar ve iş güvenliği eksikliği, dışlama ve toplumsal statü, yaş, kültür, din, cinsiyet ve özgürlüğe dayalı her türlü ayrımcılıkla mücadele edilmelidir.
- Bilgiye ve yenilikçiliğe, eğitimden yararlanabilmeye, araştırmaya ve bilgi temelli ekonominin üzerinde yeşereceği kültürel ve sanatsal etkinliklere öncelik verilmelidir.
- Kentlerde canlı bir mimari kültür geliştirilmelidir.

Yukarıda açıkladığımız kentli haklarına uluslararası düzeyde katkıda bulunan girişimler ve hukuksal belgeler yanında, ulusal düzeyde de kentsel hizmetlere erişim hakkıyla ilgili hukuksal düzenlemeler olduğunu görüyoruz. Bunların başında, Anayasa'nın ilgili maddeleri ve çeşitli kanunlardaki düzenlemeler gelmektedir.

1982 Anayasası'nın birçok maddesinde kentsel hizmetlere erişim konusunda açık ya da dolaylı düzenlemeler olduğunu görmekteyiz. Anayasa'da yer alan "Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti" başlığını taşıyan 23. madde, "Mülkiyet Hakkı"na ilişkin 35. madde, Kamu Yararı adı altında düzenlenen "Kıyılardan Yararlanma"ya ilişkin 43. madde, "Kamulaştırma" başlığını taşıyan 46. madde, "sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı"nı içeren 56. maddenin yanı sıra, devletin konut gereksinimini karşılamasını, "şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde" yönlendirici hükme bağlayan Anayasa'nın "Konut Hakkı"na ilişkin 57. maddesi, "Tarih Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması"na ilişkin 63. madde ile "Mahalli İdareler" başlığını taşıyan 127. madde ve kamu hizmeti görevlileriyle ilgili hükümleri içeren 128. madde doğrudan ya da dolaylı olarak kentsel çevreye ilişkin hükümler içermektedir.

Çevresel değerlerin korunması, Anayasa'nın 56. maddesi ile anayasal güvenceye alınmış ve diğer ilgili maddelerle birlikte merkezi yönetim, yerel yönetimler ve yurttaşlara çevre koruma konusunda dolaylı da olsa sorumluluklar yüklenmiştir. Bu madde kapsamında kentsel çevrenin korunması, çevre kalitesinin geliştirilmesi sorumluluğu da devlete, kamu ve özel kuruluşlar ile bireylere yüklenen bir sorumluluk olarak düzenlenmiştir.

Konut sorununu ekonomik ve toplumsal sorunun bir parçası olarak ele alan 1982 Anayasası'nın "Konut hakkı" başlığını taşıyan 57. maddesine göre, "Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama anlayışı çerçevesinde, konut gereksinmesini karşılayacak tedbirleri alır. Ayrıca, toplu konut teşebbüslerini destekler." Ancak, Devlet, 1982 Anayasası'nın 65. maddesinde yer aldığı üzere, Anayasa ile belirlenen görevlerini, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir. Burada sözü edilen konut hakkının, konutun iyeliğinin değil, insan onuruna yaraşır biçimde yaşamaya olanak tanıyacak biçimde barınma gereksinmesinin karşılanmasını ifade etmekte olduğu göz ardı edilmemelidir.

Anayasal hükümler yanında, yukarıda açıkladığımız Belediye Kanunu başta olmak üzere çeşitli yasalarda kentsel hizmetlere ve kent yaşamına ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. 2985 sayılı ve 2 Mart 1984 tarihli Toplu Ko-

nut Kanunu ile 3194 sayılı ve 1985 tarihli İmar Kanunu, kent planlaması, imar ve konut gibi kentsel hizmetlerin düzenlenmesi ve yönlendirilmesiyle ilgili kapsamlı düzenlemeler getirmişlerdir.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 184. maddesinde ise imar suçları kente karşı suç kapsamında düzenlenmiştir. İmar suçlarına ilişkin getirilen hükümler, düzenli kentleşmenin sağlanması ve kentsel yaşamın kaliteli hale getirilmesi açısından kentli haklarının hukuksal kaynakları arasında değerlendirilmelidir.

Kuşkusuz bu düzenlemelerin birçoğu, kentsel yaşam kalitesinin geliştirilmesi ve yaşanabilir kentler yaratılması açısından olumlu çabalar olarak görülmekle birlikte, kentsel yaşam çevresinin kalitesinin arzu edilen ölçüde arttırılmasında yetersiz kalmışlardır. Mevcut hukuksal düzenlemelerin tam olarak uygulanamaması, yasal düzenlemelerdeki boşlukların doldurulmaması ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yürürlüğe konan bazı yasaların değişen koşul ve gereksinimlere uyarlanamaması, kentsel hizmetlerin kalitesinin arttırılması ve kentsel hizmetlere erişimin hukuk yoluyla sağlanması açısından yaşanan eksikliklerden bazılarıdır.

KENTLİ HAKLARININ KAPSAMI

"Konuşma dil için neyse, yürüme eylemi de kent için odur" diyen De Certeau'nun[45] açısından bakarsak, kentsel hizmetlerden ya da olanaklardan yararlanmayı kentte nefes almaya benzetebiliriz. Oturma, çalışma, dolaşım ve dinlenme yeri olan kentte, yalnızca hizmetlerden duyulan memnuniyet düzeyi değil, aynı zamanda hizmetlere erişebilmek ve hizmetlerden yeterince yararlanabilmek anlamına gelen kentsel hizmetlere erişim hakkının yaşama geçirilmesi, kentsel yaşam kalitesinin de bir göstergesi olacaktır.

Yaşamak istediği kenti seçme (yerleşme ve seyahat özgürlüğü), kültürel geçmişini koruma hakkı, kentin sunduğu olanaklardan yeterince yararlanma hakkı, çalışma hakkı, dinlenme hakkı, eğlenme hakkı, iletişim hakkı, serbestçe dolaşım ve seyahat hakkı ve yukarıda sıraladıklarımız, kentte yaşamak isteyenlerin ve kentte yaşayanların temel ve ortak gereksinimlerinden bazılarıdır. Kısaca kentli hakları, kentsel olanaklara eşit biçimde ve herkesin yeterli ölçüde sahip olmak hakkı olarak da özetlenebilir. Bu biçimiyle de konut hakkı ve çevre hakkından nitelik olarak farklı olduğu gibi, bazı konularda daha geniş içerikler taşıdığı görülmektedir.

45 De Certeau M., *Gündelik Hayatın Keşfi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008 [1990], s. 193.

İnsanlar, barınma, çalışma, dinlenme ve diğer etkinliklerinin yer aldığı kentte ya da kırda sağlıklı, dengeli, fiziksel, tinsel ve düşünsel gelişimlerini olumlu biçimde etkileyecek bir çevrede yaşama hakkına sahiptirler. Kaynağını çevre hakkından alan kentli hakları, kente ve kentin sorunlarına sahip çıkan kentlilerin sağlıklı yaşama ve gelişmelerine olanak tanıyacak kentsel bir çevrenin oluşturulması hedefine yöneliktir. Kentli hakları ise kentsel hizmetlerden tam anlamıyla yararlanma yanında, kentte yaşama ya da bir başka deyişle kentte yerleşme hakkını da kapsamaktadır. Buna göre kentli hakları ile kent hakkı birbirinden farklı istemleri içermekle birlikte, kaynağını yaşama hakkından almaktadır. Bu açıdan, aynı kaynaktan gelmekle birlikte, kent hakkı ve kentli haklarını ayırmakta yarar vardır. Kent hakkı, temel insan hakları olan yaşama hakkı, seyahat ve oturma hakkının uzantısı olarak kentte oturmak ve kente erişimi içerirken, kentli hakları ise kentsel hizmetlerden yararlanmayı ifade etmektedir.

Burada üzerinde durmamız gereken gerçek, yaşama hakkının kentte olsun kırda olsun tüm insanlar için olduğudur. Günümüzde kırsal kesimde yaşayan insanlar da tüketim toplumunun bir parçası olmuş ve kentsel olarak algıladığımız hizmetlerden (geniş ölçüde toplu tüketim hizmetleri) yararlanmak istemektedirler. Buna dayanarak kentsel hizmetlere erişim hakkının Dayanışma Hakları içerisinde ele alınması doğru olacaktır. Birçok insan hakkının henüz tam olarak anayasa ve yasalarda yerini alamadığı günümüzde, kent ya da kentli hakları adı altında bir hak kavramının hemen kabul görmesi ve hukuk düzeninde normlaşma sürecini tamamlaması beklenmemelidir.

Yaşama hakkının bir uzantısı olarak dayanışma hakları kategorisinde değerlendirilen yeni haklardan birisi olan kentli haklarının içerdiği ve kentlilere eşit ve adil erişim sağlanmasını gerektiren kentsel hizmetler şunlar olmalıdır:

- Sağlıklı, dengeli ve temiz çevre koşulları,
- Yeterli ve sürekli istihdam olanakları kapsamında çalışma hakkı,
- Sağlıklı ve ödenebilir koşullarda konut hakkı,
- Seyahat özgürlüğü,
- Eğlence, spor ve dinlence olanaklarından yararlanma hakları,
- Kültürel haklar,
- Planlı bir mekânda yaşama hakkı,
- Kent yönetimine katılma hakkı,
- Ekonomik refahtan yararlanma ve gelişme hakkı,

- Çevreyle uyumlu bir ekonomik gelişmenin sağlanması,
- Kentsel mal ve hizmetlere yeterli ve zamanında erişim,
- Her açıdan bireysel gelişimin engellenmemesi ve desteklenmesi,
- Yeterli yerel yönetim hizmetlerinden eşit biçimde yararlanmak,
- Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda eşitlik.

Kentte yaşayan herkesin yeterli düzeyde yararlanması gereken diğer temel gereksinimler şunlardır:

- Dolaşım ve seyahat özgürlüğü,
- Yerleşme özgürlüğü,
- Rahat ve güvenli bir ulaşım,
- Yüksek görsel nitelik-kent estetiğinin oluşturulması,
- Meydanlara ve açık alanlara erişebilirlik,
- Ucuz ve nitelikli sağlık hizmetlerine erişim,
- Ucuz ve nitelikli eğitim olanakları,
- Kültürel ve sportif etkinliklere erişim,
- Kentsel altyapı hizmetlerine erişim,
- Toplu taşım hizmetlerine erişim,
- Yüksek nitelikli peyzaj kalitesi,
- Temiz hava,
- Temiz, ödenebilir ve erişilebilir su sunumu,
- Özel hayatın gizliliği,
- Düşük seviyede rahatsız edici olmayan gürültü,
- Toplumsal bütünleşme: kente aidiyet duygusunun geliştirilmesi,
- Tarih bilincine ve geçmişine sahip çıkma bilinci,
- Kentlerin insan ölçeğinde yapılandırılması,
- Kent yönetimine katılım,
- Ekolojik bir kentsel çevre.

Yukarıdaki başlıklarda görüldüğü gibi, kentsel hizmetlere erişim hakkı, yalnızca kentsel mekânda yaşamayı kapsayan dar ve içeriksiz bir hak talebi değildir. Kentsel yaşamın kalitesini, içeriğini ve düzeyini ilgilendiren geniş bir uygulama alanını içeren kentli hakları, hızla kentlileşen dünyamızda giderek önemini arttıracaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kentli haklarının içeriği ve niteliği nedeniyle, diğer insan hakları ve özellikle yaşama hakkı ile kentli haklarının birbirinin içine geçmesi gerçeğiyle karşılaşırız. Kentli hakları tartışması, insan hakları tartışmalarında yeni ivmelenmiş bir konudur. Bu tartışma, kentli hakları gibi ayrı bir insan hakları kategorisi yaratma çabalarına dönük olarak gelişmektedir. Ancak, yeni hak kategorileri yaratırken, insan hakları sistematiği ve felsefesinin gelişim çizgisi ile hak kavramının içeriği göz ardı edilmemelidir. Birinci kuşak ve ikinci kuşak insan haklarında bütün hakların kaynağını oluşturan yaşama hakkı örneğinde olduğu gibi, kentsel hizmetlere erişim hakkının kaynağı da yaşama hakkının bir uzantısı olarak görülmelidir. Ancak, birçok insan hakkının yaşama hakkının bir uzantısı olduğu dikkate alınınca, kentli hakları, niteliği gereği dayanışma hakları kategorisine uyum sağlayan ve insan hakları sistematiğinin gelişim çizgisiyle tutarlı yeni bir hak kategorisi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu şekilde, yaşama hakkının içeriği ve niteliği tamamlayıcı haklarla zenginleşebilecek ve insan haklarının bütünlüğü görüşü sağlamlaşacaktır. Bu nedenlerle, üçüncü kuşak insan hakları arasında etik ve hukuksal temeli sağlamlaştırılmış *kentli hakları* ve *kentsel hizmetlere erişim hakkı*ndan söz edilebilir. Kentsel hizmetlere erişim hakkı da kentli haklarının bir uzantısı olarak kabul görebilir. Daha tutarlı görünen diğer bir yaklaşıma göre kentsel hizmetlere erişim hakkı ve kentli hakları, bir bütünün parçası olup çevre hakkının uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Kentli hakları, dayanışma hakları genel başlığında yaşama hakkının kentsel bir boyutu olarak ayrı bir başlık ve içerikle düzenlenebilir. Bunun yanı sıra, kentsel yaşam çevrelerinin niteliğini bozan tüm etkinlikler karşısında yurttaşın dava açma hak ve yetkisi bulunmalı, yaşam çevresini olumsuz etkileyen etkinlikleri denetlemesi yolu açık tutulmalıdır. İnsan hakları listesi konusunda tutucu davranan hukukçulara karşın, insan hakları sistematiği dinamik niteliğini korumakta ve yeni haklara açık bir gelişme süreci içinde bulunmaktadır. Buna karşın, insan hakları düşüncesini ve sistematiğini görmezden gelerek her olay için yeni haklar üretmenin de tutucuların eleştirilerine haklılık kazandırdığı bilinmektedir. Bu açıdan kentli hakları, yaşama hakkının en önemli bileşenlerinden birisidir.

Elbette ki insan hakları, insanoğlunun gelişimini destekleyen ve daha iyi yaşam olanaklarının önünü açan bir gelişme dinamiğine sahip olmalıdır. Bu doğrultuda insan hakları sistematiğinin gelişimini tutucu yaklaşımlarla engellemeye çalışanlar, kendilerini, insan hakları felsefesinin ortaya çıkış dönemindeki insan haklarına karşı olan tutucu düşünceleri savunanlarla aynı

paralellikte hareket etme noktasında bulabilirler. Sonuç olarak; tutuculuk, tarihsel gelişmenin önünde bilerek ya da bilmeyerek set olma noktasında her zaman aynı noktada ifadesini bulmaktadır. Bu gerçeklerin ışığında; ne her olgu için yeni insan hakları üretme anlayışına saplanmalı, ne de insan hakları dinamiğini reddeden Temel Haklar savunucusu tutucuların takındığı doğrultuda tutuculaşma noktasına gelmeliyiz. Doğrusu, gelişen haklar ve insan hakları düşüncesini insan ve diğer canlıların denge içinde yaşadığı bir düzeye ve dengeye uyarlamaktır.

Kentli hakları, kentte yaşasın ya da yaşamasın, zengin-yoksul bütün bireylerin nitelikli kentsel hizmetlerden yeterince yararlanabilmesini içeren yeni hak taleplerinden birisidir. İnsan hakları felsefesinin ruhuna uygun olarak her geçen gün yeni hak kategorileri ve taleplerinin tartışılmaya başlandığı ve dün felsefi tartışmalara konu olan hakların bugün anayasal ve hukuksal güvencelere kavuştuğu günümüzde, kentsel hizmetlere erişim hakkı gibi içerikli ve gerekli bir hak kavramı ya da kategorisinin üzerinde dikkatli durulmasının gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak, kentli hakları, yeni gelişmeye başlayan hak kategorilerinden birisi olarak içeriği ve niteliği her geçen gün gelişen ve netleşen bir insan hakkıdır. Üçüncü kuşak haklar kategorisinde bulunan dayanışma haklarının arasında yer alan kentli hakları (kente ulaşımı ve kentte yaşama hakkını içeren "kent hakkı"ndan farklı olarak) yalnızca konut hakkı ya da çevre hakkının uzantısı olarak görülemez, birinci kuşak haklar arasında yer alan ve diğer tüm hakların temel kaynağını oluşturan yaşama hakkının da bir bileşeni olarak yeni bir hak kategorisi olarak benimsenmelidir.

KAYNAKÇA

Aslanoğlu, Rana A., *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Yayınları, 1. baskı, Bursa, 1998.

Avrupa Kentsel Şartı 2: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto, Karar No: 269, Avrupa Konseyi 15. Genel Oturumu, Strazburg, 27-28 Mayıs 2008, çev. Aydan Erim, www.mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs%5Ckentselsart2.pdf, (Erişim Tarihi: 06.10.2009).

Bogunovich, D., "Eco-tech Cities: Smart Metabolism for A Green Urbanism", *Sustainable City II, Urban Regeneration and Sustainability*, MFK Group, Stevenage, UK, 2002.

Bookchin, Murray, *Kentsiz Kentleşme*, Ayrıntı Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1999 [1992].

Castells, Manuel, *The Urban Question*, Edward Arnold Press, 1977.

—, *The City and the Grassroots*, University of California Press, USA, 1983.

De Certeau, Michel, *Gündelik Hayatın Keşfi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Ertan, Kıvılcım A., "Kentli Hakları", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 3, Eylül, 1997, s. 31-48.

Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. No 493, Ankara, 1992.

Hamamcı, Can, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAİE, Cilt 5-6, 1983-1984, s. 171-180.

Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2003 [1988].

Holton, R. J., *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, (Çev. Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1999 [1986].

Kaboğlu, İbrahim Ö., *Kolektif Özgürlükler*, Dicle Üniversitesi Basımevi, Diyarbakır, 1989.

—, "Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri)", *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAİE, Cilt 10-11, 1988-1989, s. 107-137.

—, *Dayanışma Hakları*, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara, 1996.

Keleş, Ruşen, "Çevre Sorunları ve Çevre Hakları", *BM İnsan Hakları Armağanı*, XXX. Yıl, Ankara, 1978, s. 100.

Knox, Paul L. ve McCarthy, Linda, *Urbanization*, Pearson Education, Inc., 2. baskı, USA, 2005 [1994].

Lefebvre, Henri, *Writings on Cities*, der. ve çev. Eleonore Kofman ve Elizabeth Lebas), Blackwell, UK, 1996 [1968].

Mitchell, Don, *The Right to The City: social justice and the fight for public space*, The Guilford Press, USA, 2003.

Mourgeon, Jacques, *İnsan Hakları*, Çev. Ayşen Ekmekçi - Alev Türker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Mumford, Lewis, *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. Gürol Koca - Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2007 [1961].

Mumcu, Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınevi, 1. baskı, Ankara, 1992.

Mutlu, Ahmet, "Kentli Hakları Bakımından Avrupa Peyzaj Sözleşmesi ve Türkiye", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, 2002, s. 33-57.

Robert, Jean, *Kent ve Halk*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999.

Shirley-Smith, C., "Integrated Water Management As A Tool for Sustainable Urban Regeneration", *The Sustainable City II, Urban Regeneration and Sustainability*, MFK Group, Stevenage, UK, 2002.

Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.

Szabo, Imre, "Historical Foundations of Human Rights and Subsequent Development", *The International Dimensions of Human Rights*, Cilt 1, UNESCO, Paris, 1982.

http://www.avrupakonseyi.org.tr/tur/antlasma/aas180o.htm, (Erişim Tarihi: 30.11.2006).

4

Kent Hakkından Kentte İnsan Haklarına

Hossein Sadri

Uluslararası Af Örgütü Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklar çerçevesinde, bu sene başlattığı, "Onurunu İste"[1] kampanyası için yayınladığı broşürde, dünyada tüm kıtalarda bir milyardan fazla insanın varoşlarda yaşadığını açıklamaktadır. Uluslararası Af Örgütü ayrıca bunun nedenlerini, şehirlerdeki artan kentleşme ve erişilebilir evlerin mevcut olmayışı olarak görmekte; yoksulluk, ayrımcılık, çatışmalara bağlı ülke içi göç, doğal afetler ve iklim değişikliği, şirketlerin ortak topraklara el koyması ve zorla tahliyelerin insanları kötü koşullarda barınma ve yaşamaya mecbur kıldığım beyan etmektedir (Amnesty International, 2009).

Bu açıklama, kentlerin durumunun dünya çapında ne kadar endişe verici olduğunu, yoksulluk ve sosyal adaletsizliğe ek olarak, çalışma, sağlık, eğitim ve barınma gibi birçok insan hakkı ihlalinin de kentlerde yaygın bir biçimde gerçekleştiğini göstermektedir. Kentlerde gerçekleşen bu ihlallerin mekânla ilişkili olması ve hatta çoğu zaman mekân üretimi süreçlerinden kaynaklanması nedeniyle, bu sürecin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

MEKÂN ÜRETİMİ

1939 yılında *Diyalektik Materyalizm* başlıklı kitabında Lefebvre, Marksist politik ekonominin, üretimin materyal yönünü ihmal ettiğini ortaya koyarak, kapitalizmin üretim faaliyetlerinin bir mekânda sonuçlandığını ve ma-

1 *Demand Dignity.*

teryalitenin bundan ibaret olduğunu açıklamaktadır. Lefebvre, diyalektiğin zaman ile ilgili olduğu kadar mekân ile de ilgili olduğundan bahsetmekte ve *Mekân Üretimi* başlığıyla daha sonra yayınladığı kitabında, mekân kavramı ve mekân üretimi konusundaki düşüncelerini daha da ayrıntılandırarak açıklamaktadır. 1974 yılında yayınlanan bu kitapta Lefebvre, çok yakın zamanlara kadar mekân kelimesinin sadece geometrik anlam taşıdığını, yani basitçe bir boş alan çağrışımı yaptığını yazmaktadır. Lefebvre bu kavramın felsefede ve matematikte gelişim sürecini anlattıktan sonra, epistemolojide mekânın zihinsel bir şey olarak anlaşıldığını ve zihinsel mekân ve gerçek mekân arasındaki benzeştirmenin mantıksalımsı[2] varsayım olduğundan bahsetmektedir. Bunun da bir tarafta zihinsel alan, diğer tarafta ise fiziki ve sosyal alanlar arasında uçurum yarattığını ortaya koymakta ve bu nedenle, bunları birleştiren üniter teorisini ortaya koymakta ve mekân için fiziki, zihinsel ve toplumsal üçlüsünü tanımlamaktadır (Lefebvre, 2009; Gottdiener, 1993; Lefebvre, 1991).

Lefebvre, mekânın bir ürün olduğunu ve her toplumun kendi mekânını ürettiğini açıklayarak, bu üçlüden hareket ederek, üretim ve yeniden üretim çerçevesinde mekânla ilgili yeni bir üçlü tanımlamaktadır:

> a) üretim ve yeniden-üretimi kapsayan, toplumsal oluşumların özelliğini belirleyen, sürekliliği ve belirli bir derecede bağıntıyı sağlayan mekânsal pratik;[3]
>
> b) üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu düzene bağlı olan mekânın temsili;[4]
>
> c) sosyal hayatın gizli ve yeraltı yönüyle ilintili olan temsili mekân[5] (Lefebvre, 1991).

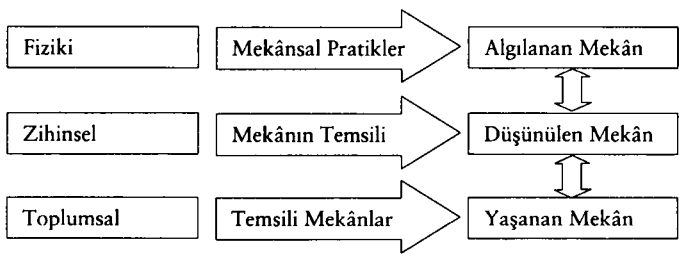
Gottdiener, mekânsal pratiği maddi çevreyi cismanileştirmek olarak, mekânın ifadelerini pratikte kullanılan kavramsal model olarak ve temsili mekânı kullanıcıların çevrede yaşanan toplumsal ilişkileri olarak anlatmaktadır (Gottdiener, 1993).

Lefebvre, fizikilik, zihinsellik ve toplumsallığı birbirine ilişkilendirerek, bu üçlüyü daha sonra algılanan mekân,[6] düşünülen mekân[7] ve yaşanan

2 *quasi-logical.*
3 *spatial practice.*
4 *representations of space.*
5 *representational space.*
6 *perceived space.*
7 *conceived space.*

mekân[8] olarak ifade etmektedir (Lefebvre, 1991). Gottdiener'e göre, bu üçlü mekânın karmaşık karaktere sahip olduğunu ifade etmektedir. Zira sosyal ilişkiler mekânın bütün aşamalarında mevcuttur. Sosyal ilişkilerin aynı zamanda mekânsal ilişkiler olduğunu ve birinden bahsetmeden diğerinden de bahsetmenin mümkün olmadığını anlatan Gottdiener, bu üçlüyü kendi cümleleriyle şöyle açıklar:

> a) Algılanan mekân algılanabilir bir fiziki çevredir.
>
> b) Düşünülen mekân bir göstergesel soyutlamadır.[9] Yani hem sıradan halkın tartıştığı mekân, hem de kurumların, plancıların, politikacıların mekânlarıdır.
>
> c) Yaşanan mekân bir kişinin hayatını başkalarıyla etkileşim içinde sonuna kadar yaşadığı ortamdır (Gottdiener, 1993).

Lefebvre, mekân üretimi çerçevesinde, doğal nitelikleriyle mutlak mekânı,[10] üretim süreciyle oluşan sosyal mekân[11] ve soyut mekândan[12] ayırmaktadır. Lefebvre'e göre, sosyal mekânlar "çok boyutlu ve çok katılımlı, önem taşıyan ya da taşımayan, algılanan ya da doğrudan tecrübe edilen, teorik ya da pratik süreçlerin sonucudur" (Lefebvre, 1991, s. 110). Sosyal mekânlar sosyal eylemleri, yani "doğan, ölen, acı çeken ve harekete geçen bireyler ve kolektif grupların eylemlerini" kapsamaktadır (Lefebvre, 1991, s. 33). Gottdiener'in cümleleriyle, sosyal mekânlar, toplumun bütün üyelerinin eylemlerinden ve gündelik yaşanan deneyimlerin uygulanmasından ortaya çıkmakta ve cismanileşmektedir (Gottdiener, 1993).

Lefebvre'e göre, sosyal mekânın aksine, soyut mekân bilgi ve iktidarın kesişmesiyle oluşmaktadır ve toplumsal örgütlenmeleri kontrol etmeye çalışan kişilerle –siyasi hükümdarlar, ekonomik çıkarlar ve plancılarla– alakalı

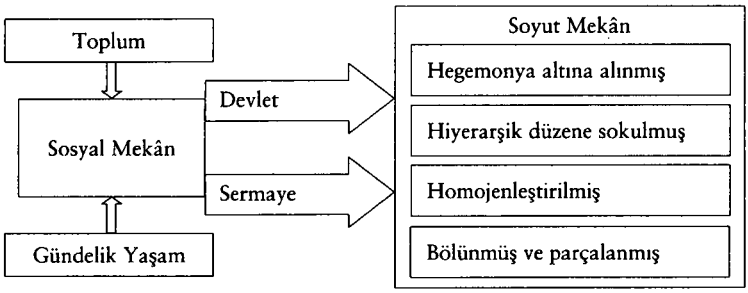
8 *lived space.*
9 *semiotic abstraction.*
10 *absolute space.*
11 *social space.*
12 *abstract space.*

bir hiyerarşik mekândır. Lefebvre, sosyal mekân ve onun gündelik hayat ile ilişkisini savunurken, kapitalizm ve neo-kapitalizmin mekânsal ürününün metalar dünyası olarak soyut mekânlar olduğunu iddia etmektedir. Lefebvre'e göre, sosyal yaşam, politika, zenginlik, bilgi ve sanatın odağında bulunan geleneksel kentten farklı olarak, 20. yüzyılda kentsel zenginliklerin metalaşması sonucunda, kentlerin kullanım değerleri değişim değerleri karşısında etkisiz kalmaktadır (Lefebvre, 1991; Gottdiener, 1993).

David Harvey, kentlerin artı-ürünlerin coğrafi ve sosyal olarak yoğunlaşmasından ortaya çıktığından bahsederek bu konuyu açıklamaktadır. Harvey'e göre özellikle tüketim, turizm, kültür ve bilgiye dayalı endüstrilerin kentsel ekonomi-politikaların temel özellikleri haline geldiği son otuz yılda, kent yaşamının kalitesi kentin kendisi gibi bir meta haline gelmiştir (Harvey, 2008).

Lefebvre'e göre kapitalist mekân üretimi süreci, mekânın homojenleşmesine ve parçalanmasına yol açmaktadır. Harvey, günümüz kentlerinin "korunaklı parçalar,[13] duvarlarla çevrili mahalleler[14] ve sürekli gözetim altında tutulan özelleştirilmiş kamusal alanlarla" kaplanmasını, günümüzdeki neo-liberal ekonomi-politikaların mekânı nasıl parçaladığına örnek olarak göstermektedir (Harvey, 2008, s. 32).

Lefebvre, sermayenin mekânları soyutlaştırma rolüne ek olarak, mekân üretimindeki önemli konumları nedeniyle, devletlerin de mekânın hiyerarşikleşmesine ve iktidar kapsamına girmesine sebep olduklarından bahsetmektedir. Aşağıdaki çizelgede de özetlenmeye çalışıldığı gibi, toplum ve gündelik yaşam arasında ortaya çıkan sosyal mekân, sermaye ve devletin etkisiyle hegemonya altına alınmış, hiyerarşik bir düzene sokulmuş, homojenleştirilmiş, bölünmüş ve parçalanmış soyut mekânlara dönüşmektedir.

13 *fortified fragments.*
14 *gated communities.*

Özetle, Lefebvre, soyut ve sosyal mekân üretimi boyutlarına dikkat çekerek, kentin, hegemonya ve sermayenin merkezi haline geldiğini ve toplum ve gündelik yaşam arasında sıkıştırılmış olduğunu iddia eder. Lefebvre aynı zamanda, kentin bir uzlaştırıcı olarak, bir taraftan, makro ölçek olan sosyal düzenin kurumları (devlet ve sermaye) ve kurumsal bilgi,[15] diğer taraftan ise, mikro-gerçek olan, gündelik yaşamın gereksinimleri arasında aracılık yapmakta olduğunu açıklamaktadır.

Stefan Kipfer, kentsel mekânın hem sosyal hem de soyut üretim boyutlarını Lefebvre'in üçlüsüne göre şöyle tanımlamaktadır:

> a) mekânsal pratikler (algılanan mekân): sosyal olarak yaratıcılık olgusu karşısında, soyut olarak, yeniden-üretimin maddi uygulamaları, metalaştırma, gayrimenkul sermaye;[16]
>
> b) mekânın temsili (düşünülen mekân): sosyal olarak kendiliğinden oluşma[17] karşılığında, soyut olarak, devletin müdahale politikaları, dominant bilgi, plancılar ve mimarların kentçi stratejileri;
>
> c) temsili mekân (yaşanan mekân): sosyal olarak, şenlik[18] neticesinde üretimin karşılığında, soyut olarak etki ve tecrübe, gündelik semboller (fallik imajlar gibi) (Kipfer, 2002).

OEUVRE KAVRAMI

Lefebvre, sanatta bir sanatçının tüm eserleri için kullanılan *oeuvre* kavramını kullanarak, düşünsel ve sanatsal bir ürün olarak eski kentin mekânlarının (*oeuvre*) turistlerin kültürel tüketimi, estetizm, görüntü ve resimlendirme arzusu yönünde ortaya konulan bir ürüne değiştirildiğinden bahsetmektedir. Ayrıca Lefebvre, bu değişimde burjuvazinin "yenilikçi" tarzı ve ekonomik büyümeyi odağına alan stratejisinin önemli rol oynadığını açıklamaktadır (Lefebvre, 1968).

Bu üretim yeni mekânsal çelişki şekillerine neden olmaktadır. Kipfer, uyumlu olmayan toplumsal düzenin sürdürülmesindeki bu çelişkilerin rolünü şiddetin devam eden önemine bağlayarak, mekân üretiminin homojenliği ve tekrarlanmayı desteklediğini açıklamaktadır. Kentsel mekânın satış ve kâr için parçalanması, birikim süreçlerine yönelik olarak mekânın üretimi ve sürdürülmesi –kolektif üretici bir güç– kapasitesini zayıflatmaktadır. Plancılar, mimarlar ve müteahhitlerin neo-kapitalist düşsel manzaralar[19] yaratan kent-

15 *institutional knowledge.*
16 *real estate capital.*
17 *Spontaneity.*
18 *ludic festivity.*
19 *Dreamscape.*

sel pratikleri, ütopyacı özlemlerle özdeşleştirilen savaş sonrası gündelik mekânları gerileyici, patriarkal ve endüstrileşmiş ütopyalara indirgeyerek olumsuzlamaktadırlar. Kipfer, Lefebvre'in "diyalektik hümanist" bakışının, "yabancılaşmamış,[20] tamamen yaşanmış, yaratıcı ve kendi kaderine sahip mekânların" ortaya çıkarılmasında önemli rol oynayabileceğinden bahsetmektedir (Kipfer, 2002, s. 141).

Özet olarak, kentleşmeyi, toplumdaki ilişkilerin tümünü yansıtan bir sosyal ilişkiler bütünü olarak gören ve kentleri yalnızca sermayenin ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretildiği ekonomik sistemler olarak değil, sosyal gruplar arasındaki çekişmelerle şekillenen spesifik sosyal yapılar olarak değerlendiren Lefebvre, bu çekişmelerin amacını, sınırlı kamu kaynaklarını elde etmek, kamusal alanları, kentin formunu ve materyalitesini şekillendirmek ve gündelik yaşamda vatandaşlığa erişim sahibi olmak olarak tanımlamaktadır. Lefebvre'in de sözleriyle, bunun gerçekleştirilmesi ve bu yenilenmiş kentin, tekrar bir "yaratma ve eylem ortamı"na (*oeuvre*) dönüşmesi, sadece grupların ve sosyal tabakaların devrimci girişimlerinin, sosyal ve politik baskısının sonucunda olanak bulabilmektedir (Lefebvre, 1968, s. 16).

KENT HAKKI

Lefebvre'in düşüncesinde, hayatı değiştirmek, aynı zamanda mekânı değiştirmek anlamına gelmektedir. Lefebvre'e göre, sosyal ilişkileri değiştirmek, sosyo-mekânsal ilişkilerin değiştirilmesi anlamında, yani yeni ve özgürleştiren bir mekân üretimi olmaktadır (Lefebvre, 1991; Gottdiener, 1993). Bu düşünceyle Lefebvre, 1968 yılında *Kent Hakkı* başlığıyla yayınladığı kitapla, kent hakkı kavramını, 20. yüzyılda oluşmaya başlayan sosyal ve politik yapılanmaya meydan okuyan radikal bir paradigma olarak ortaya koymaktadır.

David Harvey, kent hakkını var olana erişim hakkından daha ziyade, var olanı değiştirme hakkı olarak nitelendirmektedir. Harvey, bu değişimi şöyle ifade etmektedir: "Eğer, deneyimle ve düşünerek, hayatlarımızı aşırı stresli, yabancılaştırıcı, ya da sadece aşırı renksiz, rahatsızlık verici ve tatmin etmeyici bulursak, o zaman niteliksel olarak farklı bir tür kent inşa ederek bu gidişatı değiştirmeye ve kendimizi yeni bir imaj altında yeniden yaratmaya hakkımız vardır" (Harvey, 2006, s. 83 ve 84).

Mustafa Dikeç ve Liette Gilbert, bu değişimin iki önemli boyutuna, mekânsal ve toplumsal boyutuna dikkat çekmektedirler. Onlara göre bu de-

20 *de-alienated.*

ğişim bir taraftan kentsel mekânı üreten yapısal dinamikleri değiştirmeyi amaçlayarak, diğer taraftan ise, toplumsal değişimlere yol açarak gerçekleşmelidir (Dikeç ve Gilbert, 2002: 73).

Lefebvre'e göre kent hakkının değiştirmeyi amaçlamasına ek olarak, bir diğer amacı kentsel mekânın kontrolünü sermaye ve devletten alıp kentte yaşayanlara aktararak kentsel mekânın temelini oluşturan güç ilişkilerini yeniden yapılandırmaktır. Bu nedenle de Lefebvre, kentlerde hâkim sınıf tarafından üretilen sosyal, ekonomik ve politik düzene karşı koymak için bireylerin kolektif eylemler oluşturabilme kapasitesine işaret etmektedir ve bu bağlamda kent hakkını, bir haykırış[21] ve talep[22] olarak tanımlamaktadır (Lefebvre, 1968, s. 132).

Harvey'e göre, kentleşme her zaman için sınıfsal bir olgudur çünkü artı ürün, herhangi bir yer ve herhangi bir kişiden sağlanırken, artı ürünün denetimi tipik olarak birkaç elde toplanmaktadır. Harvey, kent hakkının ortaya koyduğu önemli soruyu, "tam olarak kentleşme ve artı-üretim ile kullanımı arasındaki gerekli bağlantıya kimin hâkim olduğu" sorusu olarak nitelendirmektedir (Harvey, 2008, s. 40). Bu soruya cevap olarak Harvey, "artı-üretim ve kullanımı üzerinde daha büyük demokratik denetim"in gerçekleşmesi gerekliliğini ileri sürmekte ve şöyle eklemektedir: "kentsel süreç artı ürün kullanımının önemli bir yolu olduğundan onun kentsel yayılması üstünde demokratik yönetim kurmak kent hakkını oluşturmaktadır" (Harvey, 2008, s. 37).

Kent hakkının kontrol etme/demokratik katılım ve değiştirme/üretim olarak yukarıda bahsedilen bu iki önemli amacım, Lefebvre, *oeuvre* hakkı[23] ve temellük hakkı[24] olarak birbirinden bağımsız olmayan ve kent hakkını oluşturan iki hakla tanımlar. Lefebvre, "kentte yaşama sanatı" olarak, *oeuvre* hakkını faaliyetlere katılım olarak; mülkiyet hakkından farklı olan, temellük hakkını ise, zaman ve mekâna el koyma olarak nitelendirmektedir (Lefebvre, 1968, s. 155).

Mark Purcell bu iki hakkı şöyle açıklamaktadır:

---

21 Lefebvre, itiraz ve yakarış anlamına gelen Fransızca *appel* kelimesini kullanıyor. Yazının İngilizce tercümelerine ise ağlamak, bağırmak ve haykırış anlamına gelen *cry* kelimesi şeklinde geçmiştir.

22 Lefebvre, talep ve istek anlamına gelen Fransızca *exigence* kelimesini kullanmış ve İngilizce tercümelere de aynı anlama gelen *demand* kelimesi geçmiştir.

23 Lefebvre'in kitabında *le droit à l'oeuvre (à l'activité participante)* olarak tanımlanan bu hak İngilizcede de *oeuvre* olarak kullanılmıştır.

24 *Le droit à l'appropriation (bien distinct du droit à la propriété)* olarak açıklanan bu hakkın mülkiyet hakkıyla olan farkına da vurgu yapmak amacıyla, Türkçe tercümesinde mülkiyet ile aynı kökten olan temellük hakkının kullanılması yazar tarafından önerilmiştir.

a) Katılım hakkı devletin, sermayenin ve mekân üretimini etkileyen herhangi başka kurumun kentsel mekân üretimiyle ilgili karar alma süreçlerinde, kent sakinlerine merkezi rol tanıyan bir haktır. Kent sakinlerinin kentsel mekânlarda yaşam biçimlerini belirlemek için yaşanan mekânların oluşması süreçlerinde söz hakkı sahibi olmaları gerekmektedir. Onlara karar alma mekanizmalarının merkezinde yer alma hakkı verilmesiyle seslerinin sonucu etkileyebilecek kadar güçlenmesi ve kent hayatı üzerinde kurumsallaşmış bir kontrol mekanizmasının oluşması sağlanmaktadır.

b) Temellük hakkını Lefebvre, kentsel mekânın kent sakinleri tarafından gündelik yaşamlarında dolu ve bütün kullanımı olarak açıklamaktadır. Yani kentsel mekâna el koyma hakkı olarak temellük hakkı, "kentsel mekânın içinde yaşama, oynama, çalışma, onda temsil edilme, onu tanımlama ve işgal etme" hakkını içerir. Marx'ın kullanım değeri ve değişim değerine atıfta bulunarak Purcell, temellük hakkını kentsel mekânın "kullanım değerini değişim değerinin üstüne, maksimum seviyeye çıkarmak" olarak tanımlamaktadır (Purcell, 2003, s. 577 ve 578).

Katılım ve temellük hakları, değişim değeri yüksek olan bir kapitalist ürün olan kent mekânının yerine, *oeuvre*'ün gerçekleşmesini amaçlamaktadır. Yani kentsel mekânın kullanımı ve üretiminde vatandaşların aktif rol oynamasını ve kentin bütün imkânlarının ve kaderinin kentte yaşayanlara bırakılmasını talep etmektedir.

Don Mitchell, Lefebvre'in kent hakkının katılım ve temellük boyutlarını şöyle açıklamaktadır:

a) Kent kamusaldır: sosyal etkileşim ve farklı insanların mübadele yapma yeridir. Kamusallık heterojenliği talep eder ve dolayısıyla kentin mekânı, farklılıkla karşılaşmayı garantiye alarak, heterojenliğin temelini temin eder. Çeşitli insanların kent için farklı projeleri vardır ve bu farklı projelerin kenti şekillendirme konusunda uzlaşmasıyla insanlar vatandaşlık hakkına erişirler. Zira kent bir *oeuvre* olarak kolektif projelerden oluşur ve böylelikle farklı insanların farklı yaşama ve ikamet etme biçimlerine olanak sağlar.

b) Kent hakkı kentin mekânlarını kullanma hakkı, yani özetle kentte ikamet etme hakkı anlamına gelir. Mitchell bu hakkın sağlanması için bir öncelik olarak insanların konut hakkının, yani uyumak, dinlenmek, kimseden izin almadan tuvaletini yapabilmek için bir yere sahip olma hakkının, sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Böylelikle konut hakkının kente el koymanın ve temellükün bir şekli olduğunu, bunun da mülkiyet hakkından şu şekilde farklılaştığını açıklar: mülkiyet hakkı dışlayıcıdır yani malike istenmeyen kişilerin erişimini kesme izni verir. Bu, toplumun bazı üyelerinin hiçbir mülke sahip olmadığı dünyamızda çok önemlidir. Kente el koyma hakkı olarak temellük hakkı ise dışlayıcı olmadan, toplumun her

kesimi için kentte ikamet etme hakkıdır ve mülkiyet hakkının tam da karşısındadır. Mitchell'e göre, tam da bu nedenle konut hakkını mülkiyet hakkından ayrı tutarak, ikamet etme hakkı çerçevesinde ele almak gerekir (Mitchell, 2003, s. 18-20).

Özetle, kent hakkı kentin kaderini kentte yaşayanlara bırakmaktadır ve kentte sosyal adaleti sağlamayı ve eşitliği yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Kentlilere var olana erişim hakkını vermenin yanı sıra, onlara var olanı değiştirme olanağı sunmaktadır ve bunlara ek olarak onlara bütün farklılıklarıyla kentte ikamet etme hakkı vermektedir. Yani kentleri hegemonya, hiyerarşi, parçalanma ve homojenleşmeden kurtarıp, onları kolektif bir yaşama alanına, yani *oeuvre*'e dönüştürmeyi hedeflemektedir.

KENTTE İNSAN HAKLARI KAVRAMI

Kent sakinlerinin sayısının yükselişiyle ve insani yerleşkelerin global ve çevresel bağlamlarının değişmesiyle ortaya çıkan yeni sorunlara bir cevap olarak, kentte insan hakları belgelerinin özellikle son yirmi sene içerisinde yayınlanmasına tanık olmaktayız. Birleşmiş Milletler "Evrensel İnsan Hakları Deklarasyonu"ndan ve Birleşmiş Milletler'in yayınladığı insan hakları sözleşmeleri ve belgelerinden yola çıkarak oluşturulan bu belgeler, uluslararası yasal statüleri olmasa da, etik belgeler olarak veya ulusal ve bölgesel yükümlülükler içeren sözleşmeler şeklinde yayınlanmışlar. Bu belgeler, insan haklarının yerel düzlemde güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda yerel yönetimlere düşen görev ve sorumlulukları tanımlamakta ve kent sorunlarına insan hakları çerçevesinde bir yaklaşım önermektedirler.

Kentte insan hakları belgelerinin alt yapısı olarak da nitelendirilebilen ve birçoğuyla aynı içeriği paylaştığı "Avrupa Kentsel Haklar Şartı"nm maddelerinde güvenlik; kirletilmemiş ve sağlıklı bir çevre, konut ve kültür (kültürel faaliyetlere katılma anlamında); dolaşım, ekonomik kalkınma, spor ve dinlenme, istihdam; katılım, kültürlerarası kaynaşma; kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre ve işlevlerin uyumu gibi haklardan bahsedilmektedir (The European Urban Charter, 1992).

Bu şart gibi, "Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı", "Dünya Kent Hakkı Şartı" ve diğer kentsel şartların maddelerinde, kentlerdeki ayrımcılıkların durdurulması, dezavantajlı ve kırılgan grupların desteklenmesi, kent yönetimlerinde katılımın sağlanması, kentlerde sosyal adalete uygun gelişim stratejilerinin belirlenmesi, kentsel hizmetler, ulaşım ve alt yapının tüm kent-

taşlara eşit bir biçimde hizmet vermesi, insanların barınma, sağlık, eğitim, spor ve kültürel faaliyetlere katılma gibi ihtiyaçlarına cevap verilmesi, kentin çevre sorunlarına önem vererek sürdürebilir bir gelişme programının geliştirilmesi ve ombudsmanlar oluşturarak, kent yönetiminin kentliler tarafından denetlenebilmesi kaydedilmektedir (The European Charter for the Safeguarding Human Rights in the City, 2000 ve World Charter for the Right to the City, 2005).

Kentte haklar ya da kentte insan hakları olarak yayınlanan bu etik belgeler, sözleşmeler ve bildirilerin ortak yönlerini ve içerdikleri maddeleri şöyle özetlemek mümkündür:

a) Güvenlik ve insanların ruhsal ve bedensel bütünlüğü, düşünce ve inanç özgürlüklerine yer verdikleri için temel özgürlükler, yani temel kişi haklarının doğrudan gerçekleşebilen türünü dikkate almaktadırlar.[25]
b) Kirletilmemiş ve sağlıklı bir çevre, konut, eğitim ve kültürden (kültürel faaliyetlere katılma anlamında) bahsettikleri için, temel kişi haklarının dolaylı yolla gerçekleşebilen türünü içermektedirler.
c) Dolaşım, ekonomik kalkınma, spor ve dinlence ve istihdam gibi hakları gündeme getirdiklerinde ise üçüncü türden yurttaşların tanınan sosyo-ekonomik haklarından bahsetmektedirler.
d) Kentin dezavantajlı ve kırılgan gruplarının desteklenmesi gerekliliğine vurgu yaptıkları için, Lefebvre'in kent hakkına yakın bir biçimde kolektif hakları gündeme getirmektedirler.
e) Katılım ve kültürlerarası kaynaşmayla yine de kolektif hakları ifade etmektedirler.
f) Haklarla çok da alakası olmayan "kaliteli" bir mimari ve fiziksel çevre ve "işlevlerin uyumu" gibi ilkelerden de söz etmektedirler.

25 Kuçuradi, kişi haklarını iki kategoride tanımlamaktadır: a) temel kişi hakları veya başka bir deyişle insan hakları ve b) yurttaşlık hakları. Temel kişi haklarını da doğrudan ve dolaylı korunan temel kişi hakları olarak iki türe ayırmaktadır. Kuçuradiye göre, doğrudan korunan temel kişi haklarının kapsamına bütün dokunulmazlıklar, yani geleneksel adlarıyla kişi özgürlüğü ve güvenliği gibi haklar ve bunların gerektirdikleri girmektedir. Kuçuradi bu hakların korunmasının yasalarla güvence altına alınmalarıyla mümkün olduğunu açıklamaktadır. Kuçuradi'ye göre, dolaylı korunan temel kişi hakları ise, insanın olanaklarının geliştirilmesi için gerekli önkoşullarla ilgilidir ve kişi güvenliği ve temel özgürlükler gibi her kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardır. Ancak ilk grup hakların tersine, bu hakların korunması kişilere doğrudan doğruya bağlı değil, ilgili kamu kurumlarının varlığına ve bir ülkede yapılan düzenlemelere ve alınan kararlara bağlıdır. Kuçuradi'ye göre, yurttaşlık hakları bir ülkedeki bütün yurttaşların eşit olduğu ve ülkelerin farklı koşullarına göre sınırları farklı çizilecek haklardır (Kuçuradi, 2009; Kuçuradi, 2007).

Yani kentte insan hakları belgeleri, insan hakları ilkeleri ve normları olarak nitelendirebileceğimiz kişi haklarını içerdikleri gibi, insan hakları olarak nitelendiremeyeceğimiz yurttaşlık ve grup haklarını da barındırmaktadırlar.

KENT HAKKINDAN KENTTE İNSAN HAKLARINA

Aşağıdaki tabloda kent hakkı ve kentte insan hakları arasındaki bazı önemli farklar özetlenmeye çalışılmıştır.

Lefebvre'in kent hakkı	Belgelerin kentte insan hakları
Radikal bir paradigmayı amaçlayan, genel biçimde oluşan, kolektif bir haktır.	Birçok insan haklarına vurgu yapan detaylı ilkelere sahip bir haklar zinciridir.
Kentsel mekânın temelini oluşturan güç ilişkilerinin yeniden yapılanmasını hedeflemektedir.	Güç ilişkilerini hukuki bir çerçeve ve ahlâki taahhütlerle sınırlandırmayı amaçlamaktadır.
Kentsel mekânın kontrolünü sermaye ve devletten alıp kentte yaşayanlara aktarmayı amaçlamaktadır.	Kentsel mekânın kontrolünde kentte yaşayanların katılımını sağlamayı amaçlamaktadır.
Kent hakkına sahip olan bireyler kendi sübjektifliklerini ve farklılıklarını ortaya koyabilmektedirler.	Kentte yaşayanların, renk, yaş, cinsiyet, cinsel yönelim, dil, din, politik düşünce, etnik, ulusal ya da siyasal köken ve gelir düzeyi farklılıkları nedeniyle ayrımcılığa uğramamaları gerekmektedir.
Hâkim sınıf tarafından üretilen sosyal, ekonomik ve politik düzene karşı koymak için bireylerin kolektif eylemler oluşturabilme kapasitesi olmalıdır.	Kırılgan ve dezavantajlı gruplara yönelik önlemler alınmalı ve pozitif ayrımcılık uygulanmalıdır.
Kent hakkı bir haykırış ve bir taleptir.	Kentte insan haklarının talepleri insan haklarının her insan için minimum standartlar seviyesinde sınırlıdır ve mağduriyetleri gidermeyi amaçlıyor.
Kenti değiştirme hakkıdır.	Kent imkânlarına eşit erişimi hedeflemektedir.
Farklı olma hakkıdır.	Karşılıklı toleransı arzu etmektedir.

Yukarıdaki tabloda yer alan karşılaştırmayı incelediğimizde, kent hakkının daha radikal taleplere sahip olduğunu ancak bu taleplerin yerine getirilmesi konusunda daha belirsiz olduğunu ve özel bir yöntem önermediğini görmekteyiz. Buna karşın, kentteki ayrımcılık ve insan hakları ihlallerini önlemek için oluşturulan kentte insan hakları normlarını daha reformcu bir program gibi tanımlayabiliriz.

Bu farklılıklara rağmen, kentte insan haklarının kent hakkıyla aynı çizgi üzerinde olduğunu da ifade edebiliriz. Çünkü her ikisinin de nihai amaçları sosyal adaletsizliğin ortadan kaldırılmasıdır. Bu nedenle de kent hakkının kurumsallaştırılması ve hatta yasallaştırılması sürecinde, insan haklarını yerel düzlemde güçlendirmeyi amaçlayan ve yerel yönetimlere düşen görev ve sorumlulukları tanımlayan kentte insan hakları belgeleri çok önemli bir role sahiptirler. Bunlar bir taraftan kent hakkı teorisinin genel anlatımını detaylandırarak ve farklı boyutlarına dikkat çekerek daha uygulanabilir bir düzeye getirmektedirler. Diğer taraftan da, özellikle son yıllarda artan kentte insan hakları ihlallerinde devlet dışı aktörlerin rollerine dikkat çekerek, onların kontrol edilmesini ve yükümlülüklerini üstlenmelerini hedeflemektedirler.

Özetle, devrim niteliğinde olan kent hakkına sahip olabilmemiz için, kentte insan haklarının gerçekleştirilmesiyle yapılan reformlar bir basamak oluşturmaktadır. Ancak bu basamakların nihai hedef olmadıklarını vurgulamak gerekmektedir. Zira sosyal adaletsizliğin tamamen yok edilmesi için, kent hakkına varana kadar, sürekli reformlar gerçekleşmelidir ve Lefebvre'in arzu ettiği devrimciliği ancak bu reformlardaki süreklilik hakiki kılabilir. Roni Margulies'in de dediği gibi: "reformlar için en kararlı mücadeleyi devrimciler verir. Liberaller o reformlarla yetinebilir, biz daha fazlası için mücadele ederiz ve bir noktadan sonra yollarımız ayrılır" (Margulies, 2009).

KAYNAKÇA

Amnesty International, "Slums Human Rights Live Here", ACT 35/004/2009, Amnesty International, Londra, 2009.

Dikeç, M. ve Gilbert, L., "Right to the City: Homage or a New Societal Ethics?", *Capitalism Nature Socialism*, 13/2, 2002, s. 58-74.

Gottdiener, M., "A Marx for Our Time: Henri Lefebvre and The Production of Space", *Sociological Theori*, 11/1, 1993, s. 129-134.

Harvey, D., "The Right to the City", Scholar, R. (der.) *Divided Cities*, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 83-103.

—, "The Right To The City", *New Left Review*, 53, 2008, s. 23-40.

Kipfer, S. "Urbanization, Everyday Life and the Survival of Capitalism: Lefebvre, Gramsci and the Problematic of Hegemony", *Capitalism Nature Socialism*, 13/2, 2002, s. 117-149.

Kuçuradi, İ., *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2007.

—, *Çağın Olayları Arasında*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2009.

Lefebvre, H., *Le Droit a La Ville*, Editions Anthropos, Paris, 1968.

—, *The Production of Space*, İngilizce çev. Donald Nicholson Smith, Blackwell Publishers, Oxford, 1991.

—, *Dialectical Materialism*, İngilizce çev. John Sturrok, University of Minnesota Press, Londra, 2009.

Margulies, R., "Devrimin Engebeli Yolu", *Taraf* gazetesi, 2009.

Mitchell, D., *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*, Guilford Press, New York, 2003.

Purcell, M., "Citizenship and the Right to the Global City: Reimaging the Capitalist World Order", International Journal of Urban and Regional Research: 27/3 (09), 2003, s. 564-590.

The European Charter for the Safeguarding Human Rights in the City, http://docs.china-europa-forum.net/doc_613.pdf, 2000.

The European Urban Charter, "The European Declaration Of Urban Rights", http://sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/URBAN_CHARTER_EN.pdf, 1992.

World Charter for the Right to the City, http://www.urbanreinventors.net/3/wsf.pdf, 2005.

5

Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek

MURAT CEMAL YALÇINTAN – ERBATUR ÇAVUŞOĞLU

GİRİŞ

Son yıllarda metropoliten kentlerimizde alışık olmadığımız sayı, ölçek ve nitelikte kentsel müdahalelere şahit oluyoruz.[1] Bu müdahaleler arasında özellikle dönüşüm ve yenileme adı altında geliştirilen projeler çeşitli semtleri tarihlerinden ve yaşayanlarından koparan uygulama yöntemleriyle çokça tartışılır hale geldi. Genelde bu projelerin kentleri çevreleyen gecekondu mahallelerinde, merkezde yer alan ve çöküntü alanları olarak adlandırılan yoksul mahallelerinde ve sanayiden arındırılan/arındırılmak istenen bölgelerde geliştirildiğini görüyoruz.

Müdahaleler kapitalizmin ekonomik rasyonalitesi açısından uygun görülüyor. Mevcut durumları *miss-use* (hatalı/eksik kullanım) olarak değerlendirilen bu bölgeler yeni bir işlev, yeni bir kullanıcı profili ve yeni bir kentsel doku ile kentin değerini arttıran yeni kentsel bölgeler haline getiriliyor. İstanbul'un İl Çevre Düzeni Planı olarak bilinen ve "Küresel İstanbul" vizyonuyla hazırlanan arazi kullanım planının temel amacı da kentin değerini ola-

1 Bu müdahaleler arasında kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin yanı sıra, üçüncü köprü, tüp geçit, tünel geçitleri, metrobüs vb. büyük ulaşım projeleri, havaalanı, liman, port, kongre merkezi, büyük alışveriş merkezi vb. büyük arazi kullanım kararları ve bunlara yönelik projeler, Avrupa Kültür Başkenti, kongre organizasyonları, spor organizasyonları vb. pratikler sayılabilir. Ancak bu metin boyunca bu müdahalelerden yalnızca kentsel dönüşüm müdahaleleri ele alınacaktır. Türkiye'deki kullanımı çerçevesinde kentsel dönüşüm kavramının çeşitli müdahale biçimleri için genelleştirildiğinin ve dönüşümle birlikte, yenileme, iyileştirme, sağlıklılaştırma, mutenalaştırma vs. çok sayıda müdahale biçimi yerine kullanılır hale geldiğinin de burada altını çizmek gerekir.

bildiğince artırmak olarak ifade ediliyor. Bu yaklaşımın beslendiği politik tahayyül ise Başbakanın "İstanbul'da yaşamanın bir bedeli var, ödeyemeyen çeker gider"[2] sözlerinde somutlaşıyor.

İstanbul'un küreselleşme[3] hedefleriyle de doğrudan ilişkilendirilebilecek dönüşüm ve yenileme projeleri için gerçekleştirdiği yıkımları, işlev değişikliği, deprem, yoksulluk, suç, bakımsız ve çirkin fiziki yapı gibi argümanlarla gerekçelendiriyor. Kimi zaman kentsel sitler ve tescilli binalar da kapitalizmin yıkıcı yaratıcılığının hedefi haline gelebiliyor. Türkiye'de son dönemin yıkım sanatçısı[4] TOKİ Başkanı bu durumu "İstanbul yıktıkça güzelleşir"[5] beyanatıyla taçlandırıyor. Ancak bütün projelerin ortaklaştığı bir konu var ki kentin yoksulları, işsizleri ve düşük ücretli çalışanları bu projelerin bir sonucu olarak çaresizlik ve seçeneksizlik içinde kent dışına ya da marjinalliğe itiliyor. Bu sonuç, bazı bölgeler için hakiki bir ihtiyaç olan dönüşüm ve yenileme süreçlerinin, adaletsiz, kutuplaştırıcı, rant amaçlı gibi sıfatlarla anılmasına neden oluyor. Söz konusu projelerin yoksulluk, işsizlik ve suç gibi toplumsal ve iktisadi sorunları göz ardı ederek fiziki iyileştirme/süperleştirme hedefine odaklanması eleştirileri daha da arttırıyor. Düşük ücretli kesimlerin taşındığı TOKİ konutlarının yer seçimlerine, dayanıklılığına, kalitesine, bu konutlara taşınan kesimlerin sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerine uygunluğuna yönelik ciddi eleştiriler ve genel başarısızlık hali çözüm olarak sunulan rakamsal büyümeye yönelik sosyal konut üretim sürecinin de aynı süreçte yaratılan soruna çözüm oluşturamadığını gözler önüne seriyor.

Yaşanan sürecin hissettirdiği, merkezi ve yerel yönetim eliyle uzun vadeli bir projenin hayata geçirildiği, kente yakışmadıkları suçlamasıyla dışlanan grupların kent dışına itildiği ve boşalttıkları mekânların sermayeye teslim

2 *Yenişafak* gazetesi, 03.12.2007 (http://yenisafak.com.tr/politika/?t=03.12.2007&c=2&i=-85409)

3 Küreselleşme literatürü ciddi tartışmalar açması gereken şekilde genişlemiş durumda ancak Türkiye'de bu tartışmalar 1990'ların sonu itibariyle tamamlanmış ve sonuca varılmış gibi! Hemen her değişime gerekçe olarak sunulan küreselleşme kavramının/olgusunun tartışmasının Türkiye solunda bu kadar kestirme bir şekilde sona ermiş olması ve küreselleşmenin kapitalizmin yeni versiyonu olarak adlandırılıp lanetlenmesi, hem içindeki dinamiklerin anlaşılmasını engelliyor hem de başka küreselleşme olasılıklarını yok ediyor. Küreselleşmenin işleyen versiyonunun kapitalist küreselleşme olduğu bilinciyle ama sürekli yenilenen kapitalizmin yeni dinamiklerini çok daha iyi inceleyerek kurulacak bir mücadele hattının yeni kapitalizme bayrak açabilecek alternatif küreselleşme biçimlerine yol açabileceği düşüncesi yok sayılıyor. Bu konuda detaylı bir tartışma için bkz. Yalçıntan, 2005. Bu makalede bu tartışmaya girmek mümkün değil ancak konunun tartışılmasının gerektiğini vurgulamakla yetiniyoruz.

4 Benjamin [1999] 19. yüzyılda Paris'teki yıkımların sorumlusu Haussmann'ın kendisini Yıkım Sanatçısı (*artiste demolisseur*) olarak tanımladığını hatırlatmaktadır.

5 *Sabah* gazetesi, 01.10.2010 (http://www.sabah.com.tr/Yasam/2010/-10/01/35_milyon_konutun_yarisi_yikilmali)

edildiğidir. Bu süreç ile İstanbul'da yoğun yerinden edilme süreçleri yaşanmakta olduğu ve sosyal ayrışmanın mekânsal ayrışma ile çakışarak yeni bir sınıfsal harita üretmekte olduğu söylenebilir.[6]

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN İSTANBUL TEZAHÜRÜ

İstanbul'da kentsel dönüşüm dört farklı şekilde gerçekleşmektedir:

Kendiliğinden dönüşüm: Yap-sat, yık-yap ya da esaslı onarıma dayalı bu süreç kurumsal inşaat sektörünün büyümesi ve küçük ölçekli inşaat şirketlerinin güç kaybetmesi ile giderek azalmakta olsa da hâlâ hâkim dönüşüm biçimi olarak devam ediyor. Noktasal yatırımlara karşılık gelir, fiziki ve sosyal yapıda radikal dönüşümlere neden olmaz. Uzun yıllar boyunca özellikle metropol ekonomilerinin önemli büyüme dinamiklerinden birisi olduğu gibi kente göç etmiş kesimlerin önce yasallaşan, sonra değer kazanan arazi/arsa ve yapıları üzerinden sermaye biriktirmesinde ve sosyal mobilitesinde önemli roller üstlenmiştir.

Büyük metropoliten projeler: İstanbul'un küresel yarış içerisindeki rekabet gücünü arttırmak üzere 1980'lerin ortalarından itibaren geliştirilen bu projeler etki alanlarının büyüklüğüne göre değişmekle birlikte kendilerini çevreleyen bölgenin dönüşümünde de tetikleyici rol oynarlar: Olimpiyat Parkı, Formüla 1, Sabiha Gökçen Havalimanı, büyük alışveriş merkezleri, metro ve diğer ulaşım yatırımları bunların İstanbul'daki en önemli örnekleri olarak sıralanabilir. Bu projelerin tamamı belirli bir tüketim ve yaşama biçimine karşılık gelmektedir ve ayak uyduramayanları dışarıda bırakmaktan imtina etmezler. Kendiliğinden dönüşüm süreçlerinin arka planında da bu tür büyük kentsel yatırımların etkisiyle artan talep ve gayrimenkul fiyatları izlenebilir.

Planlı dönüşüm: Çevre Düzeni Planı ile tarif edilen gelişme alanları, alt merkezler, lojistik bölgeler ve büyük yatırımlar, nazım ve uygulama imar planları ve tadilat planları ile getirilen yeni işlev ve yoğunluk kararları üzerinden yaşanan değişimler aslında uzun süredir adına dönüşüm demeksizin deneyimlediğimiz önemli dönüşüm süreçlerine karşılık gelirler. Örneğin, Beykoz sırtlarında Kavacık'la ilişki içerisindeki bölgelerde 1/5000 nazım imar planları ve 1/1000 uygulama imar planları ile ciddi bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Yine Sarıyer'de parça parça hazırlanan planlarla Maslak'taki merkezi iş alanı (MİA) ile bağlantılı olarak İstinye Park tipi yatırımlar, lüks konut siteleri vs. yaratılmış, dahası bunlar için güçlü ulaşım bağlantıları oluşturulmuştur. Hiç-

6 Bkz. Çavuşoğlu, 2010.

bir büyük ölçekli planda işaret edilmeyen Maslak aksında yüksek yoğunluklu bir MİA, tamamen bu alt ölçek ve tadilat planları marifeti ile gerçekleşmiş durumdadır. Üçüncü köprü bile bu şekilde getirilmekte olan bir yatırımdır. Çeşitli ölçeklerdeki planlarla, İstanbul genelinde, çok uzun yıllardır sanayi faaliyeti sürdüren tesisler bir anda ticaret ve hizmet sektörüne kaydırılmakta, yer değiştirmesi ya da kapanması öngörülen tesislere ve bu tesislerin çalışanlarına hiçbir yönlendirme ve destek yapılmamaktadır. İstanbul'da planlı dönüşüm, adından anlaşılanın aksine, genelde gizli bir gündemin gerçekleştirilmesinde önemli roller oynamıştır, oynamaya devam etmektedir.

Dönüşüm projeleri: Nihayet adına doğrudan dönüşüm ya da yenileme denilerek sürdürülen, ancak genelde sahte gerekçeler ve kapalı süreçler üzerinden şekillendiğinden gizli gündemlerden kaçamayan ve çokça tartışmalı süreçlerin ardından pek uygulanma şansı da bulamayan *pseudo* projeler var. Örneğin, Kartal üst ölçekli planda İstanbul'un ikincil merkezlerinden birisi olarak düşünülmektedir. Sipariş üzerine Zaha Hadid tarafından bir helikopter gezisinin ardından projelendirilmiş ve bu projeye uygun bir plan hazırlanmıştır. Kurgulandığında çevredeki sanayi tesisleri, düşük kalitedeki mevcut yapı stoku ile çoğu düşük gelirli emekçilerden oluşan kullanıcıların tasfiye edilmesi gerekecektir – ki süreç Kartal'ın ikincil merkez olarak ilan edilmesini takiben zaten kendiliğinden bu yönde çalışmaya başlamıştır. Diğer yandan, Sulukule, Tarlabaşı gibi uygulamalar, kentin merkezindeki en yoksul mahallelerin soylulaştırılması, sıhhileştirilmesi, suçtan arındırılması ve merkezi kentsel topraklardan maksimum değişim değeri elde edilmesi gibi motivasyonlarla sürdürülmektedir. Genelde bu projelerde mekânın yaşam kalitesinin düşüklüğü gibi bir meşruiyet zemini üzerinden hareket edilerek, burada yaşayanların tek tek ikna ve baskı yöntemleriyle başka yere gitmesi ya da TOKİ'nin kent dışında inşa ettiği ucuz toplu konutlardan konut satın alması sağlanır. Sonraki aşamada da, boşaltılan bölgede, iktidara yakın bir inşaat şirketi[7] ya da TOKİ eliyle orta ve üst gelir grubuna hitap eden konutlar üretilir, alışveriş merkezleri, oteller yapılır.

KENTSEL MUHALEFET

Gündemdeki kentsel dönüşüm projeleri ve yukarıda açıklanmaya çalışılan kentsel arazi değerlerinin artışına ve yeni kullanıcı profili yaratmaya yönelik

7 Örneğin, Tarlabaşı'nda davet usulüyle yapılan ihaleye yalnızca Çalık Holding ile İhlas Holding çağrılmıştır. Bu iki firma da iktidara yakınlıklarıyla bilinir ve ihalenin yapıldığı yıl Türkiye'nin ilk 100 inşaat firması arasında bulunmamaktadırlar.

gizli gerekçeleri düşünüldüğünde kullanıcısını odağına koyan farklı bir kentsel dönüşüm yaklaşımı oluşturmanın önünde ciddi sorun alanları olduğu görülüyor. Bu sorunlar arasında öncelikle, bütünsellikten yoksunluk, özgünlük/yerellik eksikliği, kalkış noktasında ve çözümlemelerde fiziki düzenleme vurgusu, kamu / toplum / kullanıcı yararı / kullanım değeri muğlaklığı, genelde göstermelik katılım süreçleri,[8] şeffaf ve hesap verebilir idare yokluğu, rantı düzenleyici ve mülkiyeti sınırlandırıcı araçların eksikliği sıralanabilir.[9]

Egemenlerin bu sorun alanlarıyla mücadele etmesi beklenemez; neticede bu sorunlar onların varlık nedenlerini oluşturur ya da varlıklarını güçlendirmelerini sağlar. Tarihleri boyunca egemenlere hizmet etmek durumunda kalmış planlama ve mimarlık disiplinlerinden de böylesi bir çıkış ummak gerçekçi değil. Dolayısıyla yerel siyaset içerisinde egemen olmayan ve egemenlere hizmet etmeyen kesimler arasından bir muhalefetin örgütlenmesi beklenir. Bu çerçevede düşünülebilecek, sayıları giderek artan ve güçlenen örgütlenme ve karşı durma biçimleri insan merkezli bir kentsel dönüşüm tahayyülünün mihenk taşları olarak düşünülmelidir. Bu yapılar yerel siyasetin kayıtsız kalamayacağı bir güç haline gelmektedir ve yakın zamanda kentsel dönüşüm süreçlerinde daha çok söz sahibi olacakları beklenebilir.

Yerel siyasetin bu yeni ya da yeniden güçlenen yapıları çok farklı örgütlenmelere/örgütlülük biçimlerine karşılık gelebiliyor ama "neden kentsel muhalefetin içindeyiz" sorusuna verdikleri yanıtta genelde birleşiyor. Kendini son dönem kent politikaları ve uygulamalarına muhalif olarak tanımlayan hemen herkes karşı çıkışlarını yaratılan adaletsizliklere, eşitsizliklere, mağduriyetlere, kamu yararı eksikliğine, gayrimeşru çıkar ilişkilerine vs. bağlıyorlar. Bu çerçevede bu olumsuzluklara neden olan etkenlere yönelik farklılıklar içe-

8 Katılım süreçleri iktidar tarafından tasarlanır ve insanların önüne konulursa başarılı olma şansı hemen hemen yoktur. Başarılı katılım süreçleri için bizzat insanların katılım süreçleri yönünde baskı yapması, tasarımında ve gündem oluşturmada belirleyici olması, en azından bu süreçlere dâhil olması gerekir. Bu da alınan kararlara yönelik fikir sunmaktan öte bizzat karar süreçlerinin içinde olmaya karşılık gelecektir.

9 İstanbul Metropoliten Planlama Ofisi'nin hazırladığı ve sonra küçük revizyonlarla yeniden ele alınıp onaylanan çevre düzeni planı ile kentsel dönüşüm projelerinin bir kısmının entegrasyon sorunu açık bir şekilde görülüyor. Diğer yandan, TOKİ'nin çözüm olarak önerdiği toplu konut adacıkları yerel ve özgün olana sırt çevirmiş durumda. Bütün dönüşüm süreçlerinde vurgunun fiziki mekânda olduğu, sosyo-ekonomik süreçlerin dışarıda bırakıldığı artık herkes tarafından biliniyor. Ekonomik değer yaratmak, toplum ve kullanıcı yararına değer yaratmanın önüne geçti. Katılım bir tiranlık haline dönüştürüldü. Halkla ilişkiler adına internet siteleri yoğun olarak kullanılırken, şeffaflık için kullanılmadıkları dikkat çekiyor. Hesap verebilir bir idari sistem ülkemizde maalesef hiçbir dönemde kurulamadı. Bu süreçlerin en önemli aracı olması beklenen rant düzenleyici ve mülkiyet sınırlayıcı araçların bugüne kadar geliştirilmemiş olmaları da yalnızca spekülatörlerin işine yarıyor.

ren ve zaman zaman aralarında anlaşmazlıklar yaratan söylemlerini ve yöntemlerini hafifçe gözden geçirerek olumsuzluklar üzerinden anlaşmak ve biraradalığa yönelik bir adım atmak mümkün ve çok da zor değil. Biraradalık, çünkü bu yapılar tek tek bakıldığında kentsel muhalefet açısından çeşitli yetersizlikler ve güçsüzlükler içerisindeler ve ancak birarada durma hali bu sorunları aşıp insan merkezli bir gelecek tahayyülünü yerel siyasetin belirleyicisi haline getirebilir. Doğrudan ya da dolaylı olarak kentsel dönüşüme muhalefet eden oluşumlar çoğaldıkça, bunların eylemlerinin de kamuoyunda farkındalık yaratarak yerel siyasete, karar alma süreçlerine etki etmesi ve özelinde kentsel dönüşüme yönelik tartışmaları açığa çıkarması beklenir.

Günümüz itibariyle kentsel muhalefet yapıları ve muhalefetin odakları arasında meslek odaları, sendikalar, sivil toplum kuruluşları (STK'lar), politik örgütlü gruplar, sivil inisiyatifler, mahalle örgütlenmeleri, şemsiye organizasyonlar, üniversiteler, medya ve küresel sivil oluşumlar sayılabilir. Bunların bir kısmı geleneksel, bir kısmı yeni yapılardır. Diğer yandan, bir kısmı kentsel dönüşüme topyekûn bir karşı çıkış içerisindeyken, bir kısmında karşı çıkış kişilere ya da gruplara bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Bütün bu muhalif oluşumlar kentsel dönüşüm süreçlerinde yolunda gitmeyen, kentte yaşayan insanın yabancılaşmasına neden olan süreçlere karşı kendi bakışları ve örgütlülükleri çerçevesinde karşı çıkışlar gerçekleştirmektedirler. Bu kapsamda çok sayıda gösteri-yürüyüş benzeri eylemin yanı sıra, kongre/sempozyum, seminer, konferans gibi bilimsel etkinlikler, sergi, belgesel vb. sanatsal üretimler, alternatif gündem ve süreç yaratmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak kentsel dönüşüme muhalefet eden oluşumlar çoğaldıkça, bunların eylemleri de kamuoyunda farkındalık yaratarak yerel siyasete, karar alma süreçlerine etki etmekte ve özelinde kentsel dönüşüme yönelik tartışmaları açığa çıkarmaktadır.

Bu çerçevede öncelikle mevcut kentsel muhalefet yapılarını tek tek, ama birarada durarak güçlenme olasılıklarını da tartışarak, değerlendirmek gerekir.

MESLEK ODALARI

1980'lerin sonlarından itibaren özellikle hukuki süreçler üzerinden kentsel muhalefete başlayan *meslek odaları,* hâlâ aynı kararlılıkla ve zaman zaman mesleki ve meslek insanına yönelik kaygılardan oluşan iç çelişkileri de bünyelerinde taşıyarak mücadelelerini sürdürüyorlar. Bu süreçte özellikle Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası'nın etkinlikleri tartışılmaz.

Sermaye odaklı kentsel müdahalelere hukuki itirazlar arasında çok sayıda kamu yararı merkezli dava dikkati çekiyor ve bu dava süreçlerinin bir sonucu ve kentsel muhalefetin sembolü olarak Park Otel hâlâ kullanılmayan bir yapı olarak Taksim'de duruyor. Muhalefet edilen kentsel müdahaleleri yanlış ilan eden çok sayıda basın açıklaması yapılarak mesleki anlamda yapılan yanlışların sürekli altı çiziliyor. Kentsel müdahaleleri tasarlayan yerel ve merkezi yöneticiler ve sermaye grupları ile yüz yüze etkileşim ve münazara süreçleri yaşanabiliyor. Tabii, bu anlamda ciddi bir lobi faaliyeti sürdürülüyor.

Meslek odalarının bu karşı çıkışlarındaki motivasyonları arasında genel olarak neoliberalizm karşıtı duruşları,[10] iyi uygulamaları hedefleyen mesleki kaygılar ve üyelerin bir kısmının "muhalefet edin" yönündeki baskıları sayılabilir. Tabii meslek odalarının kentsel muhalefet açısından değerlendirildiğinde karşı karşıya kaldıkları ciddi sorunlar da var. Öncelikle meslek odalarının kendi aralarında ve diğer muhalif yapılarla koordinasyon sorununun altını çizmek gerekir. Bunun nedenleri arasında çıkar çatışmaları kaynaklı geleneksel anlaşmazlıklar[11] ve meslek şovenizmi sayılabilir. Meslek alanına yönelik tekrar eden vurguların kamuoyunun gözünde erozyonu,[12] liderlik hırsı ve medyadaki tartışmalarda merkezde olma isteği yine ciddi sorunlar arasındadır. Meslek insanlarının piyasa ve siyaset karşısındaki sıkışmışlığı ile meslek etiği arasındaki kararsızlık meslek odası yönetimlerinde de ister istemez yansımasını bulur. Bu durum üyelerin bir kısmının *muhalefete muhalif* olması gibi bir sonuç doğurur ki seçime dayalı meslek odası siyaseti gereği bu kesim de tamamen göz ardı edilemez. Tabii insan gücü eksikliği, zaman ve para sıkıntıları olagelenin tamamına hâkim olma ve karşı çıkılması gerekenlerin tamamına karşı çıkmanın önündeki ciddi engeller olarak vurgulanmalıdır.

---

10 Kapitalist sistemin yaşam dünyalarımızın hemen her yerine sızdığı ve bütün örgütlülükleri de ele geçirdiği, meslek insanlarının büyük bir çoğunluğunun da sisteme teslim olduğu bir dönemde hâlâ meslek odalarının en önemli neoliberalizm/kapitalizm karşıtı odaklar arasında yer alabiliyor olması, bu durumu sağlarken zaman zaman muhafazakâr sayılabilecek haller almaları, olumlu olumsuz yönleriyle ayrıca tartışmaya değer bir konudur.

11 Örnek olarak Mimarlar Odası ile Şehir Plancıları Odası'nın meslek alanları ve dolayısıyla pazar alanları ile ilgili geleneksel anlaşmazlığı sayılabilir. Bu anlaşmazlık birçok konuda birlikte yürünebilecek yolların ayrı ayrı yürünmesine neden olmaktadır.

12 Örneğin, şehircilik ilkeleri ve kamu yararı kavramları kamuoyunda sürekli tekrarlanan ama içleri farklı şekillerde doldurulabilen kavramlardır. Meslek insanlarının gözünde bile farklı karşılıklar alabilmektedirler. Öyle ki, bu kavramlar üzerinden yapılan karşı çıkışlar meslek insanları arasında yer yer *TMMOB refleksi* olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla söylemin ikna gücü giderek azalmaktadır.

SENDİKALAR

Sendikaların endüstri devrimi sonrasında başlamış mücadeleleri devam ediyor ama çok yıpratıldılar, güçten düşürüldüler, bölündüler, etkilerini kaybettiler. Yine de sistem içi yoksullukla (yani ucuz emek politikalarıyla) mücadelenin en güçlü sivil öznesi durumundalar ve daha iyi bir örgütlenme biçimi icat olunana kadar bu durum değişmeyecek gibi duruyor. Ancak mücadelenin ekseninin değiştiği de açık. Bu eksen üzerinden düşünüp, kendi özeleştirilerini yapmak ve yenilenmek sendikalar için acil bir gerekliliktir. Bu yenilenme içinde belki de en öncelikli konu üyelerinin yaşamlarına daha çok dokunma gereğidir ki bu da kentsel muhalefetin içinde daha çok bulunmak demektir. Genel olarak kapitalizm karşıtı yapılarının ve bugün yıkılan mahallelerin kurucuları sayılmalarının bu sürece dâhil olmalarını kolaylaştırması beklenir. Ancak bugüne kadar sendikaların kentsel muhalefet içerisinde etkin bir rol aldıklarını söylemek mümkün değil.

Sendikaların sürece katılmalarının önündeki en büyük engel bugünkü yapıları içerisinde kentsel müdahalelere ve üyelerinin yaşamlarına dair meselelere ilgisizliktir. Sendikalar mücadelelerini çalışma hayatı temelli kurarlarken, kapitalizm hayatın tüm veçhelerine yönelik bir tehdit halindedir. Emekçinin salt çalışma koşullarını değil, entelektüel gelişimini, barınma ve yaşama koşullarını, kentsel hizmetlerden faydalanma fırsatlarını, nihayet doğrudan gündelik hayatı gündem yapan bir sendikal mücadeleye gerek vardır. Diğer yandan, kapitalizmin giderek küreselleşen yapısı, sendikal mücadeleyi de sınırlarını yeniden düşünmeye zorlamaktadır.[13]

Sendikalar arasında ve sendika içerisindeki liderlik yarışları, diğer muhalif örgütlenmelerle koordinasyon sorunu ve çıkar çatışmaları kaynaklı geleneksel anlaşmazlıklar meslek odalarında da gözlenen sorunlardır. Bazı sendikaların muhalefete muhalif olması, başka bir deyişle iktidar ile yakın ilişkiler içerisinde olması ayrıca önemli bir engel olarak değerlendirilmelidir.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

1980 darbesi ile güçten düşürülen Demokratik Kitle Örgülerinin ardından özellikle 1996'da yapılan Habitat II çerçevesinde gündeme gelen ve yaşam dünyalarımızda giderek daha çok yer kaplamaya başlayan sivil toplum kuruluşları (STK'lar) arasında yer alan az sayıdaki kentle ilgili oluşum 1990'lar

13 Sendikal mücadele üzerine ilginç tartışmalar için bkz. Bourdieu, 2006.

boyunca kentsel yönetişim içerisinde yer almaya çalıştıktan ve bu girişimlerinden sonuç alamadıktan sonra, 2000'lerde beklenmedik derecede güç ve prestij kaybettiler.

STK'ların kentsel muhalefet içerisinde yer alma motivasyonları içinde öncelikle sistem içi mücadele alanlarına ilişkin inanç ve iyileşme ümidi sayılmalı. Tabii, STK'ların ayakta kalmalarım sağlayan en önemli kaynak olduğundan bu yöndeki fonlara erişim de çok önemli. Ancak Türkiye coğrafyasında yerleşik ve gelenekselleşmiş bir aktör sayılmamaları, genellikle yardımseverlikle bağdaştırılmaları ve insanlar için görece yeni bir fikir/olgu olmalarından kaynaklı şüphecilik, sistem içi olmaları nedeniyle ideolojik, fonlar ve destekler nedeniyle mali olarak yönlendirilmiş/belirlenmiş hareketler olduklarına dair yaygın kanaat ve nihayet bunları toparlayarak altı çizilmesi gereken güven sorunu çoğulluğa dayalı yapıları itibariyle aşılamayacağını düşündüğümüz en ciddi sorunları. Gereksinimlerine karşılık veremeyen ve yeterince demokratik olmayan mevzuat yine ciddi bir sorun. Sıradan insana erişmede başarısızlık hem üye sayılarının düşüklüğü, hem Türkiye nüfusunun STK'lara üyelik oranı hem de sokaktaki gözlemler çerçevesinde genel bir sorun. Şemsiye organizasyonlara yönelik isteksizlik ve merkezde olma isteği de çoğu zaman birarada durarak aşılabilecek sorunların tek tek STK'ların önünde aşılmaz hale gelmelerine neden oluyor. Uğraş alanlarında faal diğer STK'lar ile rekabet, güçlenmelerini engelleyici bir diğer olumsuzluk.[14]

POLİTİK ÖRGÜTLÜ GRUPLAR

Özellikle gecekondu mahallelerinde, 1980 darbesinden önce varolan ya da daha sonra oluşan politik gruplar ve bu grupların kentsel muhalif süreçler içerisinde aldıkları tavır, belirleyici olabiliyor. Bu grupların bugün genel olarak izledikleri yöntem "kendi varolma/çoğalma mekânlarını" çoğunlukla fiziki mücadeleye ve barikata dayalı olarak savunmaktan ibaret. Tabii bunun ötesine geçerek mahallelerdeki yaşama dair politikalar üreten ve eylemlilikler içerisinde bulunan gruplar da var. Örneğin Ankara'da Dikmen ve Mamak örneklerinde Halk Evleri çerçevesinde kentsel müdahalelere yönelik ciddi ve uzun soluklu bir muhalefet de örgütlenmiş durumda.

Politik grupların en önemli motivasyonu doğal olarak ideolojik. Devrim, kurtarılmış bölge vb. kavramlar etrafında toplanmış, çoğu genç ve

14 Bu, yalnızlık sorunu olarak niteleyebileceğimiz ve literatürde MONGO (My Own NGO - Benim Kendi STK'm) olarak adlandırılan sendroma karşılık geliyor.

radikal gruplardan bahsediyoruz. "Kendi varolma/çoğalma mekânlarındaki" güçlerini ve meşruiyetlerini arttırmak/pekiştirmek, en azından varlıklarını sürdürmek istiyorlar. Genelde yıkımlara direnmek üzere barikat kurmakla sınırlı kalan kentsel konulara yönelik ilgilerini giderek arttırıyorlar. Öncelikli sorunları 1980 darbesi sonrası oluşmuş anti-demokratik ortamla ilgili. Siyasallaşmaktan ürkmüş bir toplumla karşı karşıyalar. Dahası, giderek daha çok tüketime endekslenen ve iktisadi ilişkilerin dışındaki zamanı sınırlanmış bir toplum yapısı oluşmuş durumda. Maruz kaldıkları yıkım, dışlanma ve şiddete karşı yine şiddet eksenli bir direnişle cevap vermeleri destek ve meşruiyetlerini azaltırken ister istemez kadınları ve orta yaş üstü kesimleri dışlayan bir yapıya bürünüyorlar. Diğer yandan, faaliyet gösterdikleri alanlarda farklı ideolojilerin varlığı aynı düzlemdeki gücün parçalanmasına neden oluyor. Çeşitli nedenlerle fazlasıyla bölünmüş yapılar olmaları bu güçsüzlüğü kronikleştiriyor. Politik gruplar çoğu zaman kapalı örgütlenmeler ve öğrenmeye, değişime, etkileşime açık olmadıkları söylenebilir. Dolayısıyla kentsel muhalefet ile eklemlenmelerinin önündeki ciddi bir sorun kapalılık olarak belirlenebilir. *Barikat ile yoksulluk arasında sıkışmışlık* olarak tabir edilebilecek bir diğer sendromdan da burada bahsedilmeli. Politik grupların gecekondu bölgelerinde varolma nedenleri biraz da bu bölgelerin yoksunlukları/yoksullukları ile ilgili ve sistem içi çözümlerle bu sorunların giderilmesi varoluşlarını tehlikeye düşürebilir. Bu durum, revizyonist sayılabilecek bütün çözümlere mesafeli yaklaşmalarına neden olur ki; ya yok olmalarının sebebi olacaktır ya da devrime kadar çözümsüzlük hakim kalacaktır.

SİVİL İNİSİYATİFLER

Son dönemde etkinliği giderek artan akademisyen, öğrenci, uzman ve sıradan vatandaşlardan oluşan sivil inisiyatifler sivil toplum ile politik gruplar arasında sayılabilecek, iki grubun da zayıf yönlerini kapatma gayretinde, bir yandan da kendi zayıflıklarını doğuran yeni oluşumlar. 2000'li yılların ikinci yarısı itibariyle giderek güçlenen, meşruluk kazanan ve geleneksel olanlara ilaveten yaratıcı muhalefet biçimleri geliştiren gönüllülük temelli yapılar. Sürekli ve her mücadelelerine olmamakla birlikte meslek odaları, STK'lar, siyasal partiler, radikal politik gruplar ve sendikalardan destek alabiliyorlar. Son dönemde öne çıkan oluşumlar arasında IMECE, Direnistanbul, SOS İstanbul, Sulukule Platformu ve Dayanışmacı Atölye ilk akla gelenler.

Motivasyonlarını genel olarak kentin meselelerine sahip çıkmak, akademik ve mesleki yanlış uygulamaları durdurmak, bu uygulamalardan mağdur olanlarla dayanışmak, ilerici süreçleri desteklemek, öğrenmek, paylaşmak ve değiştirmek olarak özetlemek mümkün. Şu ana kadarki kısa geçmişlerinde yaşadıkları sorunları da meşruiyet, organize ve koordine olamamak, sürekli/istikrarlı olamamak, yalnızca akut sorunlara çözüm geliştirebilmek, deneyimsizlik, üst anlatının olmadığı ya da vurgulanmadığı bir ortamda yer yer eklektik ve tutarsız bir söylem kurmak, farklı sivil inisiyatifler arasında söylem ve yöntem tartışmalarının yarattığı şüpheler, mahalli örgütlenmelerle işbirliği sürecinde yaşanan sorunlar, zaman ve para sorunları olarak sıralanabilir.

MAHALLİ ÖRGÜTLENMELER

Sürecin en önemli özneleri olması gereken mahalle dernekleri vb. mahalli sivil örgütlülükler de sivil toplumun süreçte güçlenmesine katkıda bulunuyorlar. 2000'li yıllarda mahallelere yönelik müdahalelerin artmasıyla bu yönde ciddi bir hareketlenme yaşandığı ve sayılarının giderek arttığı gözleniyor. Bunlar çoğunlukla mahalle dernekleri ile muhtarlar etrafında gelişen güçlü yerel bağları olan örgütlülükler. Sivil inisiyatiflerle işbirliği içinde gelişiyorlar. Barikattan alternatif plana çeşitli mücadele yöntemleri geliştiriyorlar.

Yaşamın içinden hakiki motivasyonları var; soylulaştırma süreçlerini durdurmak ve hemen bütün ilişkilerinin mekânı olan mahallelerinde kalmak, gelecek garantisi olarak gördükleri konutlarından ayrılmamak istiyorlar. Bu tip örgütlenmeler özellikle 1970'li yıllarda Batı ülkelerinde de çokça tartışılmış ve halen varlıklarını sürdürüyorlar. Sorunları dünyadaki benzer yapılarla hemen hemen aynı. Temsiliyet ve kapsayıcılık ciddi bir sorun; genellikle 3-5 kişi (ve bu 3-5 kişinin görüşleri/tercihleri) etrafında ve mahallenin genelini temsil etmeyen bir örgütlülükle sınırlı kalıyorlar. Bu sorunu aşıp daha kapsayıcı bir yapıya ulaşma gayretinde olanlar da bu yapının sürekliliğini sağlamada sıkıntılar yaşıyorlar. Bazıları ilerici olma yolunda olsa da çoğu tepkisel bir davranış biçimi içerisindeler ve ancak mahallelerine yönelik görünür bir tehdit söz konusu olduğunda harekete geçiyorlar, yani başlarında duran ve süreklilik gösteren sorunlar yokmuş gibi davranıyorlar. En azından söylem oluşturma sürecinin belirli bir aşamasına kadar literatürde NIMBYSM (Not In My BackYard - Benim Arka Bahçemde Değil) olarak bilinen tavır içerisinde oluyorlar. Bu tavır kentin genel sorunlarına ya da diğer mahallelerinde yaşanan sorunlara gözlerini kapatan ve sadece kendilerini doğrudan ilgilendiren

sorunlarla ilgilenmeleri anlamına geliyor ki bu şekilde kentsel sorunların çözülemeyeceği bütün uzmanlar tarafından vurgulanıyor. Zaman zaman farklı mahalli örgütlenmeler arasında fikir ve çıkar çatışmaları yaşanabiliyor. Örneğin tapulu mahallelerin söze "biz gecekondu mahallesi değiliz" diyerek başlaması mahallelerin birlikte hareket etmesinin önünde önemli bir engel. Liderlik ve kamuoyunda görünürlük kendi aralarında sorunlara neden olabiliyor. Özellikle radikal politik grupların örgütlü olduğu gecekondu mahallelerinde bu grupların etkisi altına girilebiliyor ki bu durum temsiliyeti ve kapsayıcılığı oldukça düşürüyor. Tamamen gönüllülük üzerinden işleyen ve aidatın da yeterince toplanamadığı mahalle derneklerinde en büyük sorunlardan birisi de zamana ve paraya dair sorunlar.

ŞEMSİYE ORGANİZASYONLAR/KAMPANYALAR

Son yıllarda gözlediğimiz bir diğer yeni muhalif yapı biçimi de şemsiye organizasyonlar. Bunlar, birden çok örgütlenmenin sürekli bir hedef ya da akut bir sorunun çözümü için bir araya geldikleri, geleneksel ve yaratıcı muhalefet biçimleri sergileyen oluşumlar. Genellikle acil bir gündeme yönelik kampanyalar çerçevesinde örgütlenirler ancak bunlar içinde sürekli var olmayı hedefleyenler de var. Örneğin, büyük ümitlerle kurulan ancak işleyişini bir türlü etkinleştiremeyen İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu 28 mahalle örgütlenmesinin üye olduğu ve etkin çalışması halinde bu mahallelerde yaşayan 1 milyon civarında insanı temsil edebilecek önemli bir kurum. TMMOB'a bağlı meslek örgütlerinin İstanbul şubelerinin bir araya gelip kentsel meseleleri masaya yatırdığı bir platform olan İKK'nın da son dönemde sivil oluşumlarla genişlettiği çalışma pratikleri var. Bu sürekliliği hedefleyen organizasyonlar dışında akut sorunlara muhalefet amacıyla kurulmuş Vapuruma Dokunma, Haydarpaşa İnisiyatifi, Körler Okulu Platformu, 3. Köprüye Hayır İnisiyatifi gibi çok sayıda muhalif yapıyı bir araya getirmeye çalışan ve bu birliktelik üzerinden muhalefet eden şemsiye organizasyonlar da kentsel muhalefet içerisinde yerlerini alıyorlar.

Genel olarak onaylanmayan bir kentsel müdahaleyi engellemek ya da sürekli ve güçlü bir muhalefet sürdürecek bir siyasal alan yaratmak amacıyla kuruluyorlar. Tabii çoğulcu yapılarından kaynaklanan sorunlar da yaşıyorlar. Bunlar arasında tutarlı olmayan söylemler, sürekliliği sağlayamamak, katılımcıların aralarındaki çıkar çatışmaları, organizasyon sorunları, liderlik / merkezde olma rekabeti, inisiyatif ve sorumluluk almaktan sakınma gibi sorunlar öncelikle sıralanabilir.

ÜNİVERSİTELER

Üniversiteler yaptıkları araştırmalar üzerinden bilgi ve söylem üreten kurumlar. Bu anlamda akademik ve bilimsel kabul görmeyen kentsel müdahalelere muhalefet etmek üniversitelerin bir toplumsal sorumluluğu olarak kabul edilir. Ancak son dönemde üniversitenin kurum olarak giderek piyasa ile eklemlenmesi, danışmanlıklar vs. üzerinden gündelik siyasetin içerisine çokça çekilmesi bu toplumsal sorumluluğun yerine getirilmesinde kafa karışıklıklarına neden olabiliyor. Zaman zaman yazılan bilirkişi raporları bu kafa karışıklığını kamuoyu tarafına da çekiyor. Yine de bu sorumluluğu yerine getirme gayreti içerisinde çok sayıda öğretim elemanı var. İstanbul'da bulunan üç şehir ve bölge planlama bölümünden katılanların birlikte hazırladığı ve internet üzerinden imzaya açılıp çok sayıda destek alınan *Akademi Kentsel Dönüşüm* metni içinde çok ciddi uyarılar ve eleştiriler bulunuyor. Diğer yandan, üniversite ile doğrudan bağlantılı öğretim elemanları ve öğrenciler üzerinden sürdürülen Dayanışmacı Atölye gibi bir sivil oluşum 5 senedir örgütlü sayılabilecek bir mücadeleyi sürdürerek kentsel müdahaleler sonucu mağdur olan mahallelerde karşılıklı öğrenme süreçleri üzerinden mahallenin kendi sözünü üretmesine destek oluyor. Yine üniversite temelli alternatif planlama çalışmaları[15] yapılıyor, çok sayıda eleştirel makale, tez ve araştırma üretiliyor. Öğrencilerin bu sürece katkısı had safhada. Örneğin Dayanışmacı Atölye, öğrencilerin inisiyatifi ile kurulmuş bir yapı; çeşitli mahallelerde gönüllü çalışmalarını sürdürüyor ve mahallelilerle birlikte mahalle için mahallenin bilgisini üretmeye gayret ediyor. Bu muhalif gayretlerin karşı tarafında birçok kentsel müdahalede üniversite hocalarının yüklenici ya da danışman olarak imzalarının ol-

15 Alternatif planlama çalışmaları halen çokça tartışılan bir konudur. Bu konuda detaylı bir tartışma için www.planlama.org sitesinde yayınlanmış "kentsel muhalefetin halleri ve halsizlikleri" adlı makale incelenebilir. Burada kısaca bahsedilmesi gereken alternatif planlama süreçlerinin planlama pratiğinin toplumsal muhalefet içinden yeniden kurulması ile ilişkili düşünülmesi gerektiğidir. Planlamanın demokratikleşmesi ve kentsel haklardan bahsedilmek için planlamanın kamusal alanını genişletmek gerekir. Kamusal alanlar yaratabilen bir planlama kendi meşruiyetini arttırdığı gibi demokrasi ve örgütlülük mücadelelerini de destekler. Planlamanın çoğulcu demokrasiyi besleme kapasitesi ve çoğulcu demokrasinin insanları merkezine ve içine alan bir planlama sürecinin koşulu olması önemlidir. Çoğulcu demokrasi üzerinden kurulacak kamusal alanlar planlama süreçlerini destekleyecek, planlama süreçleri de çoğulcu demokrasinin ve toplumsal muhalefetin gelişebileceği kamusal alanları zorlayacaktır. Çoğulcu demokrasi ile bu karşılıklı ilişkinin kurulması, planlamanın özüne dönüp insanı merkezine almasını sağlamada esastır. Demokratik değerler üzerine kurulu çoğulcu bir toplum yapısının gelişmesi, planlama pratiğinin sıkışma alanlarının toplumsal baskı alanları yaratarak aşılması ve istediğimiz katılım pratiklerinin gerçekleştirilmesi anlamına gelir. Topluluklar özgürleştikçe sorunlar daha şiddetli seslenecek, çözüme yönelik baskılar artacaktır. Hatta öz örgütlenme ve radikal/öz planlama deneyimleri üzerinden bu sorunların çözümü mahalli bazda bile düşünülebilir hale gelecektir.

ması soru işaretleri yaratsa da, üniversitenin de olduğundan farklı gösterilmemesi, toplumun bir yansıması olduğunun kabulü sağlıklı olacaktır. Üniversiteler açısından bir diğer sıkıntılı alan birçok öğretim elemanının halen YÖK'ün ve devletin antidemokratik uygulamalarından endişe ederek bu tip muhalif süreçlerin dışında kalmayı tercih etmesidir. Zaman sorunu, kişisel hırslar ve anlaşmazlıklar, inisiyatif ve sorumluluk almaktan kaçmak ve geçim sorunları da üniversitenin muhalefet gücünü arttırmasının önündeki ilk akla gelen diğer sorunlar olarak sıralanabilir.

MEDYA

Toplumsal muhalefetin temsili ve söylemin kuruluşu anlamında medya önemli bir aktör konumundadır. Bu çerçevede uluslararası medya, ulusal medya, yerel medya, sektörel medya çerçevesinde TV ve radyo kanalları, dergiler, gazeteler ve son yıllarda hayatımızda giderek çok yer kaplayan internet portallarından bahsedilebilir. Medya kentsel müdahaleler konusunda ne kadar çok devrede olursa sorunun çözümünün o kadar kolaylaştığı ya da olasılık dâhiline girdiği düşünülebilir. Sulukule sürecinin halen tamamlanmamış olması ve Sulukule için bir umudun sürüyor olması medyanın çok iyi kullanılması ile doğrudan ilişkilidir. Medyanın muhalif kanadının azınlık olduğunu ama ilişkiler üzerinden muhalif olmayan kanadın da devreye sokulabildiğini vurgulamak gerekir. Temsil ve anlamın kuruluşu açısından sorunlar yaşanmakta, kitlesel eylemler yapılamadığından kamuoyu oluşturmak, medyanın muhalefetin sesi olması dışında maalesef mümkün olamamaktadır.

ULUSLARARASI MUHALEFET

Son dönemde hızla uluslararası sivil ve kurumsal ağlara entegre olan bir sivil toplumun varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Sivil ağlar deneyim paylaşımları açısından, kurumsal ağlar ise kamuoyu oluşturmak ve siyasal baskı kurmak açısından kullanılabilmektedir. Yine Sulukule örneğinde UNESCO'nun, BM Zorla Yerinden Edilmeler Komisyonu'nun, BM Habitat'ın, AB'nin, Helsinki Yurttaşlar Birliği'nin, No-Vox Uluslararası Dayanışma Ağı'nın ve çeşitli Roman Birliklerinin siyasal alanı zorlaması ve uygulayıcıları zor durumlarda bırakması önemli örneklerdir. Diğer yandan çok sayıda yabancı, uluslararası sivil ağlar üzerinden Sulukule mücadelesine yaptıkları çalışmalarla yerinde ya da dışarıdan müdahil olabilmiştir.

* * *

Değinilen tüm kentsel muhalefet aktörlerinin ortak sıkıntıları olduğu görülmektedir. Bu aktörlerden en demokratik olma iddiasındakiler bile iç işleyişlerinde ve söylemlerinde çeşitli yaş, rütbe, sınıf, toplumsal cinsiyet ve hatta inanç ve etnisite temelli hiyerarşiler barındırmaktadır. Birçoğunun kentsel muhalefet süreçleri içindeki davranışlarında kendi meşruiyetlerini güçlendirmeye yönelik bir tür iktidar mücadelesi verdikleri, eylemsel, söylemsel ya da sembolik şiddet kullanma eğilimleri barındırdıkları, özeleştiriye ve bir arada mücadele etmeye çok açık olmadıkları, kuramsal olarak güçlü olmadıkları, klişeler ve önyargılar üzerinden konumlandıkları, uluslararası mücadele süreçlerine katılma kapasite ve niyetlerinin kısıtlı olduğu, ekonomik sıkıntılar nedeniyle etkinliklerinin sınırlandığı söylenebilir.

BİRARADALIĞIN İHTİMALİ

Biraradalık, muhalif yapıların karşı çıkış noktaları üzerinden düşünüldüğünde, çok kolaymış izlenimi veriyor. Nihayetinde bütün muhalif aktörlerin karşı çıktığı süreçler üç aşağı beş yukarı aynı. Biraradalığı ihtimalsizliğe kilitleyen ise "nasıl bir kentsel muhalefet" sorusu. Karşı çıkmanın yöntemi hedeflere ve hedeflenen kitlelere ilişkin bir tercih... Tabii bu ayrışma üzerinden bir çatışma çıkması çok da şaşırtıcı değil.

Bourdieucu [2007] terimlerle konuşacak olursak Kentsel Muhalefetin bizzat bir "alan" olduğunu, bu alanın "eyleyicilerinin" (aktörler) kendi zihin ve bedenlerine gömülü yatkınlıklarına yani habituslarına göre bu alan içinde konum aldıklarını, alanın sınırları, yapısı ve ele geçirilmiş konumları ile eyleyicilerin habituslarının birbirini karşılıklı olarak belirlediğini ve sonuçta kentsel muhalefet alanı içinde bir iktidar ve mücadele sürecinin yaşandığı söylenebilir.

Bu çatışmanın kentsel muhalefeti geliştirici, zenginleştirici, sağlıklı bir süreç olarak işleyebilmesi için biraradalığın esasım hedefleri karşı çıktığımız eşitsizlik, adaletsizlik, mağduriyet vs. hallere, hedeflenen kesimleri ise bu süreçlerle karşı karşıya kalan gruplara kilitlemek olduğunu düşünüyoruz. Daha açık bir ifadeyle, halkın içinde ve halkla birlikte geliştirilecek bir söylem ve ütopya üzerinden doğrudan mevcut sistemin yarattığı sorunları hedefleyen ama ütopya kurmayı, iktidar hedefini oluşturmayı ve bu hedefin peşinden koşmayı sürece ve daha önemlisi söylemin kurulmasında esas olacak halka bırakan; halk kavramını mavi yakalı işçilerle birlikte, düşük ücretli beyaz yakalı kesimlere, öğrencilere ve hatta kentsel müdahalelerden olumsuz etkilendikleri son dönemde açıkça ortaya çıkan orta gelir gruplarına yayan; dolayı-

sıyla muhalif söylemini de tüm bu kesimleri kapsayacak şekilde revize eden; bu revizyon sonucu söylem, hedef ve hedef kitle konusunda ortaklaştığı ve yakınlaştığı muhalif kesimlerle ilişki kuran, nihayet kent hakkı kavramı üzerinden sürekli bir mücadele alanı açan bir kentsel muhalif birlikteliğin oluşabileceğini ve bugünkü halinden çok daha güçlü ve inandırıcı olacağını iddia ediyoruz.

Ancak bugünkü haliyle kentsel muhalefetin önemli bir kısmı hedefini iktidar üzerinden kuruyor, hedef kitlesini de bu iktidarda "taşıyıcı" gördüğü kesimler olarak belirliyor. Hedefe ulaşmada kullandıkları yöntem ve araçlarda ortaklaşmadıkları bütün gruplar ise revizyonist, karşı devrimci, geleneksel solcu vs. olarak damgalanıyor ve yersizce/acımasızca eleştiriliyor, kafalar karıştırılıyor. Nihayet sıfır toplamlı bir sonuç oluşuyor; kentsel muhalif bir grubun büyümesi diğerlerinin zayıflamasına ya da bir yerdeki mücadele hattı bir grubun diğerinin yerini almasına bağlanıyor. Böylece, kentsel muhalefet, tam da genel sol siyasetin yaşadığına benzer olarak, parçalanıyor/parçalı kalıyor, kitleselleşemiyor ve toplumun geniş kesimleri üzerinde güven oluşturamıyor. Oysa genel sol siyasetin önünü açacak potansiyelleri içerisinde taşıyor.

Hardt ve Negri'nin "kent sürekli kuruluş süreçlerinde eklemlenen çoğul toplumsal çatışmalar aracılığıyla biçimlenmiş bir kurucu iktidardır" tespitinden hareketle, sürekli kuruluş süreçlerinde yer almak istiyorsak toplumsal muhalefetin ortak ilkelerini birbirinden çok farklı motivasyonları, hedefleri, yöntemleri ve sorunları olan muhalif aktörler arasında yaşanacak çatışmalara rağmen kurmak zorundayız. Bu çatışmaları nasıl olumlu algılayıp yönlendirebileceğimize kafa yormalıyız.

> Radikal demokrasinin amacı demokratik devrimi derinleştirmek ve farklı demokratik mücadeleleri ilişkilendirmek ise, böyle bir misyon ortaklaşmaya izin verecek yeni öznel pozisyonlar gerektirir. Öznel pozisyonların talepleri demokratik denklik ilkesine uygun olarak eklemlenebilir. Bu, belirlenmiş çıkarlar üzerinden bir ittifak kurma haline karşılık gelmez; güçlerin üst kimliklerini ortaklaştırma çabasıdır... (Mouffe, 1993)

Çoğul ve dağılmış mücadele alanları üzerinde farklılaşmış siyasal ölçekler (sokak ve mahalle ölçeğinden kent, ulus-devlet ve hatta küresel ölçeğe kadar) söz konusuyken, muhalif aktörler arasında birleşen, çözülen ve yeniden birleşen gruplar varken, biraradalık ancak birbirine bağımlı, eşit ve özerk mücadele alanları üzerinden kentsel hakların talebi ile mümkün olabilir. Gramsci'nin yıllar önce önerdiği, toplumun çeşitli kesimlerine doğru genişle-

yen birlikler oluşturmak suretiyle karşı hegemonik bir blok oluşturmak bugün için kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu talebi de Platoncu bir yaklaşımla düşünmek, erişilmez adalet ve özgürlük yerine kent haklarını koymak ve kent haklarını nihai ve kesin bir evre olarak varolamayacağının ön kabulüyle ona doğru yaşamak, bunu bir yaşam biçimi haline getirmek gerekir. Ancak bu şekilde toplumla kentsel muhalefet arasında sıkı bir bağ kurulabilir ve birbirinden çok farklı özelliklere sahip muhalif aktörler *gereğinde* birarada varolabilir.

BARINMA HAKKININ ÖTESİNE GEÇMEK

Son dönemde sık sık kullandığımız ve yasal karşılıkları da olan barınma hakkı kavramı çok önemli ve belki de en temel hak talebinin altını çizse de tek başına bu biraradalığı sağlamada ve toplumla ilişki kurmada yeterli bir kavram değil. Kavram, coğrafyamızda mülkiyet ile de doğrudan ilişkili olduğundan yönteme dair ciddi tartışmaları beraberinde getiriyor. Savunmaya devam edeceğimiz barınma hakkı kavramını önce mülkiyet bağımlılığından çıkarmak, sonra da genişletmek durumundayız. Örneğin Sulukule için hazırladıkları yayınlanmamış bir raporda Akkan ve Kayhan [2008] barınma hakkı kavramını mahalle ile ilişkilendirmek suretiyle başka haklarla iç içe geçiriyorlar:

> [Kavram, salt] "baş sokacak ev olarak değil tüm kültürel, sınıfsal, sosyal taleplere uygun mekânlarda yaşama hakkı olarak tanımlanmaktadır... Barınmak bu mahallelerde yaşayan insanlar için; yaşam biçimlerini olduğu haliyle korumak, sosyal dayanışma ağlarını ayakta tutmak, geleneksel istihdam yapılarını muhafaza etmek anlamına geliyor. Mahalle temelli yaşam, onların hem tarihsel köklerini koruyan hem de kültürel ve sosyal ağlarını yaşatan bir [olgu] olarak barınma anlayışlarının merkezine oturmaktadır. Bu bağlamda, mahalle yaşamını bir bütün olarak ele almak ve bu yaşamın devamlılığının sağlanmasının bir barınma hakkı meselesi olduğunun altını çizmek gerekir."

Böyle bir okuma hak olanı konuttan mahalleye taşırken bu anlamda tartışmaya değer bulduğumuz ve bizi bir sonraki ölçek olan kente taşıyacağını düşündüğümüz bir sorular dizisi ortaya çıkıyor: Mahalle siyasal bir oluşum olarak öz örgütlülük ve karar alma kapasitesi üzerinden yeniden tanımlanabilir mi? Bu hal, mahallenin içinde bulunduğu kente dair yeni kaygılar üretmesine ve karar süreçlerine etki etmeye başlamasına vesile olabilir mi? Bu iki sorunun olumlu yanıtı halinde, mahalleler zaman içerisinde siyasal açıdan güçlenerek kentsel mekânın kontrolünü ele geçirebilir mi? Bu sorulara kent-

sel muhalif gruplar açısından kritik önemde bir soru daha eklenmeli: Mahalleler arasındaki farklılıklar da düşünüldüğünde, bütün bu sürecin tek bir grubun kontrolünde ilerleme ihtimali var mıdır, yoksa bu ihtimal süreci destekleyen grupların birbirlerini yok saymayan ve itelemeyen çokluğu ve çeşitliği halinde mi artar?

KENT HAKKI: KENTSEL MEKÂNIN KONTROLÜ

Lefebvre 1968 yılında ilk kez kent hakkından bahsederken, kavramı *bütün kent ve kentleşme süreçlerini belirleme/kontrol etme hakkı* olarak tanımlamıştı. Henüz küreselleşmenin lafının edilmediği bir dönemde kentleşmenin sanayileşme süreçlerinden koptuğunu ve kapitalist kentin dünya üzerinde *tam kentleşmeye*[16] doğru yol aldığını, bunu da devlet ve sermayenin kentsel mekânı kontrol etmesi üzerinden sürdürdüğünü/sürdüreceğini anlatıyordu. Yunan kentlerinde agora etrafında örgütlenen ve pazaryerinin kent merkezine girişini engelleyen politik kentin zaman içerisinde Avrupa kökenli pazaryeri etrafında örgütlenen kente yenik düştüğünü aktarıyor, kent hakkını yeniden politik kente dönüşle de ilişkilendirip kentsel mekânı belirleyen güç ilişkilerini yeniden yapılandırarak kontrolün devlet ve sermayeden kent insanına geçişi olarak tarif ediyordu. Yer yer bir politik proje ya da ütopya olarak da nitelendirilen kent hakkı üzerinden kentsel karar mekanizmalarının yeniden yapılanması ile bütün kent yaşayanları kentsel siyaset içerisinde yerini alacak ve yaşam çevrelerini etkileyen kararlarda söz sahibi olacaklardı. Lefebvre, kent hakkını gündelik hayatla da ilişkilendirerek, "anların ve yerlerin eksiksiz kullanımını sağlamak üzere kentsel yaşama, yenilenmiş bir merkeziliğe, karşılaşma ve değiş tokuş mekânlarına, yaşam ritimleri ve zaman kullanımlarına erişim ve bunları yaşayanların isteğine göre değiştirme hakkı" olarak açıklıyordu. Kentlerde yaşayan ve çeşitli farklılıklar barındıran bütün insanları ama özellikle tehdit altındaki grupları hedeflemesi de demokrasinin çoğunluğun diktasına dönüşme potansiyelinin önüne geçme gayretiydi.

Son yıllarda politik kent yukarıda sayılan muhalif yapıların da etkisiyle giderek kendine geliyor ve devletin ve sermayenin kontrolüne karşı çıkışlar güçleniyor. Bu çerçevede kent hakkı kavramı da yeniden tartışılır oldu. David Harvey'in [2008] bu bağlamdaki makalesi yerel siyasetin geleceği açısından Lefebvre'in üzerine yeni açılımlar sağlıyor. Harvey'e göre kent ve kentleşme süreçleri artı değer kullanımının ana kanallarından birisi haline gelmişse,

16 Tam kentleşme Lefebvre'in teori geliştirmek üzere öne sürdüğü bir hipotez. Bu durumda kırda yaşayan insanın kalmayacağı ve dünyadaki bütün insanların kentlerde yaşayacağı öngörülüyor.

kent hakkı, bu artı değerin kullanımı üzerinde demokratik bir yönetim kurmak anlamına gelir. Kent hakkı, kentsel kaynaklara erişime yönelik bireysel özgürlüklerin çok ötesinde kenti değiştirmek suretiyle kendimizi değiştirme / kendi geleceğimizi belirleme hakkıdır. Harvey, bu hakkın bireysel değil ortak bir hak olduğunun altını çizer ve en kıymetli ama en çok ihmal edilen insan hakkı olduğunu ilan eder.

Harvey'e göre kent hakkı bugün küçük bir siyasal ve ekonomik elit grubun elindedir ve geri kazanılması gerekir. Bu geri kazanma sürecinde kent hakkı kavramı üzerinden birlikte muhalefet olasılığını tartışır. Kentleşme süreçlerinde artı değer üretimi ve kullanımı üzerine odaklanan ve bunun kimler tarafından yönetileceğini sorgulayan kent hakkı kavramını, "geniş bir toplumsal hareketin inşası için kent hakkının demokratikleşmesini sağlamak, kentsel mekânı almak ve yeniden üretmek, kamusal alanları yeniden kazanmak / korumak üzere çalışan bir slogan ve politik bir ideal" olarak tanımlar.[17]

* * *

Bu kentin bir geleceği olsun istiyorsak; bu kentin geleceğini kendi kontrolümüzde tutmak istiyorsak, kent hakkını çeşitli vesilelerle dile getirip peşi sıra çalışmalar yürüten kentsel muhalefetin içinde yer alan formel ve enformel yapıların birbirini beğenmeme, iteleme, öteleme hakkı yoktur. Bu hakka sahip olan ancak bu grupların hedeflediği kesimler olabilir. İnsanları harekete geçirmek, çok büyük agoralar oluşturmak ve oluşturduğumuz agoralarda kitlesel politik eylemler gerçekleştirmek zorundayız. Bu da Bourdieucu bir yaklaşımla mahallelerin bizzat "alana" katılması ve habituslarına göre konum alması ile mümkündür. Kent hakkı ancak bu şekilde bir ideal olmaktan çıkar ve olgulaşır, olgulaştıkça da kendini yeniden tanımlar.

KAYNAKÇA

Akkan, B. E. ve Kayhan, A., "Sulukule için Sosyal Değerlendirme", yayınlanmamış rapor, 2008.

Benjamin, W., "Paris: 19. Yüzyılın Başkenti", *Modernizmin Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Bourdieu, P. *Karşı Ateşler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Bourdieu, P. ve Wacquant, L., *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İstanbul, İleti-

17 Lefebvre ve Harvey'in Marksist çerçeveden ördüğü kent hakkı kavramı liberal demokratlar tarafından da kabul edilen bir haktır. Kentin potansiyel faydalarına bütün yaşayanların eşit erişimi, bütün yaşayanların karar alma süreçlerine katılımı ve yaşayanların temel hak ve özgürlüklerinin tamamını gerçekleştirebilmesi olarak tanımlanır.

şim, 2007.
Çavuşoğlu, E., "İstanbul'da Planlama: Mekânın Yeniden Üretimi ve Sınıfsal Sonuçlar", *2. İstanbul Sempozyumu*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2010.
Harvey, D., "The Right to the City", *New Left Review*, 53, 2008.
Lefebvre H., *Le droit à la ville*, Anthopos, Paris, 1968.
Mouffe C., *Return of the Political*, Versus, Londra, 1993.
Yalçıntan, M. C., *Globalisation, politics and planning decisions: A case study of Koç University in Istanbul*, PhD Thesis, London School of Economics, Londra, UK, 2005.
—, "Kentsel Muhalefetin Halleri ve Halsizlikleri", www.planlama.org, 2008.

6

Kent Vatandaşlığı, Kent Hakkı ve Sakat Hakları*

Dikmen Bezmez – Sibel Yardımcı

20. yüzyılın son çeyreğinde etkisini gösteren küreselleşme süreci, ulus-devletlerin sınırlarına, yetki ve yeterliliklerine, modernitenin ürettiği vatandaşlık kurgularına dair bazı dönüşümlerin gerçekleşmesine yol açtı. Bu sürece paralel olarak, özellikle de küresel ağların odak merkezi olma potansiyeline sahip bazı kentlerin, sınırları içerisinde bulundukları ulus-devletlerden görece bağımsız karar verme mekanizmalarına ev sahipliği yapmaya başladıklarına şahit olduk. İşte böyle bir dönemde, özellikle 1990'lı yılların sonuna doğru "kent vatandaşlığı" (*urban citizenship*) olarak nitelendirilen bir kavram sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında gündeme geldi. Vatandaşlık haklarını kent düzeyinde yeniden ele alan bu kavram, toplumsal cinsiyet, etnisite, sınıf ve benzeri alanlarda çeşitli tartışmalar ışığında ele alındı.

Bu yazıda hedeflenen, "kent vatandaşlığı" kavramsal çerçevesi içerisinde, sakat haklarına odaklanmaktır.[1] Sakatlık çalışmaları (*Disability Studies)* oldukça yakın bir geçmişe kadar ve hatta belki günümüzde dahi, sosyolojinin çeperinde kalmış bir alandır. Oysa "kent hakkı", "kent vatandaşlığı"

(*) Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen 109K074 numaralı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

1 Bu yazıda sakat sözcüğü özellikle tercih edilmiştir. "Sakat", "sakatlık" terimleri bugün, gündelik dildeki kullanımları itibariyle, bir çeşit değersizleştirme içerdikleri hissini yaratmakta. Ancak "sakat" teriminin içerdiği düşünülen bu anlam, küçük de olsa görece politize bir grup tarafından tersyüz edilmiş ve terim, kendileri de sakat olan bu kişiler tarafından yeniden benimsenmiş görünüyor. Burada sözünü ettiğimiz süreçte, "sakat"kelimesinin olumsuz bir duruma işaret ettiği varsayımı eleştiriliyor ve "sakatlık" bir durumun adı olarak yeniden benimseniyor. Bizlerin bu makaledeki seçimini de bu yaklaşım şekillendirdi.

gibi kavramlar söz konusu olduğunda, sakatlık çalışmalarının bu tartışmalara dahil edilmemesi anlaşılması zor bir durum. Kentsel mekânın erişilebilirliğinin sakat hakları açısından ne kadar elzem olduğu düşünülürse, bu argümanın açıklık kazanacağına inanıyoruz.

Bu makalede öncelikle "kent vatandaşlığı" kavramını açmaya çalışacağız. İkinci olarak, bu çerçevede sakat hakları alanındaki gelişmeleri irdeleyeceğiz. Üçüncü bölümde, İstanbul özelinde kent vatandaşlığı tartışmalarını nasıl ele alabileceğimiz ve bu çerçevede sakat haklarına dair yaşanan gelişmeler üzerinde duracağız.

KENT DÜZLEMİNDE KURGULANAN HAKLAR VE KENT VATANDAŞLIĞI

Kent vatandaşlığı literatürü, 1980'lerin başından itibaren canlanma gösteren daha genel anlamdaki vatandaşlık çalışmalarının bir alt dalı olarak, 1990'ların sonlarında gelişmeye başladı. Söz konusu daha genel içerikli vatandaşlık çalışmalarının çıkış noktası, 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan çok boyutlu küreselleşme sürecinin etkisiyle, ulus-devlet düzeyinde kurgulanan vatandaşlık anlayışının bir çeşit krize girdiği (Scott, 2001: 323), bu anlamda da alternatif vatandaşlık anlayışları üzerinde durulmasının önemli olduğu düşüncesiydi. Bu çalışmaların vurguladığı şekliyle, küreselleşmeyle ilişkilendirilen dört önemli etken, ulus-devlet vatandaşlığı anlayışının sorgulanmasını beraberinde getirdi: İlk olarak, sınıflar arası uçurumun artması, ulus-devlet sınırları içerisinde herkesin eşit haklara sahip olduğu argümanının sorgulanmasına yol açtı. İkincisi, ulusüstü ve ulusaltı karar organlarının ortaya çıkması ve güç kazanması ulus-devletin otoritesine olan inancı sarstı. Üçüncü olarak, insan hakları ve demokrasi söylemlerinin de küreselleşmesi, daha önceki yıllarda ulus-devlet vatandaşlığının homojenleştiren vatandaş kalıplarının dışında kalan bazı grupları yeni haklar talep etmeye, farklı vatandaşlık kavramlarının peşinden koşmaya yöneltti. Son olarak da artan uluslararası göç, bir ulus-devletin sınırları içerisinde yaşayan insanların homojen bir grup oluşturdukları iddialarının sorgulanmasına yol açtı.

Bu doğrultuda olası alternatif vatandaşlık anlayışlarının arayışına giren sosyal bilimcilerden bazıları farklı kimlikleri kapsayabilecek yeni teorik yaklaşımlar oluşturma çabasına girdi (Young, 1995); diğerleri vatandaşlık hak ve sorumluluklarının nasıl yorumlanması gerektiği üzerinde durdu (Kymlicka ve Norman, 1995: 286). 1990 sonlarından itibaren ise, vatandaş-

lığın mekân ile olan ilişkisi bu alandaki çalışmaların gündemine oturmaya başladı. Bu dönemde hem ulusüstü, hem de ulusaltı düzeyde vatandaşlık anlayışlarının, ulus-devlet vatandaşlığına paralel olarak, yanyana var olabileceği düşüncesi dile getirilmeye başlandı (Bosniak, 2001: 237-8). Kent vatandaşlığı çalışmaları böyle bir bağlamda ortaya çıkmıştır.

Söz konusu tartışmalarda, araştırmacıları, kentsel mekânı potansiyel bir vatandaşlık mücadelesi alanı olarak kurgulamaya iten bazı sebepler vardı. Küreselleşme süreci kentler düzeyinde büyük dönüşümleri beraberinde getirdi. Bu dönüşümler belki de en şiddetli şekliyle, küresel akımların odak noktaları haline gelen, örneğin New York, Tokyo, Londra, Frankfurt gibi kentlerde yaşandı. Ulus-devletlerin sınırları geçirgenleşmeye başladıkça, söz konusu kentler de sınırları içinde bulundukları ulus-devletlerden görece bağımsız, bünyelerindeki aktörlerin küresel boyutta etkin oldukları mekânlar haline geldiler. Literatürde dünya kenti ya da küresel kent olarak nitelendirilen bu mekânlar (Friedmann, 1986; Sassen, 1991, 1994), küreselleşme sürecinin tüm aktörlerini, çatışmalarını, güç ilişkilerini, avantajlarını ve dezavantajlarını içlerinde en yoğun şekilde barındırırlar. Bu nedenle, "kent vatandaşlığı" kavramının belirleyici unsuru olan hak talep etme süreçleri yoğunlukla söz konusu kentlerde yaşanıyor; bu hakların birçoğu kentteki günlük hayatla ilgili gereksinimlere vurgu yapıyor; son olarak da, bu hakların bir kısmı, gün geçtikçe önemleri artan yerel yönetimler tarafından verilmeye başlanıyor.

Yukarıda sıralanan gelişmelere paralel olarak, özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren, kent çalışmalarında "kent vatandaşlığı" kavramının teorisini oluşturmaya yönelik birçok çalışmanın ön plana çıktığını gözlemliyoruz. Bu çalışmaların Lefebvre'in (1968) "kent hakkı" (*right to the city*) kavramından ilham aldıklarını söylemek yanlış olmaz. "Kent hakkı" ile Lefebvre temel olarak, bir kentte ikamet eden herkesin –ulus-devlet düzeyinde vatandaş olsun olmasın– o kent üzerinde "hakkı" olduğunun altını çizmiştir. Bu hak, Lefebvre'e göre, iki şekilde gündeme gelir: (1) Özel mülkiyet ilişkilerinden bağımsız bir şekilde, söz konusu kentsel mekânı kullanma hakkı olarak ve (2) Kent ile ilgili karar alma süreçlerinde söz sahibi olma hakkı olarak. Her ne kadar Lefebvre öncelikle kapitalist ilişkilerin kentlerden dışladığı sınıfların kent üzerinde yeniden hak sahibi olmalarını mümkün kılacak bir anlayış geliştirmeyi amaçladıysa da, benzer bir yaklaşım, sınıfsal olmayan dışlanma biçimlerini etkisiz hale getirmek için de benimsenebilir.

Nitekim, bu düşünceden hareket eden "kent vatandaşlığı" çalışmaları da, farklı kimlikleri, hakları ve talepleri dile getirmenin imkânını araştırmışlardır. Bu çalışmalar, farklı kesimlerin kentsel mekâna dair gereksinimlerinin farklı olacağı varsayımından yola çıkarak, kenti bu gereksinimler doğrultusunda yeniden şekillendirme ihtiyacını ortaya koyarlar (Örneğin kadınsanız geceleri güvenle yürüyeceğiniz sokaklar sizin için özellikle önem taşır). Kent vatandaşlığı da farklı kesimlerin, bu yeni haklar için, kent düzeyindeki sosyal hareketlilikleri ve hak talepleri çerçevesinde kurgulanır. Dolayısıyla, ulus-devlet vatandaşlığından aşina olduğumuz üzere, resmi bir belge ile –pasaport gibi– kanıtlanabilen bir statüye değil, bir sürece, bir çatışmaya işaret etmektedir.

Bu teorik yaklaşımı izleyen ampirik çalışmalar da, yine söz konusu gelişmelere paralel olarak, son on yıl içerisinde çeşitlenmiştir. Kent vatandaşlığı çerçevesinde, kent yoksulları (Holston, 2001; Lepofsky ve Fraser, 2003; Pallamin ve Lima, 2002; Roth, 2000; Zhang, 2002; Mackenzie, 2002), farklı etnik grupların hak talepleri (Auriat ve Rochet, 2001; Crowley, 2001; Marques ve Santos, 2001; Petronoti, 2001; Rodgers, Tillie ve Vertovec, 2001; Walker, 2006; Mushaben, 2006; Uitermark, Rossi ve Houtum, 2005; Varsanyi, 2006), kadın ve kent (Wekerle, 2000; Yuval-Davis, 2000; Fenster, 2005; Bashevkin, 2005), eşcinsel hareketi (Grundy ve Smith, 2005) ve benzeri konular üzerinde durulmuştur.

İlerleyen paragraflar, yukarıda ele alman kavramsal çerçeve içerisinde sakat haklarına odaklanmayı amaçlamaktadır.

KENT VATANDAŞLIĞI VE SAKAT HAKLARI

Bugüne kadar kent vatandaşlığı alanında yapılan çalışmalara baktığımız zaman, sakatlığın büyük oranda bu alanın dışında bırakıldığını görüyoruz. Benzer şekilde, özellikle Anglo-Sakson dünyada önemli bir araştırma alanı haline gelen "sakatlık çalışmaları"nın (*disability studies*) da sakatlık meselesini eğitim, sağlık, istihdam, kimlik, ayrımcılık, kaynaklara ve mekâna erişim, yasal düzenlemeler ve toplumsal örgütlenmeler düzlemlerinde ele almakla birlikte, "kent vatandaşlığı" kavramını göz ardı ettiğini görmekteyiz. Oysa bizce kent vatandaşlığı meselesinin tartışmaya açılması, sakatlık deneyiminin anlaşılması ve kentte yaşayan sakat kişilerin maruz kaldığı ayrımcılığın aşılması yönünde önemli bir adım teşkil etmektedir. Çünkü ulus-devletin vazettiği vatandaşlık, homojen bir toplum ve sağlıklı bir beden fikri üzerinden kurgulanırken; kent vatandaşlığı yaklaşımı, kenti paylaşan farklı

kişilerin ve grupların farklılaşmış ihtiyaçlarını dikkate almayı önermekte, kentin bu farklılaşmış gereksinimler doğrultusunda yeniden şekillendirilebilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Sakat bir kişi için de, her anlamda erişilebilir bir kentte yaşamak, veya yaşadığı kenti kendisi için erişilebilir olacak şekilde dönüştürmek çok temel bir haktır. Çoğu zaman eğitim veya sağlık hizmetlerine erişim, istihdama katılım gibi sakatlıkla ilişkili olarak ele alınan konularda bile, kent mekânının erişilebilirliği neredeyse yerine getirilmesi gereken bir önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Sakatların kent vatandaşlığı mücadelesini şekillendiren tek unsur kentsel mekânın erişilebilirliği de değil elbette. Kamusal alanda insanların taciz edici bakışlarına maruz kalmadan var olabilmek de bir "kent hakkı", bir "kent vatandaşlığı hakkı" ya da kent yoksulluğunun olanca gücüyle arttığı günümüz neoliberal ekonomilerinde sakatlıklarından ötürü istihdam olanaklarından dışlanmadan kentsel mekânı yaşamak, şekillendirmek de bir "kent vatandaşlığı hakkı". Bu anlamda "kent vatandaşlığı" kavramı, sakatların kentle ilgili farklılaşmış taleplerine yanıt verme potansiyeli taşıyan kuramsal bir açılım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sakat hakları, kent vatandaşlığı kuramsal çerçevesinde ele alınmamakla birlikte literatürde sakatlık ve kent hakkı kavramlarını ilintilendirebilmemizi sağlayan farklı teorik yaklaşımlardan yola çıkan birçok çalışma mevcuttur. Bu araştırmaların bazıları, sakat hareketi odaklıdır (aşağıda örneklerini veriyoruz), diğerleri mekân ve sakatlık ilişkisini teorik altyapıya fazla değinmeksizin ele almaktadır (örneğin, bkz. Imrie, 1996, 1999, 2000a, 2000b, 2003, 2004, 2006; Imrie ve Kumar, 1998). Her şekilde, söz konusu literatür sakat hakları tartışmaları, sakatlara yönelik yasal düzenlemeler ve sakat hareketlerinin talepleri konularında, özellikle son 20-30 yıl içinde artan bir hareketlilik olduğunu gözler önüne sermektedir. Özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde, gerek akademik gerekse aktivist çevrelerde harcanan çabalar, birçok yerde yalnızca sakatlığa odaklanan, sakat haklarını tanımlayıp teminat altına almaya çalışan yasal düzenlemelerin uygulamaya konmasıyla sonuçlanmıştır (ABD için bkz. Imrie, 1996; McCarthy, 2003; İngiltere için bkz. Imrie, 1996; Dowse, 2001; Beckett, 2005, 2006; Avustralya için bkz. Cooper, 1999; Newell, 1996, 1999). Bu yasal düzenlemeler, yalnızca eğitim, sağlık, istihdam gibi konularda iyileştirmeler getirmekle kalmadılar; aynı zamanda kentin bir bütün olarak erişilebilir hale getirilmesini garanti altına almaya çalıştılar. Böylece, uygulamada çeşitli sorunlarla karşılaşılsa da, sakat kişilerin taleplerini hukuk önünde dile ge-

tirme ve karşılaştıkları ayrımcılık biçimleriyle yasal yollarla savaşma olanakları doğdu.

Ne var ki, sakatların hak mücadelesi, her yerde aynı şekilde ve aynı hızda ilerlemedi. İçinde yer aldıkları ulusal ve yerel, sosyo-ekonomik ve kültürel koşullar, sakat örgütlenmelerinin farklı toplumlarda farklı yol haritaları izlemelerine neden olmuştur. Bu anlamda belirleyici olan etmenler şöyle sıralanabilir:

- Otoriter, merkezi bir devletin varlığı,
- Devletin sosyal politikalar konusundaki tavrı,
- Yerel otoritelerin sahip oldukları yetkilerin kapsamı,
- Hak söylemli farklı toplumsal hareketlerin varlığı,
- STK'ların örgütlenme biçimi ve finansal kaynakları,
- Sakatlık alanında çalışan STK'ların işbirliğine eğilimi,
- Toplumdaki genel sakatlık algısı; dinin ve medyanın bu algıdaki rolü,
- Sosyal hizmetlerin temini konusunda aileye düşen rol,
- Sakatların sosyo-ekonomik koşulları, farklı sakat statüleri arasındaki hiyerarşik, yapılanma
- Birleşmiş Milletler veya Avrupa Birliği gibi ulusüstü kurumların bağlayıcı kararları.

Bu etmenlerin bir kısmı, hak temelli bir sakat hareketini mümkün kılarken, diğerleri böyle bir oluşumu zorlaştırmaktadır. Örneğin merkezi devletin güçlü olduğu ve patronaj ilişkileri geliştirdiği (İrlanda Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi); sosyal güvenlikle ilgili sorumlulukların geleneksel olarak aileler tarafından üstlenildiği (Japonya, Kuzey İrlanda, yine İrlanda Cumhuriyeti ve bazı güney Afrika ülkeleri gibi); dinin sakatlığı bir çeşit "sınanma" olarak kavramsallaştırdığı, tevekkülü vazettiği (Türkiye gibi); veya sakat kişilerin sosyo-ekonomik değişkenler açısından çok daha dezavantajlı oldukları toplumlarda, sakatlık konusunda çalışan STK'ların hak temelli bir söylem geliştiremediklerini görüyoruz (Hayashi ve Okuhira, 2001; Bezmez ve Yardımcı, 2010; Kitchin ve Wilton, 2003; Miles, 1996; Morgan, 1995). Yine sakatlar arasındaki enformel hiyerarşinin sakat örgütlenmelerini bir araya gelmekten alıkoyduğu (Kuzey İrlanda gibi) veya bu örgütlenmelerin fazlasıyla parçalanmış bir görüntü arz ettiği (Türkiye gibi) ülkelerde hak mücadelesinin sonuç almakta geciktiği; buna karşılık, sakat hakları alanında liderlik yapan,

konfederatif yapıdaki güçlü bir örgütün olduğu ülkelerde (İngiltere gibi) sakatların seslerini daha iyi duyurabildikleri görüldü (Morgan, 1995; Dowse, 2001; Bezmez ve Yardımcı, 2010).

Kısacası, yukarıda saydığımız değişkenler göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin sakat hakları hareketinin çok güçlen(e)mediği bir ülke olduğu sonucunu çıkarmak mümkün. Bununla birlikte, kent vatandaşlığı ile ilgili aktardıklarımıza benzer gelişmeler, farklı boyutlarda ve şekillerde bile olsa, İstanbul'da da yaşanıyor. İzleyen bölümde bu gelişmeleri aktaracak ve özellikle de hak odaklı bir söylemle, kentle ilgili talepleri öne çıkaran, nispeten yeni sakat örgütlenmelerinin girişimleri üzerinde duracağız.

İSTANBUL'DA KENT VATANDAŞLIĞI VE SAKAT HAKLARI

Bu çalışmamıza, kent vatandaşlığı kavramının incelenmesinde İstanbul'un uygun bir "laboratuvar" olduğu düşüncesi ile başladık. Daha önceki paragraflarda kent vatandaşlığı tartışmalarının özellikle küresel akımların odak noktası olan kentlerde gündeme geldiğini nedenleri ile birlikte ele almıştık. Türkiye'de 1980 sonrasında yaşanan dönüşümlere –yapısal dönüşümler, küresel ekonomi ile entegrasyon, yabancı yatırımlardaki artış vb.– paralel olarak, İstanbul söz konusu küresel akımların odak noktası olarak ortaya çıktı. Yeni hak arama süreçlerine yol açabilecek birçok gelişme –artan gelir dağılımı dengesizlikleri, istihdamda yaşanan sıkıntılar, uluslararası göç, dolayısıyla farklı kimlikleri birarada barındırma gerekliliği, kentsel mekânın pazarlanması ve kentsel dönüşüm projelerinin yol açtığı gerilimler vb.– İstanbul'da özellikle 1990 sonrasından itibaren belirginleşmeye başladı. Gerçekten de, özellikle 1990'ların sonlarından itibaren kimlik temelli çatışma ve hak arayışlarının (Bora, 1999; Bartu, 1999; Navaro-Yasin, 1999), örgütlenmelerin (Amargi, Ka-der, Lambda, Kaos GL), son dönemde de kent yoksulluğuna dair vurguların (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Keyder ve Buğra, 2002; Keyder, 2005) İstanbul'da giderek daha çok gündeme oturmaya başladığını görüyoruz. Bunların dışında, İstanbul'da yaşanan dönüşümleri doğrudan kent vatandaşlığı perspektifinden ele alan bazı çalışmalar bulmak da mümkün (Üstündağ, tarihsiz; Sacor, 2003). Bu bağlamda, sakatların kent üzerinde hak talep etme süreçlerinin nasıl şekillendiğini İstanbul özelinde ele alma çabası, çalışmanın çıkış noktasını oluşturdu. Erişilebilirlik açısından düşünecek olursak, küreselleşen ekonominin talepleri kentleri kendi gereksinimleri doğrultusunda şekillendirirken, sakatlar için erişilebilirliği de bu gereksinimlere karşılık verdiği boyutta göz önünde bulunduruyor. Kamusal alanda var olabilme

mücadelesi açısından ele alırsak, farklı kimliklerin bu mücadeleyi en yoğun olarak verdiği şehirler küresel ağların merkezi olan şehirler ise, bu mekânlar sakat mücadelesi açısından da irdelenmeye değer mekânlar olarak karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla İstanbul özelinde bu alanda yaşanan gelişmelere bakmanın anlamlı olduğunu düşünüyoruz.

Oldukça yüzeysel bir gözlem dahi, İstanbul'da sakatların "görünmez" olduklarını ortaya koyabilir. Kentin kamusal alanlarında, binalarında, tiyatrolarında, sinema ve kafelerinde tekerlekli sandalyede, kör ya da sağır kişilerle karşılaşma olasılığımız oldukça düşüktür. Bununla birlikte, 2009 yılı içerisinde farklı dönemlerde gerçekleştirmiş olduğumuz röportajlar ve çalışmalar, bu durumu değiştirme potansiyeli taşıyan bazı "kıpırdanmalar" olduğunu da göz önüne serdi.

İlk olarak, kurumsal açıdan yaşanan gelişmelere değinecek olursak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi çatısı altında 1994 yılında Özürlüler Koordinasyon Merkezi adı altında bir yapı oluşturuldu. 2006 yılında bu merkez İstanbul Özürlüler Müdürlüğü (İSÖM) adı ile yeniden yapılandırıldı. İSÖM'ün hedefi sakatlara yönelik bazı hizmetleri yerel yönetimler düzeyinde yeniden organize etmek. Bir başka kurumsal örnek olarak, yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi önderliğinde "Herkes için Erişilebilir İstanbul Koordinasyon Kurulu"nun oluşturulması verilebilir. Böylece, kentsel mekân ile ilgili alınacak kararlarda sakatların taleplerinin de göz önünde bulundurulması hedefleniyor. Benzer şekilde, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan Stratejik Plan'da (2008-2012) "Özürlü Dostu Belediyeler Yarışması" gibi bir etkinliğin yer alması; ve Konya, Karaman, Hendek ve Keçiören'de "Örnek Engelsiz Kent" projelerinin başlatılması da yerel düzeyde sakatlara yönelik bazı çalışmaların olduğuna işaret ediyor.[2]

Kurumsal açıdan yukarıda sıralanan örnekler sakat haklarının kent düzeyinde bir gündem oluşturduğuna işaret etmekle birlikte, söz konusu gelişmeler kent vatandaşlığı literatüründe vurgulanan hak temelli hizmetler, söylemler, anlayışlar üretmekten uzak görünüyor. Örneğin, İSÖM'lerin hizmetleri arasında sakatlar ve aileleri için yaz kampı düzenlemek ("Engellilere Bedava Tatil Fırsatı", *Yeni Şafak*, 30 Nisan 2009), ÖSS'ye girecek sakat öğrencileri sınav merkezlerine özel servislerle ücretsiz olarak taşımak ("ÖSS'ye Girecek Engellilere Kolaylık", *Yeni Şafak*, 13 Haziran 2008), sağır çocuklar için Keloğlan Masalları DVD'si hazırlamak ("Keloğlan Masallarını İşitmeyen

2 Engelsiz kent projeleri hakkında daha detaylı bilgi için Özürlüler İdaresi'nin web sitesine bakılabilir. (Bkz. http://www.ozida.gov.tr/or_engelsiz_kent_pro/karaman/karaman_eng_kent.html).

Kalmayacak", *Yeni Şafak*, 29 Temmuz 2009), Ramazan ayında sağırlar için işaret dilinde hutbe okutmak (http://www.ibb.gov.tr/sites/sdb/Documents/hhaber/haber_51.htm) gibi etkinliklikler var.

Oysa kent vatandaşlığı ve kent hakkıyla vurgulanmak istenen, kentin, kentsel mekânı paylaşan tüm bireylere göre, onların farklılıkları göz önüne alınarak, yeniden şekillendirilmesi. Bir başka deyişle, sakatları ÖSS sınavına taşımaktan değil, yolları sakatları İSÖM'ün taşıma hizmetine muhtaç bırakmayacak şekilde yeniden inşa etmekten; toplu taşımayı sakatlara, yaşlılara göre yeniden kurgulamaktan söz eder kent vatandaşlığı. Dolayısıyla kent vatandaşı, "yardıma muhtaç" bir birey değil, "kent üzerinde hakkı olan" bir bireydir. Yine yukarıda değinilen Herkes için Erişilebilir İstanbul Koordinasyon Kurulu'nun da teoride hedeflendiği şekilde işlemediğini yaptığımız görüşmeler göz önüne serdi. Bu anlamda çarpıcı bir örnek, yeni yapılan metrobüs duraklarının bir kısmının sakatlar için erişilebilir olmadığının yine sakatlar tarafından dile getirildiği bir komisyon toplantısında yaşanmıştır. Yetkililerin onlara önerisinin, erişilebilir olan duraklarda inerek, yola başka yöntemlerle devam etmeleri olduğunu, biz bu görüşmeler aracılığıyla öğrendik. Dolayısıyla, görünen o ki, bir yandan kurumsal düzeyde kentsel mekâna dair sakatlara yönelik bazı hizmetler götürmenin tartışıldığı, gündeme geldiği bir süreçteyiz, öte yandan da bu gündem sakatları kent vatandaşı, "hak sahibi olmaya hakkı olan bireyler" olarak tasavvur etmekten uzak.

Yukarıda sıralanmış bulunan kurumsal değişimlerin yanı sıra, tabandan gelen ve sakatların kente dair haklarına vurgu yapan bazı seslerin de yine İstanbul özelinde çok yeni de olsa yükselmeye başladığını söylemek mümkün. Örneğin "Engelli Hakları Atölyesi" adı ile kurulan ve internet üzerinden oldukça yoğun bir şekilde gündem paylaşan bir grup, bu alanda son dönemde hareketlilik yaratıyor. Grup dahilindeki paylaşımlar sadece kentsel mekânın kullanımı ile sınırlı değil, ancak kente dair birçok konu da burada tartışmaya açılıyor. Örneğin, İstanbul Lepra (Deri ve Zührevi Hastalıklar) Hastanesi, Reşitpaşa Rehabilitasyon Merkezi gibi kurumların arazilerinin ellerinden alınması ve potansiyel kentsel dönüşüm projelerine kurban edilmeleri söz konusu olduğunda, nasıl mücadele edilebileceği üzerine tartışmalar sürüyor. Bu noktada, hakların aranması ve taleplerin dile getirilmesinde, internetin sakatlara sunmuş olduğu imkânın da üzerinde özellikle durmak gerekiyor. Özellikle İstanbul gibi sokakların ve binaların hiç de erişilebilir olmadığı bir kentte, internet üzerinden gerçekleştirilen örgütlenmeler sakatlar için ayrıcalıklı bir yere sahip. Yine Engelliler. Biz adlı internet platformu, son yerel se-

çimlerde oy sandıklarının sakatlar için erişilebilir olmaması üzerine kapsamlı bir tartışma başlatmış bulunuyor.[3] Aynı internet platformunda sakatların kentsel mekânla ilgili taleplerine yönelik başka başlıklar da bulmak mümkün.

Kısacası, tabandan yükselmeye başlayan sesleri de göz ardı etmemek gerekiyor. Bu dönüşümde, teknolojideki ilerlemelerin ve internetin yanı sıra, Avrupa Birliği'ne üye olma sürecinde çıkarılan yeni uyum yasalarının ve bu doğrultuda oluşturulan yeni fonların da oldukça etkisi var. Bununla birlikte, söz ettiğimiz hareketlenmenin "yeni bir hak talep etme süreci" veya "vatandaş olarak hakkını arama çabası" gibi kent vatandaşlığı literatüründen aşina olduğumuz kavramlarla açıklanabileceğini söylemek kolay değil. Yaptığımız araştırmalar, sakatların önemli bir bölümünün durumlarına "razı" olmaları gerektiğini düşündüğünü, tevekkül ve şükretmenin önemine inandıklarını gösterdi. Cezalandırılmış veya sınanıyor olduğunu düşünmenin, birçok kişiyi daha özgür, daha eşit, daha iyi bir hayat yaşamayı talep etmekten, dahası bunun için savaşmayı göze almaktan alıkoyduğunu söylemek mümkün. Bunun ötesinde Türkiye'ye özgü tarihsel ve toplumsal koşullar (örneğin AKP'nin sosyal politikası), Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı'dan miras aldığı "güçlü devlet" geleneğinin olası sakat hareketi ve örgütlenmesi üzerindeki olumsuz etkisi, sakatların toplumdan çok boyutlu dışlanmışlıkları ve benzeri nedenler de, kent vatandaşlığı perspektifini benimseyen, hak temelli arayışları İstanbul özelinde törpüler niteliktedir.[4]

Sonuç olarak görünen o ki, İstanbul özelinde kent vatandaşlığı ve sakat hakları bağlamında ele alınabilecek bazı dönüşümler yaşanmaktadır. Ancak bu dönüşümler henüz başlangıç aşamasındadır ve Türkiye'ye özgü tarihsel ve toplumsal koşullar ışığında şekillenmektedir. Bizim öngörümüz, sakatlık ve kente dair tartışmaların gündeme giderek daha fazla damga vuracakları yönünde. Ümidimiz ise, bu tartışmaların "mağduriyet", "muhtaçlık", "yardım", "iane" gibi kavramlardan hareketle değil de, vatandaşlık ve haklar ekseninde şekillenmesi. Zira sakatlıkla ilgili tartışmalar, fedakar devlet kurumlarının yardımları ve iyi insanların vicdanları ve sevap işleme istekleri etrafında şekillendiği sürece, bu çalışmada özetlemeye çalıştığımız hak temelli ve farklı gereksinimlere cevap vermeyi hedefleyen kent vatandaşlığı perspektifine yakalaşamayacağımız düşüncesindeyiz.

---

3 Tartışmanın ayrıntıları için bkz. http://www.engelliler.biz/forum/ayrimcilikla-mucadele-insan-toplum-siyaset-bugun-yarin/15137-yuksek-secim-kurulu-ve-ayip-etmenin-arapcasi-tartisma.html.

4 Türkiye'de sakat hareketinin daha ayrıntılı bir tartışması ve yukarıda özetlediğimiz tarihsel ve toplumsal koşulların bu hareket üzerindeki etkileri için bkz. Bezmez ve Yardımcı, 2010.

KAYNAKÇA

Auriat, N. ve Rochet, L., "Preface", A. Rodgers ve J. Tillie (der.), *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities* içinde, Ashgate Publishing Ltd, Burlington, 2001.

Bartu, A., "Who Owns the Old Quarters? Rewriting Histories in a Global Era", Ç. Keyder (der.) *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 1999.

Bashevkin, S., "Training a Spotlight on Urban Citizenship: The Case of Women in London and Toronto", *International Journal of Urban and Regional Research,* 29 (1): 2005, s. 9-25.

Beckett, A., "Reconsidering Citizenship in the Light of the Concerns of the UK Disability Movement", *Citizenship Studies,* 9 (4): 2005, s. 405-421.

—, "Understanding Social Movements: theorizing the disability movement in conditions of late modernity", *The Sociological Review,* 54 (4): 2006, s. 734-752.

Bezmez, D. ve Yardımcı, S., "Bir Vatandaşlık Hakkı Olarak Sakat Hakları ve Sakat Hareketi", http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=481&makale=Bir%20Vatandaşlık%20Hakkı%20Olarak%20Sakat%20Hakları%20ve%20Sakat%20Hareketi, 2008.

—, "In Search of Disability Rights: Citizenship and Turkish Disability Organizations", *Disability & Society,* 25 (5): 2010, s. 603-615.

Bora, T., "Istanbul of the Conqueror: The 'Alternative Global City' Dreams of Political Islam", Ç. Keyder (der.) *Istanbul: Between the Global and the Local* içinde, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 1999.

Bosniak, L., "Denationalizing Citizenship", T. A. Aleinikoff ve D. Klusmeyer (der.), *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices* içinde, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., 2001.

Cooper, M., "The Australian Disability Rights Movement Lives", *Disability & Society,* 14 (2): 1999, s. 217-226.

Crowley, J., "Afterward: Citizenship and its Modes", A. Rodgers ve J. Tillie (der.), *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities* içinde, Ashgate Publishing Ltd, Burlington, 2001.

Dowse, L., "Contesting Practices, Challenging Codes: Self Advocacy, Disability Politics and the Social Model", *Disability & Society;* 16 (1): 2001, s. 123-141.

"Engellilere Bedava Tatil Fırsatı", *Yeni Şafak,* 30 Nisan 2009.

Fenster, T., "The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life", *Journal of Gender Studies,* 14 (3): 2005, s. 217-231.

Friedmann, J., "The World City Hypothesis", *Development and Change,* 17 (1): 1986, s. 69-83.

Grundy, J. ve Smith, M., "The Politics of Multiscalar Citizenship: The Case of Lesbian and Gay Organizing in Canada", *Citizenship Studies,* 9 (4): 2005, s. 389-404.

Hayashi, R. ve Okuhira, M., "The Disability Rights Movement in Japan", *Disability & Society,* 16 (6): 2001, s. 855-869.

Holston, J., "Urban Citizenship and Globalization" A. J. Scott (der.), *Global City-Regions: Trends, Theory, Policy* içinde, Oxford University Press Inc, New York, 2001.

Imrie, R., *Disability and the City: International Perspectives.* Paul Chapman, Londra, 1996.

—, "The Role of Access Groups in Facilitating Accessible Environments for Disabled People", *Disability & Society,* 14 (4): 1999, s. 463-482.
—, "Responding to the Design Needs of Disabled People", *Journal of Urban Design,* 5 (2): 2000a, s. 199-219.
—, "Disabling Environments and the Geography of Access Policies and Practices", *Disability & Society,* 15 (1): 2000b, s. 5-24.
—, "Housing Quality and the Provision of Accessible Homes", *Housing Studies,* 18 (3): 2003, s. 387-408.
—, "Housing Quality, Disability and Domesticity", *Housing Studies,* 19 (5): 2004, s. 685-690.
—, "Independent Lives and the Relevance of Lifetime Homes", *Disability & Society,* 21 (4): 2006, s. 359-374.
Imrie, R. ve Kumar, M., "Focusing on Disability and Access in the Built Environment", *Disability & Society,* 13 (3): 1998, s. 357-374.
Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M., *Nöbetleşe Yoksulluk,* İletişim, İstanbul, 2001.
"Keloğlan Masallarını İşitmeyen Kalmayacak", *Yeni Şafak,* 29 Temmuz 2009.
Keyder, Ç. ve Buğra, A., *New Poverty and the Changing Welfare Regime in Turkey,* UNDP, Ankara, 2002.
Keyder, Ç., "Globalization and Social Exclusion in Istanbul", *International Journal of Urban and Regional Research,* 29 (1): 2005, s. 124-34.
Kitchin, R. ve Wilton, R., "Disability Activism and the Politics of Scale", *Canadian Geographer,* 47(2): 2003, s. 97-115.
Kymlicka, W. ve Norman W., "Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory", R. Beiner (der.), *Theorizing Citizenship* içinde, State University of New York Press, Albany, 1995.
Lefebvre, H., *Le Droit à la Ville,* Anthopos, Paris, 1968.
Lepofsky, J. ve Fraser, J. C., "Building Community Citizens: Claiming the Right to Placemaking in the City", *Urban Studies,* 40 (1): 2003, s. 127-142.
Mackenzie, P.W., "Strangers in the City: The Hukou and Urban Citizenship in China", *Journal of International Affairs,* 56 (1): 2002, s. 305-320.
Marques, M. M. ve Santos, R., "Politics, Welfare and the Rise of Immigrant Paticipation in a Portuguese Suburban Context: Oeiras During the 1990s", A. Rodgers ve J. Tillie (der.), *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities* içinde, Ashgate Publishing Ltd, Burlington, 2001.
McCarthy, H., "The Disability Rights Movement: Experiences and Perspectives of Selected Leaders in the Disability Community", *Rehabilitation Counseling Bulletin,* 46(4): 2003, s. 209-223.
Miles, S., "Engaging with the disability rights movement: the experience of community-based rehabilitation in southern Africa", *Disability & Society* 11 (4): 1996, s. 501-517.
Morgan, M., "The Disability Movement in Northern Ireland", *Disability & Society,* 10(2): 1995, s. 233-235.
Mushaben, J. M., "Thinking Globally, Integrating Locally: Gender, Entrepreneurship and Urban Citizenship in Germany", *Citizenship Studies,* 10 (2): 2006, s. 203-227.
Navaro-Yasin, Y., "The Historical Construction of Local Culture: Gender and Identity in the Politics of Secularism versus Islam", Ç. Keyder (der.) *Istanbul: Between the Global*

and the Local içinde, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 1999.

Newell, C., "The Disability Rights Movement in Australia: A Note from the Trenches", *Disability & Society*, 11 (3): 1996, s. 429-432, 1996.

—, "Encountering Oppression: The Emergence of the Australian Disability Rights Movement", *Social Alternatives*, 18 (1): 1999, s. 47-52.

"ÖSS'ye Girecek Engellilere Kolaylık", *Yeni Şafak*, 13 Haziran 2008.

Pallamin, V. M. ve Lima, Z., "Rights to the City: Sao Paulo as a City of Dissent", Rights to the City Konferansı'nda sunulmuş bildiri, 29 Mayıs - 1 Haziran 2002.

Petronoti, M., "Ethnic Mobilisation in Athens: Steps and Initiatives Towards Integration", A. Rodgers ve J. Tillie (der.), *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities* içinde, Ashgate Publishing Ltd, Burlington, 2001.

Rodgers, A., Tillie, J. ve Vertovec, S., "Introduction: Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities", A. Rodgers ve J. Tillie (der.), *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities* içinde, Ashgate Publishing Ltd, Burlington, 2001.

Roth, R., "New Social Movements, Poor People's Movements and the Struggle for Social Citizenship", P. Hamel, H. Lustiger-Thaler ve M. Mayer (der.), *Urban Movements in a Globalising World* içinde, Routledge, New York, 2000.

Sacor, A., "Citizenship in the City: Identity, Community and Rights among Women Migrants to Istanbul", *Urban Geography* 24 (2): 2003, s. 147-168.

Sassen, S., *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, Princeton, 1991.

—, *Cities in a World Economy*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, 1994.

Scott, A. J., "Part VII-Questions of Citizenship", A. J. Scott (der.), *Global City-Regions; Trends, Theory, Policy* içinde, Oxford University Press Inc, New York, 2001.

Uitermark, J; Rossi, U. ve van Houtum, H., "Reinventing Multiculturalism: Urban Citizenship and the Negotiation of Ethnic Diversity in Amsterdam", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (3): 2005, s. 622-640.

Üstündağ, E., "Changing Citizenship Practices in Turkey: the Case of Beyoglu", http://csml.calumet.yorku.ca:591/symposium/4.pdf, tarihsiz.

Varsanyi, M. W., "Interrogating 'Urban Citizenship' *vis-à-vis* Undocumented Migration", *Citizenship Studies*, 10 (2): 2006, s. 229-249.

Walker, R. C., "Interweaving Aboriginal/Indigenous Rights with Urban Citizenship: A View from the Winnipeg Low-Cost Housing Sector, Canada", *Citizenship Studies*, 10 (4): 2006, s. 391-411.

Young, I. M., "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship", R. Beiner (der.), *Theorizing Citizenship* içinde, State University of New York Press, Albany, 1995.

Yuval-Davis, N., "Citizenship, Territoriality and the Gendered Construction of Difference", E. F. Işın (der.), *Democracy, Citizenship and the Global City* içinde, Routledge, New York, 2000.

Zhang, L.,"Spatiality and Urban Citizenship in Late Socialist China", *Public Culture*, 14 (2): 2002, s. 311-334.

7

"Yerim mi Dar, Yenim mi?" Cinsiyete Dayalı Kentsel Hak İhlâlleri ve Ötesi

AYTEN ALKAN

Bir yandan liberal insan hakları kavrayışının, öte yandan da kentsel süreçlerin cinsiyete dayalı asimetriler ekseninde nasıl anlaşılabileceğine ve bu iki alanın toplumsal cinsiyet ilişkilerini hesaba katarak yeniden kavramsallaştırılması imkânlarına dair tartışmayı merkezine alan bu metinde, söz konusu iki alanı (insan haklarının normatif çerçevesi ile kentsel süreçler) buluşturmaya çalışacak ve Türkiye kentsel alanları gerçekliğinden somut örneklerin de yardımıyla, kentli haklarını mekânsal-toplumsal cinsiyet rejimi açısından özgülleştirmeye çalışacağım. Son olarak, söz konusu özgüllüğü gözardı etmeyen bir kurumsal siyasetin imkânlarına bakacağım.

İNSAN HAKLARI KAVRAYIŞINI CİNSİYETLENDİRMEK[1]

Liberal-modern insan hakları anlayışı; doğuştan özgür ve eşit birey fikrinin Aydınlanma'ya özünü verdiği, bu fikir üzerinden yeni bir toplum sözleşmesinin geliştirildiği, ulus-devletin yurttaşının hayat bulmaya başladığı bir tarihsel momentte gelişmeye başladı. İngiltere'de Yurttaş Hakları Bildirgesi (1689), ABD'de Bağımsızlık Bildirgesi, ek olarak Virginia Haklar Bildirgesi (1776) ve Fransa'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789) ile meşruiyet zeminini sağlamlaştırıp normatif ve düzenleyici bir güç kazandı.

1 Bilgisayar, böyle bir sözcük bulunmadığı ya da yanlış yazdığıma dair beni ikaz etmek için, "cinsiyetlendirmek" ve türevi ifadelerin altını kırmızıyla çiziyor. İlgili Türkçe literatürde "to gender / gendering"in karşılığı olarak kullanılan bu ifadeden ben de hazzetmesem de başlık tasarruf istediğinden bir anlamda mecbur kaldım. Anlatılmak istenen, cinsler ve cinsiyet ilişkileri açısından yansızmış gibi görünen bir olgunun, kavramın, sürecin, şeyin, vb. aynı açıdan yanlılığını, dolayısıyla yüklü (cinsiyet ilişkilerine tabi) oluşunu deşifre etmektir.

Ne var ki, *yeni toplum sözleşmesi*nin dayandığı doğuştan özgür ve eşit birey fikri kadar ulusal yurttaşlık nosyonu da gerçekte "beyaz, mal-mülk sahibi erkek"e karşılık geliyordu: bundan böyle tanrıya ve monarka itaat etmeyeceklerinin, fakat kadınlar üzerindeki egemenliklerinden de vazgeçmeyeceklerinin bir üst-anlatısıydı bir yanıyla da. Aydınlanmanın "hak sahibi birey"i, tarihsel olarak, erkekti. Nitekim, Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin *l'homme*'unun (adam) kadınları dışladığından yola çıkılarak, 1791'de Kadın Hakları Bildirgesi yayımlanmış ve yine 1789 bildirgesindeki *l'homme* kadınları işaret etmediği içindir ki, hareketin başını çeken Fransız sufrajet Olympe de Gouges giyotine gitmiştir. "Erkekler gibi kürsüye çıkmak" ve "erkeklerin sahip olduğu haklara sahip olmak" isteyen Gouges'un idam edilmesinin ardından, *Le Moniteur Universal* gazetesi, de Gouges'un ölümünü, "devrimci mahkeme kadınlara büyük bir ders verdi. Bu örnek şüphesiz hafızalarda yaşayacaktır. ... Olympe de Gouges devlet adamı olmak istedi ve yasa onu cinsine yakışan erdemleri unuttuğundan dolayı cezalandırdı," yorumuyla duyurmuştur (akt. Koç ve Güçlüer, 1999: 93).

Kadınlara yerlerinin neresi olduğu ve neresi olamayacağının idam cezasıyla anımsatıldığı 18. yüzyıl Fransa'sından, yaklaşık 150 yıl sonrasının uluslararası topluluğuna sıçradığımızda, karşımıza liberal insan hakları hukukunun parçası olarak üzerinde uzlaşılmış bulunan düzenlemeler çıkar ve şayet bu uluslararası düzenlemelere cinsiyet hipermetropisi için gözlüklerimizi takıp da bakacak olursak, cinsiyet-yanlılığının izdüşümlerini görmemiz zor olmaz. Örneğin, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (1948) "her kişi"si (everyone), hemen takibinde eril "kendi"ye (himself) dönüşür (zaten o'dur); söz konusu olan aile de bu erkek hane reisinin ailesidir. Tıpkı sosyal ekonominin asgari ücret tanımlarında olduğu gibi. Özel dikkat, koruma ve / ya da olumlu eylem gereğine dikkat çekildiği durumlarda mevzu-u bahis kadınlar değil, anneliktir. Tıpkı kadınların insan haklarına yönelik spesifik düzenlemelerin birçok durumda ancak "aile" başlığı altında düzenlenerek meşruiyetinin sağlanabilmesi ya da meşru görülebilmesi gibi.[2]

Yüzümüzü bu kez insan hakları hukukunun kavram setlerine çevirdiğimizde, bu kavram setlerinin hangi cinsiyet-yüklü varsayımlar üzerinde temellendiğini kavrayabilmemiz için yine malûm gözlüklerimizi takmamız lâzımdır. Örneğin, bireylerin temel haklarına ilişkin kavrayışın, hakkın devlet

2 Türkiye'de; Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı, Anayasa madde 41 (Ailenin Korunması), Ailenin Korunması Hakkında Kanun, vb.

tarafından ihlâl edilmesi karşısında (negatif haklar) ya da hayata geçip gelişebilmesinin devlet tarafından desteklenmesi (pozitif haklar) bağlamında formüle edilmiş olması... Yaşam hakkı, kişi ve konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, vb. negatif haklara; çalışma, dinlenme, sosyal güvenlik, sağlık, konut hakkı vb. pozitif haklara örnektir. Negatif haklar, ihlâlin kaynağının ancak devlet olacağı varsayımına dayalıdır. Bu varsayımla, örneğin, dünyada en yaygın ve sistematik cinsiyet temelli iktidar mekanizması olan aile içi ve cinsiyet temelli şiddet, uzun süre görünmez kalmış, ne hukuk ne de siyaset bilimi tarafından insan hakları kavramı çerçevesinde hak ihlâlleri alanı içinde görülmüştür. Pozitif haklar içinde kategorize edilen haklara baktığımızdaysa, aslolarak, kadınların ayrılmazcasına ailenin parçası olarak konumlandırılıp hakkın dolaylı ve / ya da anonim öznesi haline getirilmesi problemiyle karşılaşırız. Nitekim yine insan hakları hukukunun gelişimi ve kapsamı çizgisinde baktığımızda evlilik, özel hukukun alanına yerleştirilen medenî hukuk çerçevesinde karşılıklı "rıza"ya dayalı bir sözleşme, aile ilişkileri de bu minvalde tanımlandığından, kamusal olanın ve siyasal düzenlemelerin dışında kalarak, insan hakkı kavramı ile tartışılamaz hale gelmişlerdir (Sancar, 2003).

Öte yandan, modern insan hakları hukuku, insanların yarısını, başlangıçta hem insan haklarının özneliğinden hem de modern bireylikten ve yurttaşlıktan kategorik olarak dışlamakla beraber, bir yandan da eşitlik idealini ve "herkes" söylemini insanlığın gündemine yerleştirdi. Böylece, kadınların da eşit bireyler olarak kabul görmek için harekete geçmelerinin basamağını oluşturdu ve özellikle –Birinci Dalga olarak bilinen– liberal kadın hareketi, yurttaşlık hakları çerçevesinde, erkeklerle eşit haklar için mücadele üzerinde temellendi. 20. yüzyılın aşağı yukarı üçüncü çeyreğine kadar kadın hareketinin eksenini oluşturan eşitlik ve haklar temasının handikaplarını genişçe tartışmak bu metnin sınırlarını aşar. Eşitlik kavramı içinde olumlu değer atfedilen her şeyin, zaten, onu önceden elde etmişlerle sonradan elde edecekler arasındaki ayrıma işaret ettiğini ve eşitlik mücadelesinin ilk formunun, aynılaştırma, özdeşleştirme üzerinde yoğunlaştığını belirtmekle yetineyim (Meehan ve Sevenhuijsen, 1991; Thornton, 1986). Bir yandan eşitlik hedefinin farklılığı gören bir genişlemeye uğraması gereğine yönelik tartışmalar ve kadın hareketinin ekseninin 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde eşitlikten özgürlüğe kayması, bir yandan da ayrımcılığa uğramış toplumsal gruba olumlu ayrımcılık uygulanması, fırsat önceliği tanınması ve giderek toplumsal cinsiyetin ana politikalarla kurumsal yapılara yerleştirilmesi perspektiflerinin gelişmesi, bu han-

dikapları fark edip aşmaya çalışmanın kuramsal ve politik ürünleridir (Sancar, 1997; Unmüßig, 2008).[3]

Fakat bu bölümün başında işaret edilen tarihsel dönemeç, insan haklarının formel çerçevesiyle fiili durum arasında eşik de oluşturan bir yarılma yarattığı gibi, bir başka yarılmaya, bu kez eşiği daha yüksek olan bir yarılmaya da sahne oldu ki bu, "özel" ile "kamusal" arasındaki liberal karşıtlıkla formüle olunan yarılmadır. Üretimle yeniden üretimin parçalanması ve hanenin ekonomik üretim birimi olmaktan çıkması, kamusal-özel ayrımının bir yarılma haline gelerek modern formunu kazanmasının temelinde yatan nesnel-tarihsel gelişmelerdi. Birincil olan, bir erkek-kardeşlik etrafında şekillenen kamusal'dı. İkincil olan, ayrıştırılması gereken de tek tek erkeklerin kişisel egemenlik alanları: kadın ve çocuklar. Bu kişisel egemenlik alanları kentte mekânsal olarak, modern hukukta evlilik sözleşmesi başta olmak üzere medenî hukuk düzenlemeleriyle ifadesini buldu. Söz konusu yarılmanın kadınların tâbi konumunun bir açıklaması olmanın ötesinde, bu konumu yeniden üreten ideolojinin (açık ya da örtük cinsiyetçiliğin) bir parçası olarak oynadığı ikili rol feminist teoride yoğun bir mesainin konusu olmuştur (Davidoff, 2002: 190-1; Pateman, 1989; Phillips, 1995: 121-55; Squires, 1994: 392-4; Yeatman, 1990).

Hobbes ve Locke gibi erken dönem liberal kuramcılar, Eski Yunan'dan miras, politik niteliği haiz kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımı sürdürmekle birlikte, toplum sözleşmesi kuramlarını inşa ederken, özel alanı devlet erkinin dokunamayacağı bir sınırda tanımladılar. Böylece, kamusal, iktidar ve baskının toplumsal olarak yapılandırılan alanı, politik özgürlüğün uygulama alanı; özel alan ise, yapılandırılmayan, yapay olmayan, iktidar ve baskı ilişkilerinden bağımsız, doğal özgürlük alanı olarak tarif edildi (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 214-5; Hirschmann, 1996: 54). Bir başka ifadeyle, toplum sözleşmesi kuramcıları, liberal öğretiyle patriyarkayı başarılı bir biçimde uzlaştırdılar. Bunu yaparken, özel denen alanı dışarıda tutuşun felsefi (ve bir yanıyla da ideolojik, yani cinsiyetçi) temellerini de atmışlardı: Örneğin Locke, siyasal gücün, özgür ve eşit yetişkin bireyler üzerinde ve ancak rızaya dayalı bir biçimde uygulanabileceğini savunuyordu. Siyasal güç, ailenin bu-

3 Bununla birlikte, kadın hareketinin kazanımları olarak farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkan yasal eşitlik (soyut ya da bireyci eşitlik olarak da anılır), olumlu ayrımcılık (olumlu eylem), sosyal refah ve fırsat önceliği, ana politikalarla kurumsal yapılara yerleştirme (gender mainstreaming) gibi farklı stratejilerin, bir kronolojiyi izleyen dönemlere işaret etmenin ötesinde bir birikimi aktardığı ve birbirinin alternatifi olmaktan çok, her birinin kendi içindeki güçleri, riskleri ve sınırlılıklarıyla birbirinin tamamlayıcısı olarak görülmesi gerektiği kanısındayım.

lunduğu özel alanda devreye giren güçle karıştırılmamalıydı; zira ikincisi, doğal bir ilişkiydi ve erkeklerle kadınlar arasındaki doğal farklılıklar, kadınların erkeklere –daha özgül olarak, karıların kocalara– tâbiiyetini meşru kılıyordu. Doğallıkla boyun eğenin aynı zamanda özgür ve eşit olması beklenemeyeceğine göre, kadınlar aynı zamanda birey olma konumundan ve eşitliğin, rızanın, uzlaşmanın kamusal dünyasına katılımdan dışlanıyorlardı (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 217-8; Brennan ve Pateman, 1979; Pateman, 1980, 1988, 1989). Yakın zamanlarda feminist hareketin akademik çalışmalarda etkisi olmaya başlayana değin, evlilik kurumunun yapısı ile yurttaşlığın formel eşitliği arasındaki ilişki ihmal edildiği gibi, kadın yurttaşlar politik davranış ve tutumlara ilişkin görgül araştırmalardan da ya dışlandı ya da bilimsel değil, fakat nesnel olduğu iddiasındaki patriyarkal terimlerle içerildiler. Yurttaş olabilmek için gerekli olan özerklik, hep açıklanmamış birtakım varsayımlar üzerine kurulmuştu. Bu açıklanmamış varsayımlar, erkek yurttaşın beslenme ve bakım gibi gereksinmelerini karşılayacak gündelik etkinliklerin başkası tarafından, daha açık olarak, karısı ya da hanedeki başka kadınlar tarafından yerine getirileceği varsayımını da içeriyordu. Fakat bu kadınların herhangi bir politik rol üstlenip üstlenmeyeceği ya da erkeklerle ilişkilerinin doğası sorunu, tamamıyla gözardı edilmişti. Daha açık bir anlatımla, evlilik sözleşmesi, toplum sözleşmesine önceldi. Nitekim, "Türk hukuk devriminin simgesi" olarak nitelenen, 1926 tarihli Medeni Kanun'a göre de, örneğin, "Kocanın ikametgâhı ... karının ikametgâhı addolunur," (md. 21); "Kadın ... kocanın muavin ve müşaviridir. Eve kadın bakar," (md. 153); "Birliği koca temsil eder. ..." (md. 154); "...karı, kocanın sarahaten veya zımnen müsaadesi ile bir iş veya sanat ile iştigal edebilir." (md. 159) Belirtmeli ki, bu sonuncu düzenleme, Anayasa Mahkemesi'nce 1990'da iptal edilmiş (1990/30-31 sayılı karar), sayılan diğer hükümler ve benzeri eşitsiz düzenlemeler ancak 2002 yılında yeni Medeni Kanun, yarım yüzyıllık bir mücadelenin sonucunda yürürlüğe girene değin geçerli olmuştur. Evliliğin ve ailenin politikleştirilmesi, malûm, feministlerin, "özel olan politiktir" sloganıyla ifadesini buldu.

KENTSELLİĞE CİNSİYETLENDİRİLMİŞ SÜREÇLER PRİZMASINDAN BAKMAK

Cinsiyete dayalı özel-kamusal yarılmasıyla birlikte ve sonrasında yalnızca insan hakları hukuku alanında değil, şehircilik çalışmalarında da özel denen alan gözardı edilerek içeride olup bitenler, tekil yapıların içinde süregiden ilişkiler ilgi alanının dışında bırakıldı. Evin kapısının önüne gelindiğinde şehirci-

liğin görevi sona erdi ve aile içi işbölümü, hane içindeki iktidar ve güç ilişkileri ya da ev içinde harcanan emekle ilgili sorunlar gözardı edildi (McDowell, 1989: 138-42). Bu tür bir suskunluk, kent tarihinin yazılması başta olmak üzere, kent çalışmalarının ait olduğu türlü disiplinlere de bu çalışmaların sorunsallaştırdığı meselelere ve sorunsallaştırma biçimine de egemen oldu. Feminist epistemoloji ve metodoloji tartışmalarının akademiye taşınması bu suskunluktan, yokluktan, en iyi haliyle ikincilleştirilmeden, bilimsel bilginin, disiplinlerin –yalnızca dili ve eyleyenlerinin cinsiyeti itibariyle değil, sorduğu sorular, sorma biçimi, baktığı yerler itibariyle de– erilliğinden kaynaklıydı. Dolayısıyla, akademik feminizmin üniversiteye taşıdığı sorun, gözden kaçan bir şeyin –kadın ya da toplumsal cinsiyet ilişkileri başlığının– toplum kuramına nasıl *ekleneceği* sorunu değildi; bir "ben de ben de -izm" meselesi değildi. İnsan hakları ihlâllerini, yukarıda örneklemeye çalıştığım gibi, nasıl tanımladığımızdan nicel ya da nitel araştırma yaparken soruları nasıl hazırladığımıza,[4] bakma yöntemlerimiz kadar baktığımız yerlerle ilgili yeğlemelerin kendisinin salt bilimsel değil, aynı zamanda ideolojik ve / ya da belirlenmiş olabileceğini asla unutmamaktan[5] kullandığımız analitik araçların cinsiyetler açısından nötr mü olduğunu sürekli olarak sorgulamaya... kadar yüklü ve kökten "hesaplaşma"ları gerektiriyordu.

Böylesi bir hesaplaşmanın gayretindeki feminist iktisatçılar, yukarıda anılan "özel olan politiktir" sloganına ikinci bir vurguyla katıldılar: "özel olan yalnızca politik değil, ekonomiktir de!" 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Marksist yaklaşım, kamusal olanı ekonomik etkinliği de kapsayacak biçimde genişletmişti. Liberaller, iktidar analizlerini politik alanla sınırlı tuttukları için eleştirildiler: Politik ilişkiler, gerçekte ekonomik ilişkilerin bir uzantısıydı ve anlaşılması için de kapitalistik ilişkilerin kendisine, özellikle de piyasa ilişkilerine bakılması gerekiyordu. Ne var ki, özel (ve dolayısıyla "doğal") alanın iktidar ilişkilerini içermediği, dolayısıyla politik olmadığı yönündeki liberal varsayım dışarıda bırakıldı. Oysa, özel ile kamusal, liberal-kapitalistik patriyarka madalyonunun iki yüzüydü, iki ayrı madalyon değil. Örneğin, insan uğraşları piramidinin en alt tabakasında görülen (Mainardi, 1970: 506) temizlik, mutfak işleri, çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi büyük ölçüde hane içinde gerçekleşen etkinliklerin yalıtılmış bir biçimde kadınlara özgülen-

4 "Çalışıyor musunuz?" diye sorduğumuzda "çalışan" kadın oranını hep gerçekte olduğundan düşük bulacağızdır...

5 "Çalışma"nın ücretlendirilmiş ve / ya da klasik "işyeri"nde harcanan emek-zamanla özdeşleştirmenin kendisinin bilimsel kabul görmüş ve fakat cinsiyetçi ideolojiyle malûl bir yaklaşım olması...

mesi, bir başka deyişle "bir meslek olarak ev kadınlığı"nın inşası, aslında tarihsel olarak çok yeni, aşağı yukarı 1,5 yüzyıllık bir geçmişi var (Davidoff, 2002: 166, 182-3). *Ev ekonomisi disiplini*nin kız çocukları için ayrı bir müfredat programı olarak okullara girişi, *ev idaresi*ne ilişkin kitapçıkların, dergilerin ve yazıların bollaşması bu inşa sürecine koşut. Dahası, 20. yüzyıl başlarında, ev işleri alanına "bilimsel", ussal ve verimli bir yaklaşımla Taylorizm ilkelerinin taşınması, 'ev-kadınının laboratuarı' addedilen mutfakların bu ilkelere uygun olarak tasarımlanması, bu sürecin ziyadesiyle modernist parçası (Bozdoğan, 2002: 217-26).

Söz konusu tarihsel dönemin, bugünün ileri endüstriyel ülkelerinin kentleşme süreciyle koşutluk taşıması elbette rastlantısal değil. Ne de Türkiye'de 1950'li yıllardan bu yana ev kadını kategorisinin giderek şişkinleşmesi, bunun yanında kadınların "işgücüne katılım"larının sürekli düşüş göstermesi rastlantısal. 1940'lı yılların sonlarından itibaren varlığını şiddetlendiren iç göç, tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların, özellikle büyük-kentlere geldiklerinde işgücü piyasalarının dışında kalıp ev kadını olmalarını beraberinde getirmiştir (Kalaycıoğlu ve Rittersberger, 2001: 31; Ecevit, 2000: 130, 153-4). Nitekim, 1955'te kadınların yaklaşık % 96'sı tarım kesiminde ve ancak % 4'ü tarım dışı sektörlerde çalışmaktayken, bu oranlar 1980 yılında sırasıyla % 87 ve % 13, 2007 yılında % 47 ve % 53 biçiminde değişecektir. Buna koşut olarak, 1950'den önce % 80'in üzerinde olan kadının işgücüne katılım oranı, 1980'de % 43'e ve 2007'de % 25'e düşecektir. Bu oran kentlerde % 20, kırdaysa % 33'tür. "Aradaki farkın nereye gittiği" sorusu, yanıtını kentsel işgücü istatistiklerinde görünmeyen ev kadınlığı kategorisinde bulur. Bu tablo, aynı zamanda, Türkiye kentleşmesinin kırsal kesimden göçle gelen kadınlar için hapsedici sonuçlarına da işaret eder. Bilhassa 1980 sonrası ekonomik yeniden yapılandırma politikalarıyla beraber, örgütlü sanayiyle bağlantılı ama ev eksenli düzensiz ve enformel çalışma biçimlerinin feminize olarak yaygınlık kazanması, bu geniş kentli alt-sınıf kadın kesimi için evi yalnızca yeniden üretim mekânı değil, aynı zamanda sosyal güvenlik, örgütlenme, ücret güvenliği vb. gibi birçok açıdan sorunlu bir üretim mekânı olarak da işlevlendirecektir. Kadın emeği, cinsiyet-körü disipliner yaklaşımlarca "tüketim ve yeniden üretim alanı" olarak nitelendirilen özel alanda ücretli emeğe bir yandan lojistik hizmetleri sağlarken, böylece bir yandan da üretim ilişkilerine, ama yine cinsiyet asimetrisi doğrultularında farklılaşan biçimlerde eklemlenmektedir.

Bir başka deyişle, kentsel ekonomi ve kentsel siyaset çalışmalarının gelip kapısında durduğu özel denen alan, kendi içinde bir ekonomik-politik bi-

rim olmakla kalmayıp okullardan işyerlerine, hastanelerden yerel yönetimlere kadar "taklit" edilir. Bourdieu'nun (2001: 106-8), toplumdaki maddi ya da simgesel kimi cinsiyete dayalı karşıtlıkların "aileye benzemek açısından birleştiği"nin altını çizmesi de bu çerçevede manidardır. Emeğin ve toplumsal mekânın ev ve ev dışı arasındaki bölünüşünü kavramak, "erkek egemenliğinin üzerinde kurulduğu temeli sürekli olarak onaylama yönünde işleyen ... büyük ... simgesel makine"yi kavramak için yeterli değildir:

> Kadınların içinde bulunduğu koşulları etkileyen görünür değişimler, görünmeyen yapıların sürekliliğini gizlemektedir. [Görünmeyen yapılar] ancak ev içi ekonomi ve onu karakterize eden emek ve erk bölünmeleriyle kadınların ve erkeklerin içerildiği çeşitli işgücü piyasası kesimleri arasındaki bağlantıyı kurmayı sağlayacak ilişkisel bir düşünme biçimiyle açığa çıkarılabilir.
>
> (....)
>
> Bu bağlantıyı kurmak, aynı zamanda, benzer egemenlik ilişkisinin en karşıt toplumsal koşullarda bile gözlemlenebilmesini olanaklı kılar.

Gözlemlemek... Yıllar içinde, yürüttüğüm bazı derslerde tam da bunu rica ediyorum dersin katılımcılarından. Bir tanesi şöyle:

> Gözlemleyiniz..."mekân cinsiyet(l)e ne yapar, farklı cinsiyet grupları mekân(d)a ne yapar?"
>
> Yanınızda küçük bir defter ya da birkaç yaprak kâğıt taşıyın ve notlar alın... Dilerseniz kendinize göre bir not çizelgesi hazırlayın: Yer... Saat... Gün... Kimler / nasıl insanlar var... Neler yapıyorlar...
>
> Bulunduğunuz, geçtiğiniz, gittiğiniz, geldiğiniz, gezdiğiniz mekânlara bakın, evden işyerine ve sokağa kadar... İyice bakın ve dikkat edin, dilerseniz uygun koşullarda sorular sorun başkalarına, sohbet edin:
>
> Mekân-insan ilişkisi?.. (mekân mı insanı, insan mı mekânı belirliyor?)
>
> Mekânla ve mekânsal hareketliliklerle (mekân içinde-n-, üzerinde-n-, mekâna doğru, mekânı hedefleyerek) cinsiyet arasında nasıl bir ilişki var? Farklı mekânlarda kadınlarla erkekler neler yapıyorlar, ne üretiyorlar, nasıl davranıyorlar, ne kadar hacim kaplıyorlar, nasıl konuşuyorlar,....? Hangi kentsel kurum, örgüt, mekân ve düzenlemelerle ilişkiye geçiyorlar (sendika, yönetim binası, işyeri, hastane, cadde, aile, ev, komşu, lokanta, metro, park, üstgeçit...)? Kadınların hiç olmadığı ya da pek az olduğu mekânlar var mı? Peki ya erkeklerin? Farklı yerlerde kadınlarla erkekler farklı farklı mı davranıyorlar (yaptıkları işler, giyimleri, yüz ifadeleri, çevreleriyle kurdukları ilişkiler,....?) Mekân kadınlara ve erkeklere ne yapıyor? Peki ya kadınlar ve erkekler mekâna?..
>
> Mekânla ilgili - mekân yüzünden - mekânda bir sorununuz - zorluğunuz - engeliniz oldu mu? Nasıl? Neden? Ne olsaydı o sorunu - zorluğu - en-

geli yaşamazdınız?.. Gözlemlediğiniz başka insanlar bağlamında aynı soruları sorsanız?..

Mekânsal oluşumlarda, davranışlarda, toplumsallıklarda, hareketliliklerde fark yaratan yalnızca cinsiyet mi?.. Başka ne gibi değişkenler fark yaratıyor?.. Bu değişkenlerin cinsiyet değişkeniyle nasıl bir ilişkisi var? Peki kadınların kendi aralarında, erkeklerin de kendi aralarında bir aynılık (homojenlik, türdeşlik) var mı?.. Yoksa farklı farklı kadınların ve başka başka erkeklerin mekânla ilişkileri de başka başka mı? Nerelerde ne "tür" kadınları, nerelerde ne "tür" erkekleri görüyorsunuz?..

Bütün bunları gözlemler ve sorgularken, kendi mekânsal-toplumsal deneyimlerinizle ilgili neler geliyor aklınıza?

Bir haftalık bir "gözlem"den sonra bir araya geldiğimizde, dersin katılımcılarının aktardıklarını belli kategorilerde sistematize etmeye, bunu yaparken kentsel mekânın ve süreçlerin cinsiyet ilişkileri ekseninde nasıl yapılaşıp ayrıştığını anlamaya çalışıyoruz. Son olarak 2009 sonbaharında yapılan böyle bir çalışma aşağıdaki tabloları ortaya çıkardı.[6]

TABLO 7.1
(Mekânsal–Toplumsal) Çevre, Birim, Hareketlilik

Kadın	Erkek
* Ev – içeri	* Sokak – Dışarı (Kahvehane, Birahane..)
* Kadın örgütleri	* Dernek (hemşehri örgütleri), Sendika
* Kadın (Bayan) Tuvaleti	* Erkek (Bay) Tuvaleti
* Kadın Koğuşu	* Erkek Koğuşu
* Toplu taşım araçları + taksi	* ??
Otobüs (gece otobüslerinde gözle görülür azalma)	
Minibüs	
* Okul (ebeveyn olarak / işyeri olarak)	* Kapalı Çarşı (esnaf)
* Çocuk parkı	* Belediye–İSKİ
* Karma liseler	* Şantiye
* Üniversiteler	* Devlet Kurumları
* Hastane (refakatçi)	* Karma liseler
* Gündüzleri şehir merkezine uzak yerleşimler (Başakşehir gibi)	* Üniversiteler
	* Teknik Liseler

6 *Mekân Politikası ve Cinsiyet* dersini 2009 sonbaharında takip eden *İÜ. SBF Kamu Yönetimi YL programı* ile *İÜ. Kadın Çalışmaları YL programı* öğrencileri Feray Macit, Şima İmşir, Zelal Yalçın, Özge Gezerler, Bahar Baskın, Ayşe Şule Süzük, Sema Dede, Sevgi Kalan, Meryem Kavak, Deniz Filiz, Neriman Pelister, Segâh Beğiçarslan, Ayşin Erdoğdu, Kübra Yanıkoğlu ve Aslınur Düzgün'e çok teşekkür ederim. Sonradan haftalar boyu süren tartışmalarımıza da kaynaklık eden, birçok bağlamda yeniden döndüğümüz bu tabloların içeriklenmesini sağlayan, onların bir haftalık gözlemleri, bir haftadan çok öncesine giden deneyimleri ve bellekleri, aktardıkları "hikâye"lerdir.

TABLO 7.2
(Mekânsal–Toplumsal) Sorun, Engel, Güçlük

Kadın	Erkek
* Taciz ve sarkıntılık Toplu taşım araçlarında taciz ve sıkışıklık (kalabalık) Sözlü taciz, lâf atma Bakılma, "dikizlenme" İşyerinde taciz Erkek gruplarının tacizi "Gözetleme kuleleri" * Toplu taşıma araçlarının yetersizliği (taksiye mecburiyet) * Aktarmalı toplu taşıma araçları arasındaki yayalık mesafesi (özellikle tekinsiz yerlerde) * Tutuculuk / muhafazakârlık, Baskı, toplumsal denetim (birincil ilişkiler – "gelin" olmak, "oralı" olmak) * Korku, tedirginlik, huzursuzluk Erkek–hakim mekânlar Karanlık, geç saat * Düzensiz kaldırım–yol döşemeleri (topuklu ayakkabı) * Mesafe – uzaklık * Kalabalık * Erkek adetleri, oyunları, eğlenceleri (sendikada kâğıt)	?
Cinsiyete dayalı mekânsal sınırlar	Cinsiyete dayalı mekânsal sınırlar
ARA / ÜÇÜNCÜ CİNS (LGBTT): Görünmezlik, mekânsızlık / "yer"sizlik	

TABLO 7.3
Toplumsal İşbölümü

Kadın	Erkek
* Üretim (çay toplama) – (Doğu Karadeniz) * Doğu Avrupa'dan ticaret (İst. Aksaray) * Ev ve çocuk bakımıyla ilgili işler Evin gündelik gereksinimlerinin karşılanması (bu gereksinimler üzerinden dışarı çıkmak, Çocukların okuluyla ilgili işler) * Dişil mesleki gettolar ("kadınlara özel / kadınsı" işler: öğretmenlik, bürokraside alt kademeler vb.) * Okul aile birlikleri gibi geleneksel ev içi rollerin kamusal uzantısı olan örgütlenmelerde rol almak * Ev–içi kararlar * Ev taşınırken toplama–yerleştirme * En formel toplantılarda bile Sekretarya	* Üretim (çay toplama) (Doğu Karadeniz) * Paranın kontrolü ve parayla ilişkiler (Banka işleri, paranın konuşulduğu okul aile birliği toplantıları...) * Esnaflık * Üst yöneticilik, yüksek bürokrasi * Gardiyan, Jandarma * Geleneksel "kadınsı" işlerin piyasaya çıkmış, parasal karşılığı olan biçimleri (temizlik şirketleri, aşçılık) * Ev taşınırken taşıma * Basketbol, spor

TABLO 7.4
Beden ve Denetimi

Kadın	Erkek
* "Erkek–bağımlı" tanımlanma ve hareket * Taciz * Tecavüz * Cinsel araçsallaştırılma ("kadın hediye etme" pratikleri, kamusallıkta "cinsel sözleşme ve pazarlıklar", vb.), Erkek eğlencesinin aracı ve hedefi, pornografikleştirilme * Özdenetim / içselleştirilmiş denetim (Bir ldranh iktidar, gözetim, denetleme ve disipline etme aracı olarak Foucault'nun panopticon modeli ya da Bourdieu'nun "toplumsal yapıların zihinsel şemalara yerleşmesi" dediği olgu): müteredditt, büzülmüş, daralmış, "kendi alanı"na sıkışmış, beğenilme arzusu / çabası, kontrollülük, hızla hareket etme... * Korunma, dikkat, kontrolcülük * Korku, kaygı, endişe * Kadınların kategorizasyonu ve birbiri karşısında konumlandırılışı ("örtülü", Doğu Avrupalı –Nataşa–, yalnız yaşayan "tehdit edici" kadın, "abla", teyze", ...vb.) * Yakınların ve aile bireylerinin denetimi, ikazları, serzenişleri ("gelin", "oralı"), paternal tutumlar * Genelev ve uzantısı pratikler	* Erkekler–arası hiyerarşilere bağlılık (kimin yanında nasıl sigara içildiği örneği) * Kadını koruma, kadına hürmet (yalnız yaşayan kadın / "abla", "teyze", "bizim gelin", "buralı /buradan",...) * Kadın bedeni üzerinden eğlenme (pazarlık, sözleşme, araçsallaştırma) * Özgüvenli * Yayvan, yaygın, yayılmış, "kendi alanı"nın sınırlarını zorlayan * Yüksek sesli, gürültücü * Beğenen * "Kolektif erkek bedeni" (sokak, dükkân önü, bar önü, maç çıkışları, vb.)

TABLO 7.5
Mekân–İnsan İlişkisi

Kadın	Erkek
* Farklı iş(lev)leri (ev, çocuk, iş, sendika, vb.) birleştirme zorunluluğu ve buradan kaynaklı çatışma * Zamansal bölünmelere bağımlılık (erken / geç, aydınlık / karanlık, vb.) * Bedensel görünüme bağımlılık * Belli mekânlarla çatışma, gerginlik (kahve önü, vb.) * Ayrımcı zaman–mekân düzenlemeleri (kadın [kız]–erkek yurtları'nda giriş saatlerinin farklı olması)	

* Coğrafi değişkenlik (kentten kente [Artvin–Hemşin, Çorum, Ankara, İstanbul, Diyarbakır, Erzurum...], bölgeden bölgeye, kentin farklı bölgelerinde [Kartal, Suadiye, ...], mahalleden mahalleye, vb.)
* Kentsel mekânsal kurumsallıklar üzerinden değişkenlik (evde, okulda, işyerinde, bir işyerinde ötekine göre, vb. farklı ilişkilenmek ve davranmak)
* Akrabalık, cemaat ilişkileri, birincil ilişki tarzları (kamusallıkta, ailevari, paternal ilişkiler / patriyarkal kamusal ilişkiler)
* İktidar'ın (hükümet) politik temayülü (hakim, anaakım ideoloji)
* cinsiyete dayalı mekânsal bölünme
* Bir gruba / cemaate aidiyetin güçlendiriciliği (LGBTT)
* Değişen mahremiyet algıları (unisex tuvaletler)

TABLO 7.6
Mekân – İnsan İlişkilerinde Cinsiyetten Başka Etkili Olan Değişkenler

Yaşanan Yer (Kır / kent, tarım toplumu / tarım dışı toplum, vb.)
Siyasal Eğilimler
Kentlilik–Köylülük
Etnisite
Coğrafi köken
Yaş
Eğitim düzeyi
Zamansal bölümler (saat, gün, ay, mevsim, vb.)
Giyim tarzı ve görünüm
Gelir düzeyi, ekonomik durum
Sınıf
Cinsel Yönelim

Tablolar üzerinden söylenebilecek çok şey var. Yalnızca, Tablo 7.1'in ilk satırındaki ev-içeri / sokak-dışarı ayrışmasının izleyen satırların ve diğer tabloların birçok bileşenine kendini nasıl kopyaladığına dikkat çekmekle yetineyim. "Dışarısı ve kadınlar" söz konusu olduğunda da, kadınların özgül konumunu açığa çıkaracak bir kentsel kavrayış kurgusunun, ancak özel denen alanla kamusal denen alan arasındaki geleneksel karşıtlığı kıracak ve bu ikisi arasındaki bağlantıları görünür kılıp politik olanın sınırlarına dahil edecek bir bakış açısından olanaklı olduğunun altını çizmekle... "Kentsel güvenlik" sorunu, tipik bir örnektir. Greed (1994: 177) sorunun, "kamusal/özel karşıtlığının yüz yüze geldiği fay"a koşut bir çizgide yerleştiğini söyler. Rose (1993: 34-5) meseleyi, "hegemonik erkeklik" ve "kadın bedeninin denetimi"yle bağlantılandırır. Yaklaşımı, aslında Greed ve Bourdieu'nunkine koşuttur, çünkü kadın bedeninin denetimi doğrudan doğruya "kadınların yerine ilişkin eril algılayış"la bağlantılıdır. Valentine'e (1989 ve 1990) göndermede bulunarak, kadınların aslen özel alana ait görülmesinin onları eril şiddete hem içeride hem dışarıda ne denli açık kıldığını belirtir: "içeride, bu hiç kimseyi ilgilendiren bir sorun değildir; dışarıdaysa, hak etmektedir."

Bu saptamayı, önceki bölümün tartışmasıyla ilişkilendirecek olursak, aile içi şiddete karşı kamusal korunma konusunda kadın hareketinin elde ettiği kazanımların, klasik liberal özel alan kavramsallaştırmasının aile içi ilişkilerin özel bir konu olup devletin bu alana karışamayacağı savını ciddi bir sarsıntıya uğratmış olduğunu söylemek mümkün olur. Aile içindeki şiddete ve kötü muameleye karşı kamusal müdahale, aynı zamanda, yurttaşlık hakları ile kamusal-özel alan arasındaki önemli bir bağlantıya da işaret eder. Özel denilen alanda verilen zarar, zarar göreni yalnızca, "özel alan kişisi" olarak değil, aynı zamanda, "yurttaş / kenttaş" olarak da etkilemektedir. Bu örnekte, cinsiyete dayalı asimetrik güç ilişkileriyle malûl görünmez bir alanın görünür hale gelmesi sonucunda, hem ihlâlin kaynağının hem de negatif hakların konusu olan bir alanın pozitif haklar ekseninde yeniden tanımlanması söz konusudur.[7]

Bir yandan insan haklarının, öbür yandan kentselliğin hakim kavranışlarını bu türlü sorgulamalara tabi tuttuğumuzda ancak, dışarıda bırakmayan,

7 Türkiye'deyse, kadın hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine değin gitmekle birlikte (Çakır, 1993), aile içi şiddet ve cinsel taciz de içinde olmak üzere kadın bedeninin denetimiyle politik mücadele henüz ancak 20'li yaşlarındadır. 1980'lerin ikinci yarısında büyük kentlerde yaşanan bilinç yükseltme grupları deneyiminin ardından Ankara ve İstanbul'da sokak gösterileri ve "dayağa hayır" kampanyaları, mücadelenin ilk görünür adımları olarak kabul edilebilir (Işık, 2002: 44-51; Yüksel, 1995: 348-9).

cinsiyete dayalı asimetrik toplumsal ilişkileri hiç değilse yeniden üretmeyen bir kentsel hak ihlâli anlayışına ulaşabiliriz. O zaman, son örnekten devam edersek, eşi, eski eşi ya da birlikte olduğu erkek tarafından fiziksel veya cinsel şiddete maruz bırakılmış kadınların oranının Türkiye genelinde % 41, Türkiye kentsel alanlarında % 38 oluşu (KSGM, 2009), Türkiye'nin insan hakları profilinin sırf bu nedenden dahi ziyadesiyle düşük olduğunu teslim etmeyi gerektirecektir.[8] Paralel olarak, pozitif haklar çerçevesinde baktığımızda, Türkiye'de merkezi ve yerel yönetimlerin, yalnızca 1.261 kişi kapasiteli 49 sığınmaevine sahip olması, devletin "ödev"ini yapmadığının çıplak resmidir. Avrupa Parlamentosu'nun 1998 tarihli bir tavsiye kararı, her 7.500 kişilik nüfus için sığınma evlerinde 1 kişilik yer açılması yönündedir. Bu ölçütle düşündüğümüzde, Türkiye'de toplamda 10.000 kişi kapasiteli sığınmaevi olmak durumundadır ki mevcut durum bunun ancak yaklaşık % 10'una karşılık gelmektedir. 82 milyon nüfuslu Almanya'da yaklaşık 300, 9 milyon nüfuslu İsveç'te 160, 5,5 milyon nüfuslu Slovakya'da 109, 16,5 milyon nüfuslu Hollanda'da 100'den çok, Fransa'da 440 kadar sığınmaevi olduğunu not etmek karşılaştırma için bir fikir verebilir. Türkiye'de, devletin izni, denetimi ve gözetimi altında işletilen 64 "genelev"in varlığı da yine ilginç bir karşılaştırma kutbu olabilir – daha büyük resim görmek istenirse...[9]

CİNSİYETLENDİRİLMİŞ BİR "KENT HAKKI"NA DOĞRU...

Mevcut insan hakları kavrayışıyla hukukunun kadınların özgül konumunu kapsamadığının kabulü, "kadınların insan hakları" kavramına 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren belli bir meşruiyet kazandırmış, BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW, 1979) de bu meşruiyet temelinde üye devletlerin imzasına açılmıştır. O zamandan bu yana, cinsler arası eşitsizliğin giderilmesi, cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi, kadınların insan haklarının özel önlem ve politikalarla hayata geçirilip geliştirilmesi yönünde normatif düzeyde önemli adımlar atıldı. Öte yandan, 1976 Vancouver Bildirgesi'nden başlatacak olursak, insan yerleşimleri bağlamında

8 Aynı oran, Türkiye cezaevleriyle karakollarında işkenceye uğrayanların oranı olarak saptanıp lanse edilseydi kopacak kıyametin ölçüsünü tahayyül etmek yeterlidir sanırım.

9 Devletin iktidarını ve bu iktidarın hedefi olan belli özneleri cinsellik ve mekân kesişiminde nasıl kurduğunu sorunsallaştıran çarpıcı bir çalışma için bkz. Zengin, 2009. Yalnızca hayat kadınları / iffetli kadınları değil, vesikalı / vesikasız çalışanları da nüfus grupları olarak kategorilendiren, düzenleyip denetleyen bir tahakküm etme tarzı içinde devletin eril cinsel topografyasını da önümüze serimliyor burada Aslı Zengin. Yaptığı, kuşkusuz, çeperleri olmayan bir merkezin mevcudiyetinin imkânsızlığını göstererek, bütün merkezlerin sterilliğinin ne gibi unutkanlıklarla iddia edilebildiğini bize anımsatmak...

da kayda değer bir uluslararası normatif birikim oluştuğunu söylemek mümkün. Bununla beraber, "kadınların kentli hakları" denebilecek bir alanın tanımlanması, bir başka deyişle, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eşitsizlik ile insan yerleşimlerini bir arada değerlendiren benzeri girişimler son derece sınırlı. İlişkilendirilebilecek düzenleme ve hedefler, bu iki alandaki belgeleri tarayarak süzülebiliyor. Örneğin, kadın yoksulluğuyla mücadele ve ekonomik açıdan güçlendirme bağlamında;

- Nairobi Stratejileri'nin (BM, 1985) kentli yoksul kadınların güçlendirilmesi doğrultusunda hükümetlerce çok-kesimli (multi-sektörel) programların örgütlenmesi, çocuk-bakımı gibi destekleyici hizmetlerin sunulması, çok sayıda yoksul kadının istihdamı için büyük önem taşıyan enformel kesime dikkatlerin yöneltilmesini (285) önerdiğini,
- Kahire Eylem Plam'nın (BM, 1994) devletlerin, kırsal kesimden kente göçenlerin istihdam, kredi, üretim, pazarlama olanakları, temel ve mesleki eğitim, sağlık hizmetleri ile ulaşım kolaylıklarına erişimlerini, kadın işçilerin ve tek ebeveynin kadın olduğu hanelerin durumuna özel dikkat göstererek, desteklemesi gereğini (IX-15) kaydettiğini,
- Kopenhag Bildirgesi'nin (BM, 1995) yapısal uyum süreçlerinin getirdiği geçiş maliyetlerinin yükünü orantısız bir biçimde kadınların taşımamasının sağlanmasını (8e) ulusal düzeyde yüklenilmesi beklenen taahhütler arasında saydığını ve Kopenhag Eylem Programı'nın, hızla artan kentsel yoksulluğa koşut olarak sayıları artan tek ebeveynin kadın olduğu kentsel hanehalklarının düşük gelire mahkûm olmaları (II.21) ve yoksulluğun kadınlaşmasının (II.22) önüne geçmek üzere, özellikle gelir kaynağı olmayan kadınların ekonomik fırsatlarının ve üretken kaynaklara erişim olanaklarının genişletilmesi ve güçlendirilmesi için politika ve ölçülebilir hedeflerin oluşturulması (II.26e), kadınların üretken kaynaklara, toprak mülkiyetine erişimi ve mal miras alma / bırakma haklarının önündeki engeller kadar, karar alma ve uygulama süreçlerine katılımlarındaki adaletsizlik ve engellerin de ortadan kaldırılması, bu yönde güçlendirilmeleri (II.28b) gereğine dikkat çektiğini,

vb. gibi ayırt edebiliyoruz.

Ya da kentsel güvenlik ve kadına karşı şiddet bağlamında, Habitat-II Küresel Eylem Planı (UNCHS, 1996) ilgili politikaları uygulamaktan sorumlu olanların kadınlara karşı şiddetin nedenleri, sonuçları ve mekanizmaları hakkındaki bilgi ve anlayışlarını derinleştirmek suretiyle, suç önleme politika ve programlarına toplumsal cinsiyet bakış açısını yerleştirerek, kadınların yerel topluluk içindeki güvenliğinin artırılması (123) yönünde eyleme geçmeleri gereğine işaret ediyor.

Konut ve taşınmaz hakları alanında;

- CEDAW (BM, 1979) yerleşilecek yer ve konutu seçme özgürlüğü açısından yasa önünde eşitliği sağlayacak hakların tanınması (15/4) ile evlilik ve aile ilişkileriyle bağlantılı bütün konularda kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldıracak önlemlerin alınması, mal edinimi, mülkiyeti, yönetimi ve kullanımında eşlere eşit hakların tanınmasını (16/1) devletin yükümlülükleri arasında sayarken,
- 2000 Yılına Kadar Konut İçin Küresel Strateji (BM, 1988) konut üretim süreçlerine kadınların potansiyel katkısının dışlandığı, yeterli konuta erişim olanaklarıyla insan yerleşimlerinin gelişmesi için bütün düzeylerde verilen uğraşlara katılımlarının özel kısıtlılıkları bulunduğunun altını çiziyor. Strateji'ye göre bu kısıtlılıklardan kimileri *de jure* ve/ya da *de facto* cinsiyet ayrımcılığından, kimileriyse kadınların yoksulluğu, eğitim yoksunluğu, hem hanehalkı çalışanları hem de formel ve enformel kesim çalışanları olarak ikili ya da üçlü yükümlülüklerinden kaynaklanıyor. Yalnızca gelişmenin yararlarının eşit dağılımının temel bir ilke olmasından dolayı değil, aynı zamanda giderek artan sayıda hanehalkının geçiminin ya tümüyle ya da büyük ölçüde kadınlarca sağlanıyor olmasından dolayı bu kısıtlılıkları ortadan kaldırmanın önemine dikkat çeken belge, kadınları yeterli barınma ve altyapı olanaklarından yoksun bırakmanın aynı zamanda çok sayıda aileyi bu olanaklardan yoksun bırakmak anlamına geleceğini vurguluyor.

Kentsel sağlık, eğitim ve kültür hizmetlerine yönelik olarak;

- Habitat-II Küresel Eylem Planı, bütün insanların, özellikle de yoksulların sağlık ve refahını yaşam süresi boyunca iyileştirmek için yerel yönetimler de dahil olmak üzere bütün düzeylerdeki yönetimle-

rin, kadınların yaşamları boyunca aile planlaması ve cinsel sağlık dahil, her çeşit pahası ödenebilir sağlık hizmetlerinden tam olarak yararlanmalarını sağlayacak programları geliştirmesi ve uygulaması (136) gereğini kaydederken,

- Pekin+5 Sonuç Belgesi (BM, 2000) sağlıkla ilgili toplumsal hizmetlere, eğitim, temiz su ve sıhhi temizlik, beslenme, gıda güvenliği ve sağlık eğitim programlarına kadın ve erkeklerin yaşam boyu evrensel ve eşit erişimlerinin sağlanmasını hükümetlerin sorumlulukları arasında sayıyor (72e).

Karar alma ve yönetim süreçlerine katılım ve eşit temsille ilgili olarak;

- Vancouver Bildirgesi, bütün ülkelerin, özellikle gelişmekte olanların, insan yerleşimleriyle ilgili politika belirleme, planlama ve uygulama süreçlerine, kadınların eşit haklar temelinde tam katılımını sağlayacak koşulları yaratmakla yükümlü (I-18 ve II-11) olduğunu ilan ederken,
- Nairobi Stratejileri, özellikle kentsel yoksulluk yuvalarında sağlık koşullarının, ev ve iş çevresinin iyileştirilmesi, bu iyileştirme süreçlerinin planlanması ve uygulanmasına kadınların her düzeyde katılımının sağlanması (II-225) gereğine dikkat çekiyor.

Taramalar sonucu elde edilen örnekleri artırmak mümkün.[10] Bununla beraber, cinsiyet değişkenini kentin toplumsal mekânını ve kentsel yaşamı baştan başa ve eşitsiz olarak düzenleyen bir unsur olarak gören bir bakış açısından, bütünlüklü bir normatif çerçeve kuran bir belge bugüne değin geliştirilmiş değil. Mart 2010'da Rio de Janeiro'da toplanacak olan 5. Dünya Kentsel Forumu (WUF V), özellikle "kent hakkı - kentsel bölünmenin üstesinden gelmek" teması dikkate alındığında, bu tür bir çerçevenin geliştirilmesi için önemli bir fırsat olarak görülüyor (Buckingham, 2009). Kent hakkı söyleminin cinsiyet değişkenini içermesi amacıyla üretilmiş birtakım belgelerin ve devam eden kimi girişimlerin, WUF V tartışmalarına katkıda bulunabileceği umut ediliyor.

Bunlardan biri, AB Komisyonu Eşit Fırsatlar Birimi'nin desteğiyle 1994'te başlatılan ve aslında hem eylem yönelimli bir araştırma hem de bir

10 1976-96 arası eksiksiz bir tarama için bkz. Keuzenkamp, S. ve I.C. De Vries (der.), 1996.

tartışma platformu olarak tasarlanmış bulunan *Kentte Kadınlar Avrupa Şartı. Şart*'ın çerçeve metnini hazırlayan oluşumlar; EuroCultures - Belçika, Fopa Dortmund - Almanya, Groupe Cadre de Vie - Fransa, Praxis - Yunanistan ve Seirov-Nirov - Hollanda. Kadınların nüfusun % 50'sini oluşturmasına karşın, şehirlerin gelişimi ve planlanması üzerine süregiden kamusal tartışmaların dışında kaldıkları saptamasından yola çıkan Şart, cinsiyet-temelli sosyo-kültürel ilişkilerin hesaba katılmasıyla yeni bir tartışma alanının açılacağını, bu tartışmanın, alışkın olunan yerleşik yöntemleri zorlayacağını, ama aynı zamanda mevcut şehir planlaması ve yönetiminin tek seçenek olmadığını da gösterebileceğini belirtiyor. Kadınların katkısı ve katılımının yalnızca kentsel dinamiklerde yenilenme için değil, aynı zamanda demokratik meşruiyet açısından önemli olduğunun altını çizen Şart'ın, kenttaşların –özellikle kadınların, ama aynı zamanda erkeklerin de– daha etkin ve etkili katılımını sağlayacak somut eylem önerilerinin getirilmesine açık ve devam eden bir süreç olarak anlaşılması isteniyor.

Şart, anahtar bileşenlerden oluşan 12 maddelik bir *bildirge*yi de içeriyor:[11]

1. Etkin Yurttaşlık / Kenttaşlık
   Etkin yurttaşlık / kenttaşlık; bir yanda oturulan yerin etkisi, öte yanda da kentin ekonomik ve politik mekanizmalarıyla temsil yetkisine sahip organların nasıl işlediği dikkatle değerlendirilerek ele alınmalıdır.

   Gerek özel gerekse kamusal hayatlarında kadınlar kendilerini hâlâ, gündelik yaşam çevrelerindeki alan ve hizmetlerle sınırlanmış koşullarda bulmaktadır. Bu, kent planlaması ve yönetimi alanında mevcut ayrımcı pratiklerin üstesinden gelmeye dönük adımlar atmayı zorunlu kılar. Söz konusu ayrımcılık, kadınlarla erkekler arasındaki farkları kategorikleştiren tarihsel, toplumsal ve kültürel süreçlerin ürünü olup yalnızca bu alanda değil, daha geniş bir ekonomik, toplumsal, kültürel dışlanmayla alâkalıdır. Kentler bu ayrımcılığın aynası olarak cisimlenmiştir.

2. Karar Alma Süreçleri ve Parite Demokrasisi
   Kadınlar; şehir planlama, ketsel mekân, konut, ulaşım ve çevre kalitesi ile ilgili karar alma süreçlerinin bütün düzeylerine ve aşamalarına katılmalıdır.

11 Maddeler ve açıklamalarını kısaltarak tercüme ettim. Tam metne http://www.cityshelter.org/03.charte/chartes/ 08charte-en-pres.htm adresinden ulaşmak mümkün. Ayrıca, Habitat International Coalition'ın, "Kadınların Kent Hakkı Şartı" önerisi ("Proposal for a Charter on Women's Right to the City") için bkz. http://www.hic-net.org/articles.php?pid=1685

Karar alma süreçlerinde müdahil olmak, özgürleşme için yaşamsaldır. Kadınların temsiliyeti, konut politikalarında da şehir planlamasında da son derece güçsüzdür. Şehirler, kadınların müdahalesi olmaksızın inşa edilmiştir ve hâlâ da büyük ölçüde onların katkısı olmaksızın gelişmektedirler. Gündelik ihtiyaç ve kaygıları da politik birer öncelik değildir.

Bu nedenlerle, kadınların sesi her tartışmada duyulmalı, yerel ölçekten Avrupa ölçeğine değin her politik ve teknik kararda kadınlara da danışılmalıdır. Kadınlar, yeryüzündeki yeteneklerin ve potansiyel niteliklerin yarısını temsil ettiklerine göre, bunun gerçekleştirilmemesi, bir bütün olarak toplum için de kayıptır.

3. EŞİT FIRSATLAR

Şehir ve ülke planlaması, kentsel mekân, konut üretimi, ulaşım ve güvenlikle ilgili bütün mesleklerin eğitimi ve bu alanlara dönük araştırmalarda eşit fırsatlar yaratılmalıdır.

İnşaat sektörü ve şehir planlamayla ilgili etkinliklere kadınların içerilmesini teşvik edecek politikalar geliştirilmelidir. Bu alanlarda da ziyadesiyle kadın düşmanı bir zihniyet devralınmış ve "evdeki kadın" nosyonu gerek medya gerek ders kitapları aracılığıyla sürdürülmüştür.

Özellikle mimarlık ve şehir planlama mezunu kadın öğrenciler bu alanda kalmaya teşvik edilmelidir.

4. KATILIM

Kadınlar için, yeni dayanışma ağlarının oluşumunu destekleyecek eşitlikçi katılım süreçleri tasarlanmalıdır.

Hakiki bir "eşitlikçi kentsel demokrasi" bakış açıları arasında alışverişe katkıda bulunmalı ve konut üretim süreçleri, iş'in organizasyonu, kooperatif topluluklar, kültürel değerler ve çevre kalitesine ilişkin kararlarda doğru ve adil kararların alınmasını destekleyebilmelidir. Kadınlar, sosyal politika ve yardımların, kamu fonlarının yönetimine ilişkin bilgiye ve bunlarla ilgili karar alma pratiklerine erişebilmelidir.

Erkek kenttaşlar kadar kadın kenttaşlar da bireysel girişimde bulunabilme ve kendine yeterlilik etrafında organize olabilmeye elverişli alana sahip olabilmelidir. Bunlar, ara-düzey karar alma konumlarıdır ve hem kadınların çıkarlarına dair bir tartışmanın canlanmasına hem de etkin kenttaşlığa kapı aralayabilirler.

5. GÜNDELİK YAŞAM

Bir kadının gözlerinden tecrübe edildiği haliyle gündelik yaşam, politik bir mevzu haline gelmelidir.

Kentte yaşama dair kadınların bakış açısı, azınlıklar ve kadınların da bir parçası olduğu "görünmez gruplar"a yönelik adaletsizliklere farklı bir yaklaşımı beraberinde getirebilir. Gündelik yaşam vasıtasıyla algılandığı haliyle kent planlaması, şehir ağları ve çevre kalitesi, yeni değişkenleri dikkate almak durumundadır.

Kişisel kimliklerinin, müdahalede bulunma yeteneklerinin ve gereksinimlerinin ayırdına varmış olan kadınlar, sosyal ilişkilerini de güçlendirme imkânı bulacak, böylece gündelik kısıtlılıklarla baş etmede de daha etkin taraflar olacaklardır.

6. Sürdürülebilir Bir Gelişme

Yeryüzünün ekolojik dengesini koruyup sürdürmede izlenecek politikalara kadınlar tam olarak içerilmelidir.

Kadınların, çevrelerinin kalitesiyle ilgili meselelere dair yüksek bir farkındalığı vardır; aynı zamanda gelecekteki gelişme yönelimleri bağlamında bunun büyük bir politik mesele haline geldiğinin de ayırdındadırlar. Keza kadın hareketleri de bu ekonominin ve şehir planlamanın bu yeni boyutuna özellikle duyarlıdır.

7. Güvenlik ve Hareketlilik

Her kadın, özellikle de yoksun, yoksul ve yalıtılmış kadınlar, kamusal toplu taşım imkânlarına kolaylıkla erişebilmeli, serbestçe dolaşabilmeli, şehrin ekonomik, toplumsal ve kültürel hayatından tam olarak pay alabilmelidir.

Hem gündüz hem de gece şehrin güvenliği, baştan sona yeniden anlaşılmak ve tasarlanmak zorundadır. Şiddet ve tecavüz söz konusu olduğunda, kadınlar hâlâ saldırıya açık hedefler konumunda olduğuna göre, şehir planlama, uygun önlemler çerçevesinde gözden geçirilmelidir.

Sosyal ya da kültürel olarak dışlanan kadınlar, kendi yalıtılmışları içine hapsolarak, ikili bir kapana kısıldıklarından, bu gibi kadınların gereksinimleri, kadın kenttaşların hareketliliğini artıracak özel politikalarda bilhassa dikkate alınmalıdır.

8. Konut Hakkı ve Yaşanabilir Yerleşimler

Kadınların da yeterli konuta ve yaşanabilir bir çevreye hakkı vardır.

Komşuluk birimlerinde kadınların gereksinimleri –hem kendilerinin algıladığı hem "kadınlar için" düşünülen haliyle– için yeterli ve uygun alan olmayışı, aynı zamanda kadınların eksik kenttaşlığı demektir. Bir bütün olarak kamusal ve özel mekânlar, aslolarak erkekler tarafından ya da erkeklerin ölçütleri temelinde tasarlanıp üretilmekte, kadınlarca ifade edilen gereksinimlerin asgarisini dahi karşılamamakta ve gereksinimlerin çoğulluğuyla da örtüşmemekte-

dir. Dahası, yeterli konut tanımı, hâlâ çok büyük ölçüde kadınlarca yüklenilen sorumlulukların azaltılmasında işlevsel olan yeterli kamusal hizmetleri de içine alır.

9. Toplumsal Cinsiyet tartışması

Kent yaşamı bağlamında toplumsal cinsiyet sorunsalı yeni yeni paylaşılmaya başlanan bir kültürün kaynağı olarak tanınmalı ve yeni bir şehir planlama felsefesinin oluşumunda katkıda bulunacak bir potansiyel olarak dikate alınmalıdır.

Kadınlarla erkekler arasındaki tarihsel, toplumsal ve kültürel ilişkileri anlamaya çalışmak, kentsel krize yaratıcı ve gerçekçi çözümler üretmeye de katkıda bulunabilir. Kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal ilişkilerin bilgisi olarak toplumsal cinsiyet, kalıpyargıları kırmanın, kentsel yaşama farklı bir açıdan yaklaşmanın da etkili bir aracıdır.

10. Eğitim ve yerel Denemeler

Şehirlerde toplumsal cinsiyetle bağlantılı meseleler okulların, mimarlık ve şehir planlama enstitülerinin, üniversitelerin programlarında yer almalı. Herhangi bir değişim amaçlanıyorsa, yerel düzeyde denemeler ve örnek uygulamalar ivedilikle gerçekleştirilmeli.

Şehirlerde kadınlara karşı ayrımcılığın boyutlarını anlamada araştırma ve değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, şehir ve toplumsal cinsiyet, üniversite ve yüksek okullarda bilgi bütünün ihmal edilemez bir parçası olarak tanınmalı ve ders programlarında yer almalıdır.

Aynı zamanda, yeni politik tutumlara hayat verebilecek pilot projeler tavsiye edilir.

11. Deneyimlerin Yaygınlaşması ve Medyanın Rolü

Medya, kalıpyargılara karşıt mesajları yayacak ve gelişme ve özgürleşme yolunda mesafe kat etmiş kadınları görünür kılacak yaklaşımlar izlemelidir.

Sosyal değişimin başlıca harekete geçirici güçlerinden olan medya, bir bütün olarak toplumun özgürleşmesini engelleyen eskimiş sosyal figürleri yinelemekten vazgeçip yeni araştırma ve keşifleri daha geniş bir ölçeğe yaygınlaştıracak bir rol üstlenmelidir.

12. Ağlar

Bir Avrupa ağı üzerinden bilgi ve deneyim alışverişi Şart'ı geliştireceği gibi 12 anahtar maddenin uygulamaya geçmesini de kolaylaştıracaktır.

Pro-aktif programlar ve tutumların değişimi için bilgi ve deneyim alışverişini kolaylaştıracak bir Avrupa ağı önemli bir araç olacak-

tır. İskandinav ülkelerinden ya da Kuzey Amerika'dan gelenlere benzer katkılar, her koşulda bir diğerine güç verecektir. Ayrıca, diğer uluslararası ağlarla eklemlenmek, kadınlar arasında bu konuda dünya çağında dayanışmayı geliştirmek açısından da önemlidir.

Alandaki uluslararası belgelerden bir ikincisi, Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konseyi (CEMR) Genel Kurulu'nun 12 Mayıs 2006'da benimsediği, Avrupa'daki yerel ve bölgesel yönetimleri yerel yaşamın bütün katmanlarında cinsler-arası eşitliği gerçekleştirecek somut önlemler almaya teşvik etmek amacını taşıyan, şimdiye değin toplamda 761 Avrupa yerel ya da bölgesel yönetiminin imzacısı olduğu[12] *Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı*.[13] Şart'a göre:

1) *Kadın-erkek eşitliği temel bir haktır: Bu hak; yerel ve bölgesel yönetimler tarafından, bütün sorumluluk alanlarında hayata geçirilmelidir.* Buna; söz konusu yönetimlerin, doğrudan ya da dolaylı bütün ayrımcılık biçimlerini ortadan kaldırma görevleri de dahildir.

2) *Kadın-erkek eşitliğini hayata geçirebilmek için, çoklu ayrımcılık ve dezavantajlar dikkate alınmalıdır*: Toplumsal cinsiyetin yanı sıra, ırk, renk, etnik ve toplumsal köken, genetik özellikler, dil, din ya da inanç, siyasal ya da başka herhangi bir görüş, ulusal bir azınlığın üyesi olma, mülk sahipliği, doğum yeri, bedensel engel, yaş, cinsel yönelim ya da sosyo-ekonomik statüye dayalı çoğul ayrımcılık ve dezavantaj, kadın-erkek eşitliğini yaşama geçirmede dikkate alınmalıdır.

3) *Karar alma süreçlerine kadınlarla erkeklerin dengeli katılımı, demokratik bir toplumun önkoşuludur*: Kadın-erkek eşitliği hakkı, yerel ve bölgesel yönetimlerin, karar alma süreçlerinin bütün alanlarında kadınlarla erkeklerin dengeli temsiliyle katılımını sağlayacak bütün uygun önlemleri almasını ve bütün uygun stratejileri benimsemesini gerektirir.

4) *Kadın-erkek eşitliği hedefine ulaşmada, toplumsal cinsiyet kalıplarının kırılması temel öneme sahiptir*: Yerel ve bölgesel yönetimler; kadınların konum ve koşullarının yaslandığı, kadınlarla erkeklerin politik, sosyal ve kültürel hayattaki rollerinin eşitlikçi olmayan bir perspektiften değerlendirilmesine yol açan kalıpyargılarla engellerin ortadan kaldırılmasını desteklemelidir.

5) *Kadın-erkek eşitliğinde ilerleme kaydedebilmek için, toplumsal cinsiyet perspektifini yerel ve bölgesel yönetimlerin bütün etkinlikleriyle bütünleştirmek gereklidir*: Toplumsal cinsiyet perspektifi, yerel nüfusun gün-

12 Türkiye'den hiçbir yerel yönetim Şart'ın imzacısı değildir.

13 The Charter for Equality of Women and Men in Local Life, http://www.ccre.org/docs/banner_charter_en.doc

delik yaşamını etkileyen politikalar, yöntemler ve araçların belirlenmesinde dikkate alınmalıdır. "Toplumsal cinsiyetin ana politikalara yerleştirilmesi" ve "cinsiyet bütçelemesi" teknikleri buna örnektir. Bu amaçla; yerel hayatta kadınların deneyimleri, yaşama ve çalışma koşullarını da içerecek biçimde analiz edilmeli ve hesaba katılmalıdır.

6) *Kadın-erkek eşitliğinde ilerleme kaydedebilmek için, düzenli olarak gözden geçirilen eylem planları ve programlar, vazgeçilmez araçlardır*: Yerel ve bölgesel yönetimler, eşitlik eylem planları ve programları hazırlamalı, bunların uygulanması için gerekli finansal kaynakları, personeli ve diğer kaynakları tahsis etmelidir.

Şart'ın, özellikle son maddesiyle bağlantılı, Türkiye'den yakın zamanlı bir örneğe de değinerek bu metne noktayı koyacağım. Fakat bundan önce, anımsamalı: "Kent Hakkı", artık klasikleşen ve geliştirilmeye açık tanımıyla, şehirde yaşayan, şehre gelen, şehri kullanan herkesi kapsayan kolektif bir hak. Bu hak, yalnızca kentsel mekânda hâlihazırda mevcut olanların kullanılabilmesini değil, aynı zamanda kentsel çevrede onurlu bir yaşam sürebilmenin zorunlu koşulu olan gereksinimlerin karşılanması için mevcut olması gerekenlerin tanımlanıp yaratılmasını da gerektiriyor. Bir başka deyişle, mevcut olana erişim hakkıyla sınırlı olmayıp onu değiştirebilme hakkını da içeriyor (Harvey, 2003).

CİNSLER ARASI EŞİTSİZLİK VE CİNSİYETLENDİRİLMİŞ HAK (İHLÂLLERİ) KAVRAYIŞINI YERELLEŞTİRMEK

Türkiye'de cinsiyete dayalı eşitsizlik ve hak ihlâlleri, çoğunlukla "kadın sorunları" olarak isimlendirilen bir alanda ve özellikle 1990'lardan bu yana belirgin biçimde sınıflandırılarak tanımlanmıştır. Bu sınıflandırma genellikle, "eğitim, sağlık, istihdam, şiddet ve siyaset" olarak karşımıza çıkar; bu alanlardaki veriler sunulur, bu veriler etrafında sorun tanımları yapılır ve çözüm önerileri getirilir. Ölçek, hemen hemen her zaman, ülke genelidir. Söz konusu sınıflandırma, toplumsal yapının başlıca alanlarındaki cinsiyete dayalı eşitsizliklerin genel resmini görmek adına çok önemlidir. Böylesi bir geniş çerçeveli ve kategorik resmetme alışkanlığı; cinsiyet rejiminin ana hatlarını, cinsiyete dayalı asimetrik ilişkilerin toplumsal yapı ve süreçlerdeki hakimiyetini görebilmeyi sağlar. Fakat bir yandan da niteliği gereği genelleyicidir: Özgüllükleri, farklılaşmaları ve değişkenlikleri, dahası resmin yapılandırıcı ayrıntılarının nasıl somutlandığını çoklukla ihmal eder.

Bu ihmal edilenleri açığa çıkarmak, üstelik söz konusu kategorik yaklaşımın beraberinde getirdiği, "anlamış, kavramış, açıklamış, tüketmiş olma" yanılsamasını bertaraf edebilmek, "yer"lere bakmakla mümkündür: Asimetrinin, eşitsizliğin ve / ya da ihlâlin nasıl ve nerede gerçekleştiğini, çevreleyen özgül koşulların neler olduğunu, somut mekânsal-toplumsal bağlamın nasıl biçimlendiğini... 1970'lerde uluslararası literatürde, 1990'larda Türkiye'de yaygın olarak toplumsal cinsiyet kavramının kullanılmaya başlamasının böylesi bir kavrayışla da yakından ilişkisi vardı. Doğal(laştırıcı) cinsiyet tanımlarından farklı olarak toplumsal cinsiyet, değişkenliğe işaret ediyordu. Cinsiyet tanımları kadar, cinsler arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkileri düzenleyen toplumsal alışkanlıklarla kuralların, zaman üzerinden olduğu (yani tarih içinde) kadar, yer üzerinden de (yani mekânsal olarak) değiştiği öne sürülüyordu. Böylelikle, toplumsal cinsiyet kavramıyla, evrenselci bir analizden ziyade tarihsel, kültürel ve coğrafi çeşitliliği ve değişimi ön plana çıkaran bir perspektif özendiriliyordu. Farklılaşmaya yapılan bu vurgu, erkek egemenliğinin "evrensel"liğinin reddi anlamına gelmez. Tam tersine, bu yaygın ve nüfuz sahibi sistemin farklı ölçeklerde ve farklı yerlerde nasıl işlediğini görmeyi, ayrıntılara inmeyi, dolayısıyla mevcuda daha yakın analizler geliştirmeyi sağlar.

Öte yandan, cinsiyet eşitsizlikleri alanının anlaşılmış, kavranmış, tüketilmiş olduğu yanılsaması, birçok durumda, sorunları çözmek için kolaylıkla ve tektip politika setleri üretme, hatta uyarlama tezcanlılığına yol açar. Söz konusu politika setleri, kaçınılmaz olarak "merkez"den belirlenir. Ve merkez, yine kaçınılmaz olarak, dışlayıcıdır; genelleştirebilmek için bazı gerçeklikleri görmezden gelmek zorundadır. Bu merkez, devletin türlü merkezî organları olabileceği gibi, sivil alanda "kadın hakları savunuculuğu" yapan kadın örgütleri ya da "kadın hakları" alanında da faaliyet gösteren sivil örgütlenmeler de olabilir. Politikaların ve politikaları hayata geçirme yöntemlerinin merkeziliğini ayırt eden, yerel düzeylerin bilgisini ve özgüllüklerini olduğu kadar, farklı yerelliklerde yaşayan kadınlarla erkeklerin "özne"liğini, ya da daha yaygın bir tabirle "katılım"ını, marjinalleştirmesi ya da dışlamasıdır. Cinsiyet eşitsizliklerine yönelik merkezi / merkezden yaklaşımlar, politikalar, uygulamalar; bu anlamda, etkileşimden çok tek yönlülüğe, birlikte çalışmaktan çok "hizmet götürme, imkân tanıma ya da aydınlatma"ya, demokratik süreçlerden çok tek yanlı belirlenime yaslanır. Tam da bu nedenle başarılı olma şansları da yüksek değildir ya da elde edilen başarı eşitlik ve özgürleşme amacına hizmet etmede kusurlu olacaktır.

Bütün bu nedenlerle, insanların nerelerde ve nasıl yaşadıkları sorusu çok önemlidir. Çünkü, insanlar yalnızca hukukun konusu değildir. Yalnızca nüfus sayımlarında ve istatistiklerde birer rakam da değildirler. Birçok durumda, eğitilmesi, istihdam edilmesi, yardım götürülmesi veyahut mevcut olanla bütünleştirilmesi gereken "hedef kitle" de değillerdir. Bir hayatları vardır ve o hayatlar yaşadıkları yerlerin koşullarınca çevrelenir. Kendi içinde farklılaşan gündelik yaşamları, somut ihtiyaçları, somut sorunları ve yoksunlukları ile eşitsizliğin ve temel özgürlüklerden kısıtlanmanın farklılaşan tecrübe edilme biçimleri o koşulların imkânları ve sınırlılıkları içinde cisimlenir.

Türkiye'de cinsler arası eşitlik perspektifi ile politikalarının yerel düzeyde, bir başka deyişle farklı yerleşimlerde güçlendirilmesi için sürdürülen çabaların geçmişi çok uzun değil. Cinsler arası eşit(siz)lik kavrayışı ile politikaları söz konusu olduğunda ağırlıklı olarak tartışılan konular; kadınların yasalar karşısında eşitsizliği, parlamentodaki düşük temsil oranları, yönetime, eğitime, işgücüne ve toplumsal yaşama düşük katılımları olageldi. Bütün bunların kadınların gündelik yaşam sorunları ve yaşam çevreleriyle ne denli ilişkili olduğu çoğu zaman görülemiyordu. Hem bu sorunlar kadar önemli, hem de bu sorunların büyük ölçüde belirleyicisi olan güçlük ve engellerin kentlerde, kasabalarda, beldelerde, mahallelerde sessiz sedasız yaşanmakta olduğu gerçeği genellikle ikinci planda kalıyordu. Oysa, temel yurttaşlık ve insan haklarını tam olarak yaşama geçirebilmenin çok önemli bir önkoşulu da bireylerin, özellikle de dezavantajlı toplum kesimlerinden gelen bireylerin yaşadıkları yerlerde güçlenmeleri. Bir başka deyişle, toplumsal olarak eşitsiz ve güçsüz konumda bulunanların yurttaşlık konumlarının güçlenmesi, kenttaşlık (hemşehrilik) konumlarının iyileşmesiyle doğrudan doğruya bağlantılı.

Buraya kadar tarif edilmeye çalışılan yerelleştirme gereğini, yakın zamanlı bir uygulama örneği karşılamaya çalıştı. Bu girişimden özetle söz etmenin ve bazı kesitler sunmanın, "cinsler arası eşitsizlik kavrayışını yerelleştirme"nin nasıl somutlanabileceğine dair işaretler verebileceğini düşünüyorum.[14] Türkiye'de kadınların yaşamın her alanına katılımı konusunda önemli gelişmeler yaşanmasına ve kadınlarla kız çocuklarının insan haklarının korunup geliştirilmesine yönelik temel yasaların kabulüyle toplumsal cinsiyet eşitliği alanında önemli bir yol katedilmesine rağmen, yasal düzenleme-

14 Sürecin tamamı, ilgili bütün raporlar, çalışma özetleri ve Yerel Eşitlik Eylem Planları'na http://www.bmkadinhaklari.org adresinden ulaşmak mümkün.

lerin tam olarak hayata geçirilemediği ve cinsiyete dayalı eşitsizliklerin hâlâ olanca keskinliğiyle varlığını devam ettirdiğinden yola çıkan[15] BM "Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı" (BMOP), kadın ve kız çocuklarının özgül gereksinimlerine yönelik yerel hizmet modellerinin geliştirilmesi amacıyla Kasım 2005'te başlatıldı ve 2009 sonuna değin geçen sürede 6 deneme ilinde (İzmir, Kars, Nevşehir, Trabzon, Urfa ve Van) önemli aşamalar kaydedildi. Söz konusu yerleşimler yerel yönetimlerin istekliliği, kapasitesi ve hazırlık ziyaretlerinde saptanan gereksinimlere göre belirlenmişti. BMOP; ilgili kentlerdeki kadınlar ve kız çocuklarının, hizmet sunumundan sorumlu kuruluşlardan etkin bir biçimde talep eden taraflardan biri haline gelmesine destek olmayı, bunun için de kadın ve kız çocuklarının gereksinimlerinin tespit edilmesini amaçlıyordu. Bütün tarafların katılımıyla devam edecek bir hazırlıkla öncelikli alanların belirlenmesi, daha sonra da beş yıllık bir Yerel Eşitlik Eylem Planı (YEEP) hazırlanması için birlikte çalışılması öngörülmüştü.

Programın yürütüldüğü illerde "kadın dostu yerel hizmetler"le ilgili kapasite geliştirme çalışmaları yapıldı; böylelikle, valilik ve yerel yönetim bünyesinde görev yapan ve kamusal hizmetlerin planlanıp sunulmasından sorumlu olan yetkililer, yerel kamu kuruluşlarının yaşamsal rolü hakkında daha fazla farkındalığa sahip oldu. Eğitimler ve atölye çalışmaları sonucunda yerel düzeyde karar alma ve uygulama konumunda olanlar, YEEP'lerin oluşumunda dikkate alınacak taslak programlar hazırladılar. Öte yandan, yine programın yürütüldüğü bütün illerde eğitim ve atölye çalışmalarıyla, yerel kadın kuruluşu temsilcisi birçok kadının, "kadın dostu kentler"e giden yolda kendi rol, sorumluluk ve güçlerine dair daha yüksek bir farkındalığa sahip olmaları amaçlandı. Katılımcılar da tıpkı yerel karar alma ve uygulama konumunda olanlar gibi YEEP'lerin oluşumu öncesinde taslak programlar hazırladılar. Bu yerleşimlerdeki kadın örgütleri ve bireysel olarak cinsler arası eşitlik mücadelesi içinde bulunan kadınların birbirleriyle kolaylıkla iletişim kurabilmesi, bilgi paylaşabilmesi ve gerekli olduğunda birlikte hareket edebilmeleri için bir e-grup oluşturuldu. Programın ilk aşamasında yapılan kamuoyu araştırmasının sonuçları[16] hazırlanan broşürlerle yaygın olarak dağıtıldı.

Programın ayırt edici yanı, o zamana kadarki uygulamalardan farklı

15 Son olarak, Dünya Ekonomi Forumu'nun hazırladığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi'nde, 130 ülkeden oluşan listede Türkiye son on içinde, 123. sırada yer almıştır.

16 http://www.bmkadinhaklari.org/unjp/web/gozlem.aspx?sayfaNo=33

olarak, deneme illerinde sistematik çalışmaya elverecek "Yerel Eşitlik Eylem Planları"nın (YEEP) ve bu planlar çerçevesinde uygun "Yerel Hizmet Sunum Model"lerinin (YHSM) geliştirilmesini, uygulanmasını ve izlenmesini öngörmüş olmasıdır. YEEP'lerin geliştirilmesinin ilk adımı, her bir farklı yerleşim için, cinsler açısından ayrıştırılmış nicel ve nitel veriler, beldede cinsiyet ilişkilerinin dinamikleriyle dönüşüm potansiyelleri ile cinsiyete dayalı temel sorunlarla çözüm perspektiflerinin tammlanmasıydı. Türkiye'de cinsiyetler açısından ayrıştırılmış istatistiki veriler kadar, akademik araştırmaları da içerecek biçimde yerel özgül bilgi kaynakları çok kısıtlıdır. Erişilebilir bilgi ve veriler dikkate alınmakla birlikte,[17] "boş bir alan"da hareket ediyor olmanın getirebileceği dağınıklık ve işlevselleştirememe risklerinden kaçınmak, yerel çalışma grupları için de bir yol haritası sağlamak üzere, başlangıçta belli genel kategoriler saptanmıştı. Bunlar;

1. Yerel Karar Mekanizmalarına Katılım,
2. Kentsel Hizmetler,
3. Kadına Yönelik Şiddet,
4. Ekonomik Güçlenme ve Çalışma Hayatı,
5. Eğitim ve Sağlık Hizmetleri,
6. Göç ve Yoksulluk,
7. Zihniyet Değişikliği ve Farkındalık Yaratma'dır.

Bu genel kategorilerin alt-bileşenleri içinde, yerleşimler arasında farklılaşan kadar, ortaklaşan unsurlar da bulunmaktaydı. Ortaklaşan unsurlar, her bir yerleşim için, derecesi değişse de aynı yapısallaşmış nitelikleri gösteren genelleştirilebilir sorunlar olarak tanımlanabilir. Bu sorunlar, yerel düzeyde alınacak önlemlerin, kurulacak mekanizmaların ötesinde / yanı sıra, kapsamlı ulusal düzenleme ve politikaları da zorunlu kılar. Örneğin, Yerel Karar Mekanizmalarına Katılım kategorisi altında, seçilmiş yerel organlarda temsil söz konusu olduğunda, kadınların, küçük yerleşimlere özgü cemaat benzeri toplumsal ilişkilerin ürettiği geleneksel ataerkil denetim ve baskıdan sıyrılma imkânlarının göreli geniş olduğu İzmir'de niceliksel olarak bir miktar daha iyi bir tablo ortaya çıksa da, kadınların eksik temsilinin bütün yerleşimlere hakim rengi veren temel bir sorun olduğu tartışmasızdır.

17 6 yerleşimde; belediye başkanlığı, belediye meclisi, il genel meclisi ile muhtarlıkların cinsiyet dağılımı ile yerel kadın örgütleri profilinin görünür kılınıp raporlanması böylesi bir çalışmanın sonucudur.

TABLO 7.7
BMOP Pilot Yerleşimlerinde Seçilmiş Karar Mekanizmalarında Temsil (2004-2009) (K/E)

	Belediye başkam	Belediye meclis üyesi	İl genel meclisi üyesi	Mahalle muhtarı
İzmir	–	8/108 (BB)	4/104	28/328
Kars	–	–	1/25	2/22
Nevşehir	–	2/25	–	0/30
Trabzon	–	2/29	1/57	2/375 (köy ve mahalle)
Urfa	–	3/34	0/53	0/68
Van	–	5/37	1/43	1/685 (köy ve mahalle)

Bu tablo, kadınların eksik temsili sorununa yol açan özgül yerel nedenlerin saptanması, bunlarla mücadele ve yerleşimdeki eksik temsili telafi edecek önlemlerle mekanizmalar kadar, ulusal ölçekte yasal ve politik önlemler alma gereğinin de yadsınamaz olduğunu sergilemektedir. Türkiye'de kadın örgütlerinin ortaklaşa hazırlayıp defalarca gündeme getirdikleri Anayasa, Siyasi Partiler ve Seçim Yasaları'nda değişiklik paketlerinde, birçok ülkedeki ilerici deneyim ve düzenlemelere koşut önlemler öngörülmüştür. Başka düzenlemelerin yanı sıra, doğrudan doğruya yerel düzeyle ilgili olarak, Anayasa'nın 127. maddesinin 1. fıkrasında yapılacak değişiklikle yerel yönetimlerin "cinsler arası eşit temsil ve katılımcılık esaslarına uygun olarak" oluşturulması önerisi de bu önlemler arasında savunulagelmiştir. Siyasi Partiler ve Seçim Yasaları'nda değişikliklerle ilgili önerilerdeyse, alınması gerekli önlemlerin başında, her bir cinsiyetin en az % 30 oranında temsil ve katılımının yasayla zorunlu kılınması gelmektedir.

TABLO 7.8
Türkiye Yerel Yönetimlerinde Kadınların Temsil Düzeyi (2004 ve 2009 Yerel Seçimleri)

		Kadın sayısı	Toplam sayı	Yüzde (%)
2004	Belediye başkanlıkları	18	3.234	0,6
	İl genel meclisi üyeleri	54	3.184	1,7
	Belediye meclisi üyeleri	864	34.477	2,5
2009	Belediye başkanlıkları	17	2.948	0,6
	İl genel meclisi üyeleri	110	3.379	3,3
	Belediye meclisi üyeleri	1.340	31.790	4,2

Kaynak: http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Belediyeler/belediyeistatistik.htm 08.06.2001; İçişleri Bakanlığı 2004 Seçim Sonucu Listeleri; http://www.mahalli-idareler.gov.tr, 01.09.2009.

Öte yandan, YEEP'lerin ve bunun ilk adımı olarak yerel özgül koşullarla sorunların tanımlanmasının önemi, aslolarak, yerleşimler arasında farklılaşan unsurlarda ortaya çıkmaktadır. Nitekim, YEEP'lerin bir anlamda amacı, genel geçer bir cinsler arası eşitlik politikasının görmekte yetersiz kaldığı özgün bağlamları açığa çıkarmak, bu doğrultuda gerçekçi ve uygulanabilir somut politikalar geliştirmektir. Bu nedenle, yukarıda sayılan 7 genel kategorideki değişkenlerin farklılaşma hatlarından kimilerine biraz yakından bakmakta yarar var. Örneğin, yerel temsil yapılarının kadın nüfusun aleyhine olduğu bir iklimde, yerel karar mekanizmalarına kadınların sorun ve gereksinimlerinin aktarılması için, kadın örgütleri ile atanmış ve seçilmiş yerel kurum ve kuruluş organları arasındaki iletişim ve işbirliği kritik bir önem taşır. Bunun sağlanabilmesi için maddi önkoşul da o yerleşimde kayda değer bir kadın örgütlenmesinin varlığıdır. Bununla beraber, 6 yerleşim içinde, Türkiye'nin 3. büyük kenti olan İzmir, bekleneceği gibi, müstesna bir konumdadır. İzmir'de 50 dolayında kadınlar için / kadınlar tarafından oluşturulmuş örgüte karşılık, Kars'ta 9, Trabzon'daysa 5 benzeri kuruluş bulunmaktadır. Kadınların sivil örgütlenme düzeyindeki bu gibi bir farklılaşma, yerleşimlerin nüfusu başta olmak üzere türlü belirleyenlerle açıklanabilir. Bununla birlikte, tıpkı seçilmiş organlardaki eksik temsilin türlü mekanizmalarla telafi edilmesi gereği gibi, "eksik örgütlenme"nin getireceği katılım sorunlarının da başka mekanizmalarla, farklılaşan derecelerde telafi edilmesi gereğine işaret eder. Bir başka deyişle, örgütsüz kadınların deneyim, sorun ve gereksinimlerinin bu yapı içinde ifadesini tam olarak bulamayacağının gözden kaçırılmaması gereğine dikkat çeker.

YEEP'lerin karşılaştırılmasından bir başka örnek, kentsel hizmetler alanından verilebilir: Kent içinde ve çevresine ulaşım söz konusu olduğunda yerleşimlerin büyük ölçüde farklılaşan düzenlemelere, dolayısıyla sorun kaynaklarına sahip olduğu görülmektedir. İzmir'de çok çeşitli toplu taşım araçları kullanılmakla birlikte Nevşehir ve Trabzon'da hakim, Kars'taysa tek toplu taşım aracının dolmuş olduğu, Trabzon'da kent merkezinden ilçelere ulaşım sahil şeridindeki duraklardan yapıldığı için ciddi bir güvenlik sorunu yaşandığı görülmektedir. Özellikle Kars YEEP'indeki ulaşım ve dolaşıma ilişkin mevcut durum / sorun tanımları, "cinsiyet gereksinimlerine duyarlı ulaşım planlama ve düzenlemesi" yapılabilmesine rahatlıkla elverişli olacak ölçüde ayrıntılı ve özgüldür. Bu niteliğiyle, başka yerleşimlerde yapılması muhtemel benzeri çalışmalar için örnek oluşturabilecek kapasitededir.

Hizmetlerde ve yönetimde yerelleşme gereksinimi, kadın nüfusun yaşam koşulları dikkate alındığında daha köklü bir anlam ifade eder. Zira, ka-

dınların çoğunluğunun başlıca yaşam çevresinin mahalle olduğu bilinmektedir. Özellikle çeperdeki ve yoksul mahallelere değin taşınmamış hizmet ve yönetime katılım olanakları, kadınların temel kentli haklarından da yoksun kalacakları anlamına gelir. Bu saptama, yerinde bir tespitle bütün YEEP'lerde vurgulanmaktadır. Sorun ve gereksinimlerin tanımlanması kadar yerel eylem programlarının yerelleşmesi tam da bu noktada daha da karmaşıklaşmakta, daha da ayrıntılanma gereği ortaya çıkmaktadır. Kars YEEP'inde belirtildiği gibi, "yerelin de yerelinde özelleşen bu sorunlar ve dolayısıyla çözüm önerileri mahalle ölçeğinde vurgulanmalı ve yine genel çözümler yerine sadece soruna odaklı çözümler üretilmelidir." Böyle kapsamlı bir perspektiften, salt yerleşimler arasında değil, bir yerleşim içinde de sorunlarla gereksinimlerin farklılaşacağı açıktır. Yerleşimler arasındaki farklılaşma dikkate alındığında, nüfus, coğrafi büyüklük ve göç alma derecesi başlıca belirleyenler olarak öne çıkar. Bu çerçevede, YEEP'lerinin kendi içinde farklılaşma ve ayrıntılanma dereceleri de, sözgelimi, 328 mahalleden oluşan İzmir'le 22 mahalleden oluşan Kars için başka türlü olacaktır.

Kadına yönelik şiddet kategorisine altı YEEP üzerinden baktığımızda, bu alandaki yerel yetersizliklerin, derecesi ve niteliği bilinmeyen bir kadın göçünü de ortaya çıkardığını görmek durumunda kalırız: Kamusal makamlarca ya da alanda çalışan kadın kuruluşlarınca, şiddete uğrayan ve / ya da tehdit altındaki kadınların, yerel düzeyde alınan önlemlerin yetersizliği nedeniyle, başka şehirlere yerleştirildiği, ya da şiddet mağduru kadınların tek çareyi başka yerlere göç etmekte bulduğu bilinmektedir. Bu da aslında, ülke içinde bir "kadın mülteciliği"dir. Dolayısıyla, şiddet mağduru kadınlar için, "istediği yerde yerleşme ve yaşama hakkı" gerçekleşemediği gibi, bir kez daha failin değil, mağdurun bedel ödediği bir tablo ortaya çıkmaktadır. Sorunun bu boyutunun çözülmesi de tamamen yerel düzlemde alınacak önlemlere, kurulacak güçlü mekanizmalara bağlıdır. 5393 sayılı Belediye Kanunu, "Büyükşehir belediyeleri ve 50.000'den çok nüfuslu belediyeler kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açar" hükmüne yer vererek (md. 14/a) açık bir yasal sorumluluk tanımı yapmış, böylece konu, yerel-kurumsal düzeyde bir meşruiyet ve tanınırlık kazanmıştır. Ayrıca, 17/2006 sayılı Başbakanlık Genelgesi kadına yönelik şiddetle ilgili olarak kapsamlı bir yaklaşım getirerek, yerel yönetimlerin kadın örgütleriyle işbirliğini de vurgulamıştır. BMOP sürecinin başlarında İzmir Aliağa ve Çiğli'de SHÇEK'e bağlı 2 sığınma evi varken, Karşıyaka Belediyesi'nin 1 sığınma evi vardı. Van'da Valilik ve Belediye desteğiyle, Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne bağlı bir ara istasyon açılmıştı. Kentte, ayrıca,

Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ve Belediye'ye ait iki adet Aile Danışma Merkezi ile Van Kadın Derneği'ne ait bir Kadın Danışma Merkezi bulunmaktaydı. Buna karşılık Kars'ta yalnızca Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne ait bir Aile Danışma Merkezi ile kadına yönelik şiddetle mücadele eden yerel kadın örgütü Kamer çalışmalar yapmaktaydı. Nevşehir'de ve Urfa'da herhangi bir sığınmaevi/konukevi veya bir ara istasyon yoktu. Trabzon belediyesi bu konuya 2007-2009 stratejik planında yer vermiş olmakla birlikte henüz çalışma başlatmamıştı. 2009 sonuna gelindiğinde; Urfa'da bir ara istasyon kurulmuş, Trabzon ve Nevşehir'de birer sığınmaevi açılmış, Kars'ta ara istasyonun oluşturulması için karar çıkmıştı.

Yine YEEP'lerin taranmasından, "kente özgü şiddet türleri"nin, bir başka deyişle genel bir "kadına yönelik şiddet" kavrayışının örtebileceği yerel özgüllüklerin tanımlanmasında Kars YEEP (mirastan pay alamama ve miras eşitsizliği) ile Van YEEP'in (kız öğrenciler için üniversite kampüsü güvenliği) örnek oluşturabilecek nitelikte olduğu söylenebilir.

Şiddet kategorisi altında değerlendirilen bileşenlerden biri de "fuhuş"tur. İzmir'de genel olarak fuhşun gözle görülecek denli yaygınlaştığı, Kars'ta genelev dışında oteller bölgesi denen alanda çok kötü şartlarda kontrolsüz olarak çalışan kadınların varlığı, Nevşehirli kadınların en çok şikâyet ettikleri konulardan birinin ikinci eş ve turistik faaliyetler adı altında yapıldığı söylenen fuhuş olduğu, Trabzon'da SSCB'nin dağılmasının ardından kentin önemli sorunlarından biri haline gelen kadın ticaretinin son yıllarda güvenlik güçlerinin yoğun çalışmaları sonucu kontrol altına alınmakla birlikte fuhşun başlı başına bir sorun olmasının yanı sıra yarattığı yan sorunların da çözüm beklediği belirtilmektedir.

Kimi farklılaşma örneklerini, "ekonomik güçlenme ve çalışma hayatı" kategorisi üzerinden de vermek mümkün. Trabzon'da 2007 verilerine göre kadınların işgücüne katılma oranı (iko) % 50 olmakla birlikte ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlar içinde kadınlar % 80'lik bölümü oluşturmaktadır. İşgücünde olmayan 318.296 kişinin 121.412'si ev kadınlarıdır. İldeki yıldan yıla artan işsizlik sorununun en çok kadınları etkilediği belirtilmektedir. İzmir'de ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı Türkiye kentsel alanlar oranıyla aynı olup % 17'dir. Özellikle göç alan bölgelerinde ev içi fason üretim yaygındır, ücretler çok az olduğu gibi sosyal güvenlik de yoktur. Ekonomisi tarım ve turizme dayalı olan Nevşehir, kadın istihdamının oldukça düşük olduğu illerden biridir. SSK'lı çalışan 18.407 çalışanın sadece 1.777'si kadındır. Kadınlar genelde tekstil (halı, kilim), otel, okul ve temizlik firmalarında çalış-

maktadır. Urfa'da iko 1980-2000 döneminde azalmış, bu dönemde kadınların iko'nı % 46'dan % 41'e gerilemiştir. Van, 81 il içerisinde ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı bakımından 73. sıradadır.

Adı geçen bütün yerleşimlerde, farklılaşan derecelerde de olsa kadınların el emeği üretiminin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Kars'ta oldukça çeşitlenmiş bir üretim vardır: yün kazak, eldiven, atkı, kazak, tiftik eldiven, şal, şapka gibi ürünlerin yanı sıra kadınlar tavuk, hindi, kaz yetiştiriciliği, beyaz peynir, çeçil peyniri, yağ yapımı ve satışında da etkindir. Bununla birlikte, üretim ve ürünleri tasarlama aşamasından tüketiciye ulaştırma aşamasına kadar geçen süreçte yönlendirilme, yardım, pazarlama rehberliği ve ürünlerin satılabileceği mekânlara gereksinim vardır. İzmir'de kimi pazarlarda kadınların el işi sattıkları standlar olmakla birlikte yetersizdir. Trabzon'da 1998-99 döneminde İl Özel İdaresi tarafından merkezi bir mekânda kadınlara yer tahsis edilmiş ve kadınlar orada ürettiklerini pazarlama imkânı bulmuştur. Bu sayede pek çok kadın maddi kazanç elde ettiği gibi pek çoğu da kendi işlerini kurabilecek kadar deneyim ve kazanç sağlamıştır.

Özgüllüklere, bu kez, "eğitim ve sağlık hizmetleri" kategorisi üzerinden baktığımızda, altı yerleşim içinde, eğitim sektörü gelişmişlik sıralamasında 81 il içerisinde 5. sırada yer alan İzmir'de kadınların % 13'ünün okuma yazma bilmediği, bu oranın Trabzon'da % 18'e, Van'daysa % 48 gibi çok yüksek bir orana çıktığı görülmektedir. Urfa'da hiç eğitim görmemiş nüfus içinde kadınların oranı % 64 olup Türkiye'deki aynı orana göre yaklaşık % 15 daha geridedir. İzmir'in gecekondu bölgelerinde, özellikle de kentin belli bir mahallesinde yoğun olarak yaşayan Romanlarda nüfus kaydı bulunmayan kadın ve kız çocukları mevcuttur. Kars'ta bazı ailelerde resmi nikâh olmadığından çocuklar kayınpeder ve kayınvalidenin nüfusunda gözükmektedir. Nüfusa kaydedilmemiş kadınlarla kız çocuklarının hiçbir yurttaşlık hakkını kullanamayacağı açıktır.

Nevşehir İl Sağlık Müdürlüğü verilerine göre anne-çocuk ölümleri ile mücadelede oldukça başarılıdır. Nevşehir genelinde bebek ölüm hızı binde 9, anne ölümü (sıfır) ise yoktur. Bu nedenle Nevşehir, Sağlık Bakanlığı ve UNICEF'in *'bebek dostu il'* sertifikasını almaya hak kazanmıştır. Ne var ki Kars'ta doğumda ölen anne sayısı 2006 verilerine göre 3'tür. Doğumda ölen bebek sayısı 0-1 yaş grubu için 50 bebektir. Anne ölüm hızı yüzbinde 82, ölü doğum hızı bebeklerde binde 5'tir. Urfa'da bebek ölüm oranı 2000'de ancak binde 60'a, kaba ölüm oram binde 6'ya düşebilmiştir. Trabzon'da bebek ölüm hızı binde 16'dır.

Son olarak, "göç ve yoksulluk" kategorisini çıkış noktası olarak aldığımızda, örneğin Van için, 2000 yılında kent merkezi nüfusu 284.464 iken, bölgede yerinden edilmiş nüfusun yoğun olarak Van kent merkezine gelmesiyle, resmi makamlarca bu rakamın 550-600 bin civarına ulaştığı tahmin edilmektedir. Yerinden edilmiş bu insanlar, çoğunlukla kentin belli başlı kenar mahallerinde toplanmıştır. Erkekler gündelik ve mevsimlik işçi olarak Van'da ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde çalışma fırsatı bulurken, kadınların kentin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamına katılımları yok denecek kadar sınırlıdır. Kente, kentin hinterlandındaki kırsal alandan ya da başka illerden, bölgelerden aşamalı göç ve yerinden edilme sonucu göçün, kadınlar için aynı zamanda bir yalıtılma, yalnızlaşma ve kapanma, dahası Türkçe bilmeyen Kürt ve Arap kadın nüfus için dilsizleşme anlamına geleceği açıktır. Geleneksel dayanışma ağlarından ve geçimlik üretimden yoksunluk, aynı zamanda artan bir yoksunlaşma ve yoksullaşmayı beraberinde getirmekte, yoksulluğun da en çok kadınların yaşam yükünü artırdığı bilinmektedir.

* * *

Deneme illerinde, 4 yıl zarfında YEEP'ler doğrultusunda elde edilen ve önemli bir bölümü Türkiye'nin yerel mekanizmaları açısından birer ilk olan kazanımlardan yalnızca bazılarına yer vermek, herhalde bu metne de umutvar bir nokta olacaktır...

İZMİR

- Kadınların, yerel hizmetlere ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla Valilik ve Belediye bünyesinde birer personel resmen görevlendirildi,
- Çok taraflı BMOP İl Koordinasyon Kurulu'na bağlı olarak *Şiddet İzleme Birimi* oluşturuldu,
- SHÇEK bünyesinde, suça karışan ya da karışma riski taşıyan kız çocukları için ara istasyon görevi görecek olan *İzmir Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi* kuruldu,
- Karşıyaka Belediyesi'nce şiddete uğramış veya uğrama riski olan kadınlar için *Sığınma Evi* açıldı,
- Buca Belediyesi tarafından, kadınların kent hayatına katılımını kolaylaştırmak üzere, *Kadın Aktivite Merkezi* açıldı ve kadınların başvurabileceği *Kadın Danışma Birimi* kuruldu,
- Konak ilçesinde *Kadın Meclisi* oluşturuldu,

- Bornova Belediyesi, Yaşar Üniversitesi ve ilgili köy muhtarları ortaklığında, *Bornova Köylerinde Kadınlara Pansiyonculuk Eğitimi projesi* hayata geçirildi,
- SHÇEK, Kadın Dayanışma Derneği ve Çiğli Belediyesi ortaklığında sığınma evinde kalmış ya da kalmakta olan kadınlara meslek kazandırmak amacıyla fidancılık eğitimini amaçlayan *Kadının Eli Çiçek Açtı projesi* hayata geçirildi,
- İzmir YEEP, İl Genel Meclisi ve Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından kabul edildi, aynı seçilmiş organlarca *Kadın-Erkek Eşitliği Komisyonu* oluşturuldu, (Aynı gelişme zaman içinde bütün deneme illerinde kaydedildi.)
- Merkez ilçelerden Konak, Buca, Gaziemir, Çiğli, Buca, Güzelbahçe ile İzmir beldelerinden Seyrek, Yeni Foça ve Yelki belediyelerinde de İzmir YEEP kabul edilerek kadın-erkek eşitliği komisyonları kuruldu,
- Büyükşehir Belediyesi *Kadın Danışma Merkezi ve Kadın Sığınma Evi* hizmete açıldı,
- Balçova Emniyet Amirliği'nde, şiddet şikâyetiyle gelen kadınlarla kadın polislerin ilgilenmesi uygulaması başlatıldı.

KARS

- Valilik tarafından kadın kuruluşlarına ve kadınlara *el ürünleri satış standları* tahsis edildi,
- Vilayetlere Hizmet Götürme Birliği tarafından 200 kapasiteli *kız öğrenci yurdu*nun inşasına başlandı, ayrıca, 100 kişilik kız yurdu 2007'de hizmete girdi,
- İl Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı bir polis merkezinde *kadın ve çocuk birimi* açılarak birer kadın ve erkek polis memuru görevlendirildi, İl Emniyet Müdürlüğü tarafından *polis memurlarına kadına yönelik şiddet konusunda eğitim* verildi,
- İki yeni kadın kuruluşu faaliyete geçti,
- Yerel yönetimlerin kadın erkek eşitliğine yönelik faaliyetlerini takip etmek ve kentte kadın gündemini oluşturmak üzere kadın kuruluşları tarafından *Kadın Platformu* kuruldu,
- Kadınların belediye hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak üzere belediyede *Kadın Birimi*, taşra teşkilatının hizmetlerine erişim kolaylığı için de Valilikte *Kadın Masası* kuruldu,

- İl Özel İdaresi ve Belediye bütçelerinden *kadınlara yönelik çalışmalar için ödenek* ayrılmaya başladı,
- *Kafkas Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi* kuruldu.

NEVŞEHİR

- Belediye tarafından yeni inşa edilen *pazar yerinde kadınlara alan* ayrıldı,
- Kent Konseyi'nde *Kadın Meclisi* ile *Yerel Meclisleri İzleme Grupları* oluşturuldu,
- İl Genel ve Belediye Meclislerinin toplantı gündemleriyle Meclis kararları kadın kuruluşlarına özel olarak duyurulmaya başladı,
- İl İnsan Hakları Kurulu'na kadın kuruluşları temsilcisi katılmaya başladı,
- Belediye tarafından mahalle aralarında kadınların rahatlıkla erişebileceği *park alanları* açılmaya, parkların bir kısmına *spor aletleri* konulmaya başladı,
- İl Sigorta Müdürlüğü'nce, kadın kuruluşları ve Ticaret Odası işbirliğinde, kadınların sigortasız çalıştırılmaması hususunda, ilgili kesimlere yönelik bilgilendirici toplantılar düzenlenmesine yönelik çalışmalar başlatıldı,
- Halk eğitim merkezi kursiyerlerine yönelik eğitim çalışmalarına *kadının insan hakları eğitimi* verilerek başlandı,
- *Özürlü ve sığınmacı kadın ve çocuklara ücretsiz sağlık hizmeti* verilmeye başladı,
- Mobil merkezler aracılığıyla *üreme sağlığı eğitimi ve genel sağlık taraması hizmetleri* kırsal alanda yaşayan kadınlara götürülmeye başladı,
- Kadına yönelik şiddetle mücadele alanında, Belediye tarafından afiş ve broşürler hazırlanarak dağıtıldı, Alo 183 hattının tanıtımına yönelik çalışmalar başlatıldı, Nevşehir Barosu, İl Emniyet Müdürlüğü, Aile Danışma Merkezi ve Aile Mahkemeleri'nin işbirliği ile 4320 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun hakkında, alanda hizmet sunanlara eğitim verildi,
- Şiddete uğrayan kadın ve çocuklarının ilk olarak yerleştirilecekleri *ilk adım istasyonu* kuruldu,
- Sabancı Vakfı Hibe Programı'ndan destek alınarak, Kapadokya Kadın Dayanışma Derneği tarafından *El Emeği Ürünlerin Değer-*

lendirilmesi projesi uygulanmaya başladı, *Krize Müdahale projesi* hayata geçirildi ve Valilikte *Krize Müdahale Ekibi* kuruldu.

URFA

- Şiddet mağduru ve şiddete uğrama riski taşıyan kadınlar için *Ara İstasyon* kuruldu,
- Kent Konseyi'ne kentin kadın gündemini taşımak üzere *Kadın Meclisi* oluşturuldu,
- Belediye'de kadınlara yönelik *El Sanatları ve Sürekli Eğitim Merkezi* faaliyete geçti ve yine Belediye tarafından, kadınlara ürünlerini sergilemeleri için stand tahsis edildi,
- Toplu taşım araçlarını kullanan *sürücülere insan hakları ve kadın hakları eğitimi* verildi,
- Belediye tarafından yürütülen *mikro kredi* uygulamalarından daha fazla sayıda kadın yararlanmaya başladı,
- Kadın kuruluşları tarafından, yerel meclislerin çalışmalarını izlemek üzere *Yerel Meclisleri İzleme Grubu* oluşturuldu,
- İki yeni kadın kuruluşu faaliyete geçti,
- Belediye *Mobil Sağlık Aracı* hizmete girdi,
- Kız çocuklarının barınma ihtiyacını gidererek okullaşma oranını yükseltmek üzere, Valilik, *kız yurdu* inşaatına başladı,
- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu bütçesinden yoksul ve şiddet mağduru ve sığınma evine gitmek istemeyen kadınlara *kira desteği* sağlanmaya başladı,
- Muhtar ve imamlara yönelik, Kadına Karşı Şiddet konusunda bir panel düzenlendi,
- Sosyal Hizmetler Müdürlüğü tarafından, UNICEF işbirliğiyle, *Anne-Çocuk eğitimleri* başlatıldı,
- Sabancı Vakfı Hibe Programı'ndan alınan destekle, Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı tarafından *Mevsimlik Tarım İşçisi Kadın ve Çocuklara Gezici Sağlık Hizmeti* projesi başlatıldı, Valilik 4 adet sağlık aracı alarak, mobil sağlık hizmetini bir hizmet modeli olarak yaygınlaştırdı,
- Ayrıca, mevsimlik tarım işçilerinin haklarını koruyup geliştirmeye yönelik bir dernek (METİDER) kuruldu,
- Yine Sabancı Vakfı Hibe Programı'ndan alınan destekle, Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından, *Engelli Kadın ve Kız Çocuklarının*

Meslek Edinmeleri ve Sosyal Hayata Adaptasyonu Projesi hayata geçirildi,

- Belediye, mahalle aralarında park alanlarını çoğalttı ve parklara spor aletleri konuldu.

TRABZON

- İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne bağlı *Aile Danışma Merkezi*, fiziki koşullarının iyileştirilmesi amacıyla bağımsız bir binaya taşındı,
- Belediye bünyesinde ailelere danışmanlık hizmeti vermek üzere *Aile Hizmetleri Yönlendirme Merkezi* açıldı,
- Belediye ile Milli Prodüktivite Merkezi arasında, *Kadınların Kentsel Hizmetlerden Yararlanma Düzeyleri; Sorunlar, Çözüm Önerileri araştırması*na yönelik protokol imzalandı ve araştırma başlatıldı,
- İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü Değirmendere ve Erdoğdu *Toplum Merkezleri* açıldı, Pelitli Toplum Merkezi'nin açılması için çalışmalara başlandı,
- Kadın kuruluşları ve diğer sivil toplum örgütleri tarafından *Trabzon Yerel Meclisleri İzleme Birliği* oluşturuldu,
- Kadınların belediye hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak üzere Belediye'de *Eşitlik Masası* kuruldu,
- Trabzon Barosu, Sosyal Hizmetler Uzmanları Derneği Trabzon Şubesi ve Türk Anneler Derneği Trabzon Şubesi ortaklığı ile *kırsal alanda kadın hakları eğitimleri*ne başlandı,
- İki yeni kadın kuruluşu faaliyete geçti,
- İl Özel İdaresi bünyesinde kurulan Kadın Hakları Komisyonu, İdare'de çalışan kadın görevlilerle düzenli toplantılar yapmaya başladı,
- Kent Konseyi kurularak, yürütme kurulunda kadın örgütlerinden bir temsilciye yer verildi; ayrıca, *Konsey'de % 33'lük kadın kotası* uygulanmasına yönelik tavsiye kararı alındı,
- Türk Anneler Derneği Trabzon Şubesi *Çalışan Kadın Özgür Kadındır* projesini, Altı Nokta Körler Derneği de *Görme Engelli Çocuklara Sahip Annelere Destek* projesini, Sabancı Vakfı Hibe Programı desteğiyle başlattı,
- *Trabzon Kadın Platformu* oluşturuldu ve platformun güçlendirilmesi amacıyla, STGM'yle işbirliği içinde, kadın kuruluşlarıyla atölye çalışmaları yapıldı,

- İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile Trabzon Kadın Platformu arasında *Vatandaşlık Eğitimi ve Kadının Güçlendirilmesi İşbirliği Protokolü* imzalandı,
- Trabzon Kadın Platformu, kadının yerel siyasete katılımını arttırmak amacıyla *40 Mahalle 40 Kadın Muhtar kampanyası* başlattı ve kampanya sonucunda 12 kadın muhtar adayı çıkarıldı,
- Kadınların yerel siyaset konusunda bilgilendirilmesi amacıyla mahallelerde, Halk Eğitim Merkezleri'nde ve Toplum Merkezleri'nde *yerel yönetimler, vatandaşlık hakları konusunda eğitimler* verildi,
- Valilik, Trabzon merkez ve ilçelerindeki kamu kurumlarında *Yerel Eşitlik Birimleri* kurulması yönünde genelge yayınladı; birimler oluşturuldu ve sorumlu personel görevlendirildi,
- Kentte elde edilecek *verilerin cinsiyet ayrımlı toplanmasına dair karar* alınarak kurum ve kuruluşlara iletildi.

VAN

- *Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddeti Önleme İl İzleme ve Koordinasyon Kurulu* kuruldu,
- Şiddet mağduru kadınların barınması için bir *kadın sığınma evi* kuruldu,
- 75. Yıl Toplum Merkezi bünyesinde *Kadın Eli Emeği ve Eğitim Merkezi* faaliyete geçti,
- *Kadın ve Çocuğa Yönelik Şiddetle Mücadele İl Eylem Planı* hazırlanarak uygulanmaya başladı,
- İl Sağlık Müdürlüğü bünyesinde üç adet *tam donanımlı mobil sağlık aracı* hizmete sokuldu,
- Valilik tarafından uygulamaya konulan *mikro kredi* projesinden yararlandırılan kadın sayısı artırıldı ve bu kadınların ürünlerinin satıldığı bir *satış merkezi* kuruldu,
- Kadın kuruluşları tarafından *Yerel Meclisleri İzleme Grubu* oluşturuldu,
- *Kent Konseyi* kurularak Konsey bünyesinde *Kadın Meclisi*nin oluşturulması için girişimler başlatıldı,
- Şiddet mağduru olan ve evlerinden ayrılan kadınlara, Valilik Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan *kira desteği* sağlanmaya başladı,

- *Yerel yönetimler mevzuatı hakkında kadın kuruluşları için eğitim toplantıları* düzenlendi,
- *Üç yeni kadın kuruluşu* faaliyete geçti,
- Kadın kuruluşları, Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ve Belediye'ye bağlı Aile Danışma Merkezi çalışanlarının bir araya geldiği *düzenli işbirliği toplantıları* yapılmaya başladı,
- Valilik ve çeşitli kurumların ortaklığıyla başlatılan ve mahalle kahvelerindeki erkeklere yerel kamu kurumlarının çalışmalarının anlatıldığı *Bir Fincan Kahve projesi* kapsamında uygulanan eğitim programı toplumsal cinsiyet rolleri, kadının insan hakları ve kadın erkek eşitliği vb. konuları kapsayacak şekilde genişletildi,
- Toplumsal cinsiyet, kadına yönelik şiddet ve kadının insan hakları konularında toplumun çeşitli kesimlerine yönelik olarak düzenlenecek olan *farkındalık eğitimleri*ni planlamak üzere kadın kuruluşları, Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ve YYÜ Kadın Merkezi temsilcilerinden oluşan bir çalışma ekibi kuruldu,
- Belediye tarafından *Kadınlar El Emeği Çarşısı* kuruldu,
- Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne bağlı ikinci bir *toplum merkezi* kurulması için çalışmalar başlatıldı,
- Mahallelerde Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü koordinasyonunda *mahalle komiteleri* kurulması için çalışmalar başlatıldı,
- İl Emniyet Müdürlüğü tarafından, merkez ve ilçelerde toplam 412 polis memuru, *kadına yönelik şiddet ve şiddetle mücadelede polisin sorumlulukları* konusunda bilgilendirildi,
- YYÜ öğrencisi 492 genç kadın ve erkek, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadına yönelik şiddet konusunda bilgilendirildi,
- YYÜ'de, kadın öğrencilerin kampüs alanında yaşadıkları güvenlik sorunlarını ve diğer sorunları iletebilmeleri için *fakültelere şikâyet/bildirim kutuları* kondu,
- İl Sağlık Müdürlüğü tarafından, Van merkezde görev yapan 135 sağlık personeli kadına yönelik şiddet konusunda bilgilendirildi,
- Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü tarafından, Sabancı Vakfı'nın mali desteğiyle yürütülen *Sağlıklı ve Bilinçli Nesillere Doğru projesi* kapsamında, Van merkezde 6 mahallede 900 kadın ve erkek, aile içi şiddet, toplumsal cinsiyet eşitliği, üreme sağlığı ve sağlıklı beslenme konularında bilgilendirildi.

BMOP'un, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kabulünün 60. Yılı dolayısıyla, BM Nüfus Fonu tarafından, Aralık 2008'de, "İnsan Hakları Temelli En İyi Örnek Çalışma" seçilerek, uluslararası alanda ödüllendirildiğini de belirtmek gerek.

Daha önce de yer yer belirtildiği üzere, cinsler arası eşitlikçi uygulamaların hayata geçirilmesi ve kurumsallaşması, yalnızca yerel düzeyde alınacak önlemlere bağlı değildir. YEEP benzeri uygulamaların güçlenmesi için bazı yasal ve yönetsel düzenlemeler / önlemler gereklidir. Bunlar arasında, bu metinde daha önce belirtilenlere ek olarak;

- *Belediye ve İl Özel İdaresi stratejik planları*nda "Kadın" ya da "Cinsler arası Eşitlik" başlığı açılması ve buna uygun *yeni bütçe kalemleri* oluşturulması,
- Benzeri biçimde, diğer kamu kurumlarının da bütçesinde, kadınlara yönelik hizmetler ve cinsler arası eşitlik için alınacak önlemler için, yeni bütçe kalemleri oluşturulması,
- Valiliklerde kurulacak *Kadın-Erkek Eşitliği Birimleri*'nin kadro, bütçe ve işleyişlerinin *yasal bir zemin*e oturtulması,
- 6 deneme ilinde oluşturulmuş bulunan YEEP *İl Koordinasyon Kurullarına / Komitelerine yasal statü* kazandırılması,
- Bu Kurul ya da Komitelerin tüm illerde kurulması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için *İl İnsan Hakları Kurulları'nın altında idari ve mali özerkliğe sahip bir yapı*ya dönüştürülmesi,
- Siyasi partilerin aday kadınlardan ücret talep etmemesi ve siyasi partilerin karar organlarında ve delegelik seçimlerinde kadınlara *kota* uygulanması,
- *İlköğretim ve orta öğretim kurumları*nda ders programlarına toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının insan hakları konularının alınması,
- TÜİK'te *toplumsal cinsiyet veri tabanı*nın güçlendirilmesi ve düzenli olarak güçlendirilmesi,
- *Kadın danışma merkezleri, sığınmaevleri, toplum merkezleri, kreş ve gündüz bakımevleri* kurulmasının belli yasal yaptırım ve standartlara bağlanması,
- Belediye Yasası'nda kurulması öngörülen "kadın ve çocuk koruma evleri"ni kurmayan belediyelere yaptırım uygulanması, belediyelerin bu sığınmaevlerini, *sığınmaevlerinin evrensel ilkeleri* doğrultu-

sunda ve kadın örgütleriyle işbirliği içinde yapılandırıp yürütmesinin sağlanması,

- 2006/17 sayılı, "Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi için Alınacak Tedbirler" konulu *Başbakanlık Genelgesi*'nin uygulanmasını sağlamak için bir *izleme ve denetleme sistemi*nin kurulması,
- *Sosyal hizmet uzmanları*nın sayılarının artırılması ve bütün *belediyelere sosyal hizmet uzmanı ve psikolog kadrosu* verilmesi,
- 4320 Sayılı Yasa'nın adının *Aile İçi Şiddetle Mücadele Yasası* olarak değiştirilerek kapsamının genişletilmesi ve Yasa uygulamaları hakkında polislerin hizmetiçi eğitim almasının sağlanması,
- 183 Alo Şiddet hattının yerel düzeyde işler hale getirilmesi,
- *İl Emniyet Müdürlüklerinde Kadın Birimleri* kurulması,
- Sığınmaevinden ayrılan kadınlara *TOKİ konutlarından kota* ayrılması; keza, özel mülkiyete geçen TOKİ ve Belediye konutlarının ancak kadın mülkiyetine geçmesi ve o şekilde kalması kaydıyla tahsisinin sağlanması; bu konutlarda tek ebeveynin kadın olduğu ve / ya da yoksul, yalnız, yaşlı kadınlara öncelik tanınması,
- İl Sosyal Hizmetler Müdürlükleri'ne bağlı kadın sığınmaevlerine kabul edilmeyen *seks işçisi kadınlar, sığınmacı/mülteci kadınlar ile ruhsal rahatsızlığı olan kadınlar ve kız çocukları için özel sığınmaevleri* kurulması,
- *KSGM'nin taşra teşkilatı*'nın kurulması,
- *Yerel yönetimlerin mali ve yönetsel özerkliği*nin güçlendirilmesi,
- Proje bağımlılığından kurtulma ve sürdürülebilirlik açısından *sürece siyasal partilerin katılması*nın sağlanması

sayılabilir.

Kaynakça

Ackelsberg, M. A. ve Shanley, M. L., "Privacy, Publicity and Power - A Feminist Rethinking of the Public-Private Distinction", *Revisioning the Political - Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory* (der. N.J. Hirschmann ve C. di Stefano) içinde, Westview Press, USA, 1996, s. 213-33.

Bourdieu, P., *Masculine Domination*, çev. R. Nice, Polity Press, Cambridge, 2001.

Bozdoğan, S., *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür*, çev. T. Birkan, Ayrıntı, İstanbul, 2002.

Brennan, T. ve Pateman C., "'Mere Auxilaries to the Commonwealth': Women and the Origins of Liberalism", *Political Studies 27 (2)*, 1979, s. 183-200.

Buckingham, S., "The Right to the City from a Gender Perspective", *HIC*, 09.2009 http://base.d-p-h.info/fr/fiches/dph/fiche-dph-8061.html, Ocak 2010.

Çakır, S., *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis, İstanbul, 1993.

Davidoff, L., *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*, çev. Z. Ateşer ve S. Somuncuoğlu, İletişim, İstanbul, 2002.

Ecevit, Y., "Çalışma Yaşamında Kadın Emeğinin Kullanımı ve Kadın-Erkek Eşitliği", *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, TÜSİAD, İstanbul, 2000, s. 117-96.

Greed, C. H., *Women and Planning*, Routledge, NY, 1994.

Harvey, D., "The Right to the City", *International Journal of Urban and Regional Research* 27(4), 2003.

Hirschmann, N. J., "Revisioning Freedom: Relationship, Context and the Politics of Empowerment", *Revisioning the Political - Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory* (der. N. J. Hirschmann ve C. di Stefano) içinde, Westview Press, USA, 1996, s. 51-74.

Işık, N. S., "1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler", *90'larda Türkiye'de Feminizm* (der. A. Bora ve A. Günal) içinde, İletişim, İstanbul, 2002, s. 41-72.

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger Tılıç, H., *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar*, Su Yayınları, İstanbul, 2001.

Keuzenkamp, S. ve de Vries, I.C. (der.), *Compendium: Women and Habitat*, UNCHS, Nairobi, 1996.

Koç, E. ve Güçlüer, E. (der.), *Kadın Yurttaşın El Kitabı*, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1999.

KSGM, *Kadına Yönelik Aile içi Şiddet Araştırması*, 2009.

Mainardi, P., "The Politics of Housework", *Sisterhood is Powerfull - An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement.* (der. R. Morgan) içinde, Vintage, NY, 1970, s. 501-10.

McDowell, L., "Women, Gender and Organisation of Space", *Horizons an Human Geography* (der. D. Gregory ve R. Walford) içinde, Macmillan, Londra, 1989, s. 136-51.

Meehan, E. ve Sevenhuijsen, S. (der.), *Equality, Politics and Gender*, Sage, Londra, 1991.

Pateman, C., "Women and Consent", *Political Theory 8 (2)*, 1980, s. 149-168.

—, *The Sexual Contract*, Stanford University Press, California, 1988.

—, *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, Stanford University Press, 1989.

Phillips, A., *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. A. Türker, Metis, İstanbul, 1995.

Rose, G., *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*, Blackwell, Polity Press, UK, 1993.

Sancar, S., *Siyasal Yaşam ve Kadınlara Destek Politikaları*, KSGM, Ankara, 1997.

—, "Üniversite'de Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar", *Toplum ve Bilim 97*, 2003.

Saraçgil, A., *Bukalemun Erkek - Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, çev. S. Aktaş, İletişim, İstanbul, 2005.

Squires, J., "Private Lives, Secluded Places: Privacy as Political Possibility", *Environment and Planning D: Society and Space 12*, 1994, s. 387-401.

Thornton, M., "Sex Equality is not Enough for Feminism", *Feminist Challenge to Liberalism* (der. C. Pateman ve E. Grosz) içinde, Northeastern University Press, 1986.

Unmüßig, B., *Gender Mainstreaming: How Can We Successfully Use Its Political Potential?* çev. A. B. Herric, Heinrich Böll, Warsaw, 2008.

Valentine, G. "The Geography of Women's Fear", *Area 21*, 1989, s. 385-90.

—, "Women's Fear and the Design of Public Space", *Built Environment 16*, 1990, s. 279-87.

Yeatman, A., "A Feminist Theory of Social Differentiation", *Feminism / Postmodernism* (der. Linda J. Nicholson) içinde, Routledge, NY ve Londra, 1990, s. 281-300.

Yüksel, Ş., "Eş Dayağı ve Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (der. Ş. Tekeli) içinde, İletişim, İstanbul, 1995, s. 341-50.

Zengin, A., "Devletin Cinsel Kıyıları: İstanbul'da Fuhşun Mekânları", *Cins Cins Mekân* (der. A. Alkan) içinde, 2009, s. 264-84.

8

Kentte Barınma Hakkı: Kim İçin? Samatya'da 'Zorunlu'[1] Göçmenlerin 'Yer-Kurma' Pratikleri

EZGİ TUNCER GÜRKAŞ

GİRİŞ

Bu çalışmada, göçmenlerin kentteki barınma hakları, "yer-kurma" pratikleri ve "zorunlu" olarak kente yerleşmeleri gibi sorunsallar etrafında gelişen tartışmalar "mimar" gözünden anlatılacaktır. Bu nedenle, öncelikle, "mimar"ların toplumsal konuları ele alma konusundaki defolarına değinmek istiyorum.

Mimarlık bilgi alanında, sosyoloji, kültürel antropoloji ve etnografya gibi bilgi alanlarının açılımlarından faydalanılmaması sıkça karşılaşılan bir problemdir. Mimarlık alanında yapılan çalışmalarda, toplumsal olgular ve bu olguları irdelemek için gerekli araçlar genellikle eksik bırakılır. Bu nedenle de, yapılan mekân okumalarının büyük bir kısmında, mekân içinde geçen yaşantıdan ve gündelik pratiklerden, deneyimlerden, toplumsal yapıdan, toplumsal ve kültürel oluşumlardan soyutlanarak anlatılır. Mekân içi boş bir kabuk gibi sunulur.

Mekânın fiziksel nitelikleri ile barındırdığı toplumsal-kültürel yapı arasında kuvvetli bir bağın olduğu ve bu karşılıklı, dinamik ilişkinin mekânın kullanım biçimlerine yansıdığı gibi toplum *morfolojisinin* biçimlenmesinde de etkili olduğu söylenebilir. Fakat bunun da ötesinde, birbirinden farklı her

1 Başlıkta kullanılan "zorunlu göçmen" ifadesi, dünya literatüründe geçerliliği olan *forced displacement* kavramına, zorunlu yerinden edilmeye gönderme yapar. Burada ifade edilmek istenen, göç etmenin gönülsüzce, istemsizce, zoraki biçimde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Metinde konu edilen ülke içinde yerinden edilmişler ise, kırsal kökenli Kürt ailelerdir.

ilişki biçiminde, mekân, kendi varoluşsal ve deneyimsel yapısını, sürekli değişen toplumsal anlamlarla birlikte yeniden ve yeniden üreterek kendi üzerine katladığı daha güçlü bir vurguyla belirtilmelidir. O halde, mimar gözünden yapılan okumalarda, mekânın çok katmanlı biçimlenişinin irdelenmesi gerekecektir. Bir başka deyişle, mekânın salt fiziksel katmanını, iki boyutlu, harita yapısını incelemek yeterli olmayacak, toplumsal örüntüleri de kendi yapısına girift bir şekilde taşıyan, mekânsal boşluktan öte bir anlama sahip olan "yer" üzerine düşünmek daha anlamlı olacaktır. Mimarların eksik bıraktığı nokta tam da burasıdır, "yer"in anlamı üzerine düşünmek. Bu nedenle de, kentsel dönüşüm projelerinde, harita üzerinden - masa başından yürütülen naif uygulamalardan ya da kolaycı ve otoriter bir çözümle soylulaştırmadan öteye geçilememektedir. Tam da bu nedenle, son dönemde gündeme gelen, Sulukule, Tarlabaşı, Kanarya, Sultanbeyli, Başıbüyük, Ayazma, Okmeydanı vb. dönüşüm projelerinde, bu semtlerde yaşayan insanların barınma haklarının ihlal edildiği/edilme tehlikesinde olduğu söylenebilir.

Yalçıntan ve Çavuşoğlu (2009), barınma hakkı kavramının "çok önemli, belki en temel hak talebinin altını çizse de, tek başına, bir aradalığı sağlamada ve toplumla ilişki kurmada yeterli bir kavram olmadığı" görüşündedir. Kavramın genişletilmiş ve mahalle ile ilişki kurmak suretiyle başka haklarla iç içe geçirilmiş halini Akkan ve Kayhan'ın (2008) metinlerinden alıntılayarak aktarırlar: "Kavram, salt, baş sokacak ev olarak değil, tüm kültürel, sınıfsal, toplumsal taleplere uygun mekânlarda yaşama hakkı olarak tanımlanmaktadır... Barınmak bu mahallelerde yaşayan insanlar için, yaşam biçimlerini olduğu haliyle korumak, toplumsal dayanışma ağlarını ayakta tutmak, geleneksel istihdam yapılarını muhafaza etmek anlamına geliyor... Bu bağlamda, mahalle yaşamını bir bütün olarak ele almak ve bu yaşamın devamlılığının sağlanmasının bir barınma hakkı meselesinin olduğunun altını çizmek gerekir." Bu yazıda vurgulanmak istenen, sadece fiziksel mekânın değil, deneyimlerle, pratiklerle, örüntülerle oluşan "yer"in okunması gerekliliğine benzer bir söylemle, Akkan ve Kayhan da barınma hakkının sadece bir eve –herhangi bir mekâna sahip olmakla değil, inşa edilmiş mekân– toplum bütününün sürekliliğinin korunmasıyla sağlanacağından bahsederler. Bu mahallelerde yaşayan insanlar "herhangi mekânlarda" değil, gelenekleri, kültürleri, alışkanlık yapılarıyla yeniden inşa ettikleri "yerlerde" yaşarlar. O nedenle, mekân ve "yer" kavramlarının felsefe, beşeri coğrafya ve fenomenoloji literatüründeki karşılıklarına ve farklı anlamlarına kısaca değinmek, mimarlık alanına getireceği açılımlara bakmak gerekebilir.

MEKÂN MI? YER Mİ?

Gündelik hayat, fiziksel çevre ile kurulan psikolojik ve toplumsal ilişkiler ölü mekânı canlandırır ve "yer" dediğimiz çoklu ortamı yaratır. 1960'ların başında, "yer"le ilgili birçok kavram mimarlar tarafından yüceltilmeye başlanır. Mimarlar, mekân ile "yer" kavramları arasında felsefi anlamda kayda değer bir fark olduğunu ve bu ikisinin tanımlanmasında ve kavranmasında mimari anlamda da önemli bir ayrımın olduğunu fark ederler. Örneğin Christian Norberg-Schulz fenomenolojik bir yaklaşımla *yer hissini* uyandırmaya, *yerin bir ruhu* olduğunu hissettirmeye çalışır. Bir süre, mimarlık literatüründe de "yer" kavramı, yapılı çevrenin bireyler üzerinde öznel ve deneyimsel etkileri olduğunun anlaşılması ile popüler olur. Fakat günümüzde "yer" kavramının mimarlık alanında nerede durduğu ve ne kadar önemsendiği meçhuldür (Tuncer, 2009).

Toplumsal ve Kültürel Coğrafya profesörü Tim Cresswell, *Place: A Short Introduction* (2004) adlı kitabının giriş bölümünde verdiği örneklerinde, "yer"in coğrafi bir bölgeyi, bir kenti ya da toplumsal hiyerarşideki bir pozisyonu ya da nesnelerin düzenini çağrıştırdığından bahseder. Fakat aslında *yer her yerdedir.* Bu artık, "yer"in, illa coğrafi anlamda bir toprak parçasına, tanımlı bir fizik mekâna ya da bir kentsel peyzaja karşılık gelmediği anlamlarda-durumlarda dahi, var olacağına işaret eder. O halde "yer"in fiziksel karşılıktan, boyutsal yapılardan, koordinatlardan, yükseklikten, uzaklıktan başka bir özelliği olmalı. Pekâlâ, bu durumda "yer" nedir? Tim Cresswell bu soruya şöyle karşılık vermektedir: "yer, insanların, öyle ya da bir başka türlü, ilişki kurdukları, değdikleri, bağlandıkları mekânlardır; anlamlı konumlardır".

İnsanlar mekânlara anlam yüklediklerinde ve bir biçimde onunla ilişki kurduklarında, ona değdiklerinde, mekân bir yer haline gelir. Bu temel ayırım 1970'lerde daha çok beşeri coğrafya alanında görülmesine rağmen, yer kavramıyla birçok açıdan aynı rolü üstlenen *toplumsal mekân-toplumsal anlamda üretilmiş mekân* (Lefebvre, 1991) fikriyle de karıştırılmaktadır. Fransız kent düşünürü Henri Lefebvre (1991), mekân üzerine, soyut-mutlak mekânla, yaşanmış, anlamlı-toplumsal mekânı ayırdığı çok daha karmaşık bir hikâye anlatır. Bu hikâyedeki toplumsal mekân, yerin tanımına çok yakındır.

Heidegger, daha da önceleri, mekân ve yer arasındaki ayrımı yapar ve fiziksel mekânın her şeyin bir "yer"i olmasını sağlayıp sağlamadığını sorgular. Turan'a (1994) göre, Heidegger'in ilk dönem felsefesinin önemli kavramlarından biri olan *Dasein - Being-in-the-world - burada/dünyada varlık/oluş*

Resim 8.1: Fabrika alanı, metro durağı, otopark. Marc Auge'ye göre "yer-olmayanlar" (ortadaki fotoğraf yazara aittir).

kavramı, varoluşun insanın dünyada bulunma biçimiyle kavranılabilir olduğunu açıklar.

> Her araç bir yerdedir. Bu yer sadece fiziğin öngördüğü basit bir mekân (space) değildir. Her şey yerimsidir. Fiziksel mekânlarını değiştirdiklerinde bile orijinal tanımlamalarını korurlar... Yer (locus) var olanların kendilerini gösterme biçimidir. (Turan, 1994, s. 22)

"Yer" beşeri coğrafyacılar için, *öznelliğin ve deneyimin* vurgulandığı bir anlayış olmuştur. Bölgesel ve Amerikan kültürel coğrafya gelenekçilerinden farklı olarak, beşeri coğrafyacılar, fenomenolojinin ve varoluşçuluğun odak noktası olduğu Avrupa felsefesinden beslenirler. Bir kavram olarak "yer", *bir düşünme biçimi ve dünyada var olma hali* olarak benimsenir. "Yer" için bu Heidegger'ci yaklaşımı geliştiren iki coğrafyacı Yi-Fu Tuan (1974, 1977) ve Edward Relph'tir (1976). Tuan, literatüre, insan ve yer arasındaki duygusal bağ anlamında kullandığı, *topophilia* (1974), terimini kazandırır. Tuan (1977) mekânı (space) "hareket ve özgürlük" olarak, yeri (place) ise "durma ve güvenlik" olarak tanımlar. Tuan'a göre, her durumda da, kendilerini tanımlamak için, mekân yere, yer de mekâna gereksinim duyar. Relph ise, yerleri *pratik/eyleme dayalı bilgilerimizle kavradığımız*dan bahseder. İnsanların yerlerini oraya ait olmayandan korumak istemeleri, yabancılardan sakınmaları ve bıraktıkları-terk ettikleri yerler için nostaljik olmaları, Relph'e yer-insan ilişkisindeki varoluşla ilgili gizi açıkça gösterir. Relph kendi söylemlerini, Heidegger'in "dasein" - *insanların dünyada bulunma/var olma biçimleri/yolları* ve "dwelling"- *ikamet etme* kavramları üzerinden kurmaya çalışır. Bu nedenle de yerin, "konum" gibi ölü değil, yaşantısal bir niteliğe sahip olduğunu, *insan varlığı ve deneyimi için bir kök salma biçimini temsil ettiğini* savunur. Relph bu noktada fenomenolojiden beslenir: *İn-*

Resim 8.2: ATM önünü kendisine yer edinen bir evsiz, New York China Town'da mahallenin kimliğine bürünen Starbucks, Amerika'daki bir mimarlık okulunda öğrencilerin eve dönüştürdüğü stüdyo. Toplumsal pratikler içinde "yer" haline gelen, sahiplenilen, kendileştirilen mekânlar (ortadaki ve sağdaki fotoğraf yazara aittir).

sanın insan olmasının tek yolu yerde/yerin içinde olmasıdır. Bu noktada, fenomenologların odağı olan *"esence-öz"* kavramı önemli hale gelir. Fenomenologlar, birincil görevlerinin *özleri keşfetmek* olduğunu düşünürler. Bu açıdan bakıldığında önemli gibi görünen, yerin nasıl bir yer olduğu değil, *yeri neyin yer yaptığıdır.*

Uzun yıllardır, mekânla "yer" arasındaki dinamik ve girgin ilişki tartışılmaktadır. Amerikalı filozof Edward Casey (1997) *The Fate of Place: A Philosophical History*'de, "yer" üzerine yaptığı uzun yolculuğuna, "Biz 'yer'in içine batığız, onunla bütünleşiğiz ve onsuz yapamayız... Yerlerle çevriliyiz... Yaptığımız hiçbir şey yersiz değildir" kabulüyle başlar (Casey, 1997, ix). Casey, "yer"in, mekânın çok daha derin bir biçimi olduğu savını vurgular. Ona göre, biz, var olmak, yaşamak, ayakta kalmak için, kendi "yer"lerimizle bütünleşmişizdir ve ona mecburuzdur. Casey de Heidegger gibi, var oluşun yerle bütünleşik olduğunu savunur. Öte yandan, bu bütünleşme deneyimlerimizi, düşüncelerimizi, hafızamızı taşıyan bedenlerimiz yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle, mekân bedenlerimiz yoluyla algılanır ve kurgulanır. Bu inşa edilmiş öznel varoluş mekânı, en iyi şekliyle, "yer" olarak tanımlanabilir. "Yer" *yerleşik bir özne tarafından kurgulanan mekândır.*

Peki, "yer"in mekânın fiziksel bir parçası olmadığını, dahası "yer"in sadece zihinsel bir kavram olduğunu düşünürsek? Yer, mekân ötesi bir şey olabilir mi? "Yer", görünmez duygular ve düşüncelerle de tariflenebilir. Dahası, "yer"in fiziksel varoluşla birebir bağlantısının olduğu şüphelidir. "Yer", pekâlâ, sadece zihinde/akılda (mind) ya da tanıdık bir duyguda olabilir ya da bir nesneye yapışık durabilir. Mekânın içinde yaşamaktayız ve ona bağımlıyız. Mekânla kurulan zoraki ya da gönüllü ilişkisellik, yaşantının içinde geç-

mek zorunda olduğu mekânın en saf gereğidir. Aksine, "yer" ise, insan zihninde bir yerde olabilir. Mekânın "yer"e dönüşmesi, aslında akıldaki "yer"in canlanması, vücut bulmasıdır. "Yer" fiziksel olandan, mekânsallıktan öte, tanışıklığı, ilişkiselliği, var olma biçimini/sebebini, hatta bazen aidiyeti, arzuyu, sevmeyi içeren akıldaki bir deneyim olarak tanımlanabilir.

"Yer"i ve gündelik pratiği irdeleyen bir başka yazar, düşünür ise Edward Soja'dır. Soja (1996), Henri Lefebvre'nin (1991) savlarından hareketle *trialectics of spatiality* (mekânsallığın trialektiği) kavramını üretmiştir. Soja'nın başlangıç noktası, coğrafi araştırmaların odağı olan *mekânsallığın ikili yapısı*na olan eleştirisidir. Bu ikilikler, *öznelliğe karşı nesnellik, ruha karşı madde, düşe karşı gerçek, yere karşı mekândır* ve Soja'nın eleştirisi bunlara karşı çıkmaktadır. Bütün bu ikiliklere meydan okumak için Soja, *Thirdspace*'i yazar. Üçüncü mekân anlamına gelen *thirdspace*, deneyimlenmiş mekândır. Üçüncü mekân ya da deneyimlenmiş mekân, düşünmenin başka bir biçimidir, sadece madde (kavranan) ya da sadece ruh (zihin-algı) değildir, *pratik edilen/eylemsel mekândır.*

"Yer" ve mekân kavramlarının anlamlarını tersten bir okumayla açıklayan Michel de Certeau (1984) yine bu kavramlar arasındaki farkı vurgular. Bu, Heidegger'in kullandığı terminolojinin tersyüz edilmiş halidir. Güncel etnograflar ve fenomenolojist coğrafyacılar Heidegger'in mekânı bir *form*, "yer"i bir *var olma biçimi* şeklindeki kabulüne katılmışlardır. Diğerleri (önceki yazarlar) "yer"i yüceltirken, de Certeau mekânın önemini savunur, gündeme getirir. Diğerlerinin tersine bir bakış açısıyla hareket eder. Fakat aslında her düşünür bir şekilde bu ayrımı anlatma çabasındadır. Ona göre, *mekân eylemler tarafından üretilirken, yer, üzerinde eylemlerin meydana geldiği boş bir sistemdir.*

Mekân ve "yer" ayrımı üzerinde durmamın sebebi, mimarlık alanında yapılan mekân okumalarında boş bırakılan "yer" kavramının düşünülmesi ve ortaya çıkartılması gereğine dikkat çekmekti. "Yer"in deneyimsel boyutu, akılda var olabilmesi, görüntüden öte, düşünsel boyutuyla mekânda var oluşu mimari okumalarda dışarıda bırakılan, önemsenmeyen taraflardır. Mimarlık pratiğinde sadece görünene bakmak yerine zihinsel, kültürel ve toplumsal olana da değer verilmelidir. Aksi halde, mekânla ona dolanmış toplumsal yapının birbirini kendiliğinden dönüştürerek yaşaması yerine, birinin diğerinden ayrılmasıyla, ikisinin de cansızlaşacağı kanısındayım. Burada barınma hakkına geri dönecek olursak, bir mekânı kendilerine yer edinmiş kültürlerin yerlerinden edilmesinin, hem mekân hem de o toplumsal yapı için

hak ihlali olduğu aşikârdır. O nedenle, bu çalışmada, doğudaki köylerinden edilmiş göçmenlerin, İstanbul Samatya'da yeniden kurdukları "yer"lerindeki yaşam biçimleri, problemleri kentte barınma hakları açısından araştırılmak istenmiştir. Yerlerinden edilmiş Kürt göçmenlerin Samatya'daki barınma durumları ve gelecekteki akıbetleri pek de iç açıcı değildir. Marmaray projesi dâhilinde uygulanacak yeni kentsel dönüşüm projeleri ile Samatya tren yolu kıyısının tamamıyla değişmesi planlanırken, göçmenlerin bir kere daha barınma haklarının ihlal edilmesiyle oluşacak mağduriyetleri atlanılmamalıdır.

MEKÂNI YERE DÖNÜŞTÜREN "YER-KURMA" PRATİKLERİ

Mekânın anlamlı bir yere dönüşmesi, mekânda yaşayanın fiziksel ve zihinsel tüm pratiklerine bağlıdır. Bu süreç "yer-kurma" *(place-making)* olarak nitelendirilebilir, kişinin ya da bir grubun yeni bir mekânda varlığını keşfetmesi ve onu kendi "yeri, yurdu, evi" yapma sürecinde ortaya çıkan ilişkisellikler bütünü olarak da açıklanabilir. Yer-kurma, bedensel pratiklerde, gündelik hayattaki rutin örüntülerde, alışkanlık yapılarında, mekânla kurulan *ilişkisellik* biçimleri olarak karşımıza çıkar. Bu pratikler mekâna kendiliğinden yerleşir. Mekân her ne kadar belirli işlevler için planlanmış olsa da, bu ilişkisellik biçimleri, mekânın zoraki yapısını bozarak, beklenmedik ve planlanmamış olanın da vuku bulmasını sağlar. Kendiliğinden, ansızın, süreli/sürekli oluşabilecek bu pratikler *habituel* yapıların içine eklemlenerek mekânda içkinleşirler.

Toplulukların yer-kurma pratikleri ve temekkün (mekânlanma/yer tutma) eylemleri onların toplumsal alışkanlıklarını – yapılarını oluşturur. Pratikler yapıları sürekli olarak kendiliğinden değiştirir. Buna imkân veren zemin ise zaman ve mekândır. Zaman içinde toplumsal yapıların değişmesiy-

Resim 8.3: Mekânın kullanımı için planlanmamış, kendiliğinden vuku bulan eylemler, toplumsal oluşumlar (fotoğraflar yazara aittir).

le anlam değiştiren mekân, bu yapıları oluşturan bireylerin yer-kurma pratiklerinin çeşitliliği, farklılığı ile yeniden ve yeniden şekillenir. Devingen toplumsal yapı ve onun ürettiği pratiklerde tekrar vuku bulur. Mekân, zaruri koşulunu kaybeder, 'olası' olanı üretir. Göçmenlerin yer-kurmalarına dair bütün pratikleri de bu olasılıklardan biridir. Göçün var olan yapıyı bozması ve ona yeni anlamlar katarak kendi üzerine tekrar katlamasıyla oluşan bu mekânlar göçmenlerin anlamlı ilişkiler ağlarını yeniden kurdukları ve sergiledikleri yerler haline gelirler. Samatya da bu tip yerlerden biridir. "Göçmen sokakları" olarak adlandırılabilecek, Kürt göçmenlerin kümelendiği, sığındığı, planlanmamış, beklenmedik, olası eylemlere sahne olan sokaklar, göçmenlerin hâlihazırdaki bir kent mekânını nasıl kendi kültürel birikimlerinin ve *habitus*larının "yer"ine dönüştürdükleri üzerine, literatürdeki çalışmalardan da faydalanılarak, bir okuma yapılmaktadır.[2]

SAMATYA NEREYE DÜŞER?

Samatya, İstanbul tarihi yarımadanın Maramara denizi kıyısında, Cerrahpaşa ile Yedikule arasında kalan mahalledir.

Bugün, Kocamustafapaşa olarak ismi değiştirilmiş olsa bile, mahalleliler hâlâ Samatya ismini kullanmaktadırlar. Kömürciyan'ın (1952) anlatısına göre, Samatya Rumca bir isim olup *kumluk* anlamına gelir. Semtte, Osmanlı'nın fetih döneminde zorunlu olarak iskân ettirilen Ermenilerden önce ikamet eden Karamanlı Rumların ve yanı sıra Yahudilerin, Süryanilerin yaşadığı bilinir. 1950'li yıllar Samatya için toplumsal ve mekânsal dönüşümün yoğunlaştığı bir dönem olur. 20 Kura Askerlik ve Varlık Vergisi gibi Türkleştirme politikalarına maruz kalan Anadolu Ermenilerinin[3] 50'li yılların başından itibaren İstanbul'a başlayan göçü, Samatya'nın Anadolu'dan aldığı ilk göç dalgası olur. Çoğu Yozgatlı, Sivaslı ve Kayserili olan Ermeniler, bu uygulamalarından sonra, Anadolu'daki imkânsızlıklar nedeniyle İstanbul'a göç edip Sulumanastır çevresindeki Ermeni cemaatinin varlığından dolayı Samatya'ya yerleşirler. 1955'deki 6-7 Eylül olaylarında[4] zarar gören, korku ve tedirginlik

2 Bu okuma Samatya'da yürütülen saha çalışmasının orijinal bulgularından çıkan sonuçlara dayanmaktadır. Alanla ilgili çalışmalara Eylül 2007'de başlanmıştır. Derinlemesine görüşmeler, 15 Haziran 2009 - 22 Ekim 2009 tarihleri arasında, göçmen ve yerlilerden oluşan 62 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Kürtlerle yapılan görüşmeler genellikle, İçkalpakçı Çıkmazı'nda, Kehribar ve Tarakçı Hüsnü Sokaklarında ve Arap Kuyusu mevkiinde gerçekleştirilmiştir.

3 Ayrıntılı okuma için: Akar, R., *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2009 ve Aktar, A., *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

4 Ayrıntılı okuma için: Güven, D., *6-7 Eylül Olayları*, Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Resim 8.4: Samatya'nın İstanbul, tarihî yarımadadaki konumu.

yaşayan Samatyalı Rumların ve Ermenilerin ülkeden gönülsüzce ayrılmak zorunda kalışları sırasında Anadolu kaynaklı yeni bir göç akımıyla gelenler Samatya'da yer bulmak için pek de zorlanmazlar. 1950'lerin başında Türkiye'de yaşanan sanayileşme odaklı birikimin neden olduğu köyden kente göçün başlamasıyla, Samatya Anadolu'dan gelen Türkleri barındırarak ikinci dönüşümü de yaşamaya başlar. Büyük bir kısmı Malatyalı olan, bir kısmı da Karadenizli olan Türkler ise "taşı toprağı altın İstanbul"da Samatya ve civarında yaşamayı imkânlarından dolayı tercih ederler. 1964'te Rumların resmi olarak sınır dışı edilmeleriyle Samatya'da yaşayan Rumların sayısı iyice azalır. 1966'da yaşanan Varto Depremi'nden sonra Muş'tan çok sayıda Ermeni İstanbul'a ve Samatya'ya gelir. Yaklaşık olarak 60'lı yıllarda, *dönme*lerin yani Kürtleşen Ermenilerin Samatya'ya göç ettiği de anlatılır. *Müteahhit apartmanlarının* yapılmaya başlandığı 70'li ve 80'li yıllarda, *temiz, lüks apartman dairelerinde yaşama* isteği ve değişen mahalle yapısının da etkisiyle, çoğu İstanbullu olan varlıklı Ermeniler, Yeşilköy, Bakırköy, Florya gibi semtlere taşınır. Böylece, bölgenin kültürel kimliği yıllar içinde sürekli değişir. Özellikle de 1990'ların başından itibaren bölgeye yerleşen Kürt kökenli, Doğulu göçmenlerin Kumkapı, Yenikapı, Aksaray, Samatya, Yedikule, Silivrikapı civarlarına yerleşmesi ile bu değişim daha da belirgin hale gelir. Bugün bölgede, Samatya'nın *yerlileri* olan İstanbul ve Anadolu Ermenileri, Samatya'nın *umutsuz sahipleri* Anadolulu Türkler ve Samatya'nın *zoraki sakinleri* Kürt göçmenler yaşamaktadır.

"Ya Korucu Olacaksınız, Ya Gideceksiniz Dediler..."

Bu semtlerde yaşayan Kürt göçmen ailelerin ortak özelliği, 1984'te PKK'nın Siirt ve Hakkâri'de silahlı eylemlerine başlamasından itibaren ivme kazanan çatışmalar nedeniyle, asker ile PKK, koruculuk ile yandaşlık arasında kalan

köylülerin yerlerinden edilmeleri ve çeşitli göç rotalarının son durağı olarak İstanbul'a yerleşmeleridir. Bu göçten en fazla etkilenen bölge illeri, Diyarbakır, Van, Şanlıurfa, Mersin ve Adana'dır. Bu illerde tutunamayan bir kısım göçmen ise, İzmir ve İstanbul'a yığınsal göç eğilimi göstermiştir (CHP Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Raporu, 1999). Samatya'da yaşayan Mardinli göçmenlerin çoğu önce Diyarbakır, Adana, Mersin gibi illerde şanslarını denedikten sonra İstanbul'a göç ederler. İstanbul'a gelmeyi bir çare olarak görür, oralarda barınamadıkları, iş bulamadıkları için tekrar yer değiştirirler. İstanbul'a geldiklerinde ise, tamamı önce akrabalarının yanında ya da onların ayarladıkları bir evde, kirada kalırlar. İstanbul'da ilk oturdukları semtler genellikle, Yenikapı, Kumkapı, Yedikule, Avcılar, Büyükçekmece, Aksaray, Davutpaşa olur. Daha sonra ev sahibiyle anlaşamama, kiranın yüksek gelmesi gibi sebeplerle ev ararken yine akraba ve tanıdık vasıtasıyla Samatya'da ev bulup kiralarlar. Birçok aile 20-25 senedir İstanbul'da yaşamakta ve yine çoğunluğu 8-10 senedir Samatya'da oturmaktadır.

Samatya'da yaşayan Mardinli ailelerin çoğu, 1980'li yılların sonları ve 1990'lı yılların başlarında, köy korucusu olmayı kabul etmedikleri için, köylerinden çıkmaya zorlanırlar. Bu zorlamalar, tarlaları yakma, evlerin içlerini arama ve dağıtma, zarar verme gibi çeşitli baskıcı uygulamalarla gerçekleştirilir. Köylülere evlerini boşaltmaları için yaklaşık 10-15 günlük süreler verilir.

> Devlet bizi köyden çıkarttı. Bize geldiler. 13 gün müddet verdiler. Asker dedi ki, "ya korucu olacaksınız, ya buradan göç edeceksiniz, ya da sizi öldüreceğiz, yakacağız!" Biz, o zaman korucu olmak istemedik. Gitmek de istemedik ama korktuk. Hayvanları telef ettiler. Göndermeye zorladılar. Korucu olmayınca başka çare bırakmadılar. Köyü taradılar. (S, Kadın, 62)

> Ben küçüktüm, 11-12 yaşında. Köy korucu olmayı kabul etti. Silahla köyü korurduk. Bir gün PKK gelir, evde zorla yemek yer, yiyecek alır giderdi. Bir gün asker gelir evi dağıtırdı, her yeri arardı. Arada kalmıştık. İki taraf arasında. (C, Erkek, 29)

> Köyde terör vardı. Beni 15 yaşındayken ailem İstanbul'a gönderdi. Ortam çok kötüydü. PKK köylülerden beslenmesin diye, korucu olmak istemeyenleri sıkı denetimde tutarlardı. Bunun dışında Hizbullah da köyde, şehirde terör estirirdi. Kızların kolları açık diye vurdular. (Ş, Erkek, 35)

> Köydeki terör olaylarından ötürü gelmek zorunda kaldık. Köyleri boşalttılar. Kovmasalardı kalırdık orada. Buraya gelmeyi çok istemedik ama mecbur. İlkin alışamadık, yadırgadık ama mecbursun, alışacaksın. Orada iş yok, aş yok, burada vardır. Onun için alışacaksın. (Z, Kadın, 65)

"Geri Dönmek mi? Ne Mümkün?"

Kültürel sınırlar ve geçişlerle birlikte göç, aynı zamanda pek çok çağdaş akıl yürütmenin yolculuk programlarına derinden kazınmış bir meseledir. Çünkü göçerlik ve sürgün, Edward Said'in de işaret ettiği gibi, "kesintili bir var olma durumudur" ve geride bıraktığınız yerle kavgaya tutuşma biçimidir (Chambers, 2005, 10). Böyle bir açıdan bakıldığında, zorunlu göç de bir çeşit sürgün sayılabilir, var olma durumunu sarsar ve eve olan inancı kaybettirir. Sürgün, asli bir evin olduğunu ve sonunda oraya varılacağını farz eder fakat yolculukta karşılaşılan sorunlar bu inancı tüketir (Chambers, 2005, 11).

Kürt göçmenler İstanbul'a göç ederken dönecekleri bir köylerinin olduğu inancını taşıdılar. Fakat köye dönmenin yasak olduğu uzun yıllarda bu inanç zamanla tükenir ve kentte kurulan düzen, iyi kötü kazanılan para, geride bıraktıkları köylerinde artık iş imkânının ve tarım olanağının kalmamış olması köye dönme rüyasını, umudunu söndürür. Fakat bir kısmının geri dönebilecekleri bir köyleri de kalmaz. Gülay Kayacan (1999, 355), Kemerburgaz'daki Çadır Köyü'nde yaptığı sosyolojik saha çalışmasında, Mardin'in Kızıltepe Köyü'nden gelenlerle yaptığı görüşmelerde, göçerlerin "köyleri boşaltıldıktan sonra yakıldığını, artık geri dönülse bir köylerinin yaşanmaz halde olduğunu" söylediklerini belirtir. Samatya'da yaşayan Mardinli ailelerin çoğunun da köye dönmeleri, oradaki evlerinin ve tarlalarının yakılmış olmasından dolayı zor görünür.

> Yedi sene önce kocam öldü. Hastaydı. Cenazeyi köye götürmek istedik. Oraya gömecektik, koymadılar. (S, Kadın, 65)

> Şimdi burayı mecburen seviyoruz, sevmeyelim de ne yapalım? Köyümüze dönemiyoruz yasaktır. Benim evim orasıdır ama orada tarla yok, iş yok. Neyle kazanacağız? (Z, Kadın, 65)

"İş Yok, Para Yok..."

Topraklarını kaybeden ve yerinden edilmiş Kürtler, İstanbul'a geldiklerinde pek de iç açıcı olmayan bir konut ve emek piyasasıyla karşılaştılar. Bu şartlar Kürtleri yeni kentliler arasında en alt sosyoekonomik tabakaya yerleştirdi (Ayata ve Yükseker, 2007, 53). Erder, 1995'te yazdığı yazısında, zorunlu göçün kendisini göstermeye başladığı yıllarda, bu göçü yaşayan hanelerin kalıcı bir yoksulluğa terk edilme tehlikesi taşıdığı konusunda bir öngörüde bulunur. Danış ve Kayaalp'in 2005'te yaptıkları çalışmada, 1950'li yıllardaki göç dalgasıyla gelen Anadolu göçmenlerinin kentsel ekonomi içinde yer bularak var-

sıllaşmalarına rağmen Kürtleri *göçün kaybedenleri* olarak betimlemeleri, Erder'in bu öngörüsünde ne kadar haklı olduğunu gösterir. Işık ve Pınarcıoğlu da (2001, 77), *nöbetleşe yoksulluk* adını verdikleri kavramla bu durumu, yoksulluğun kentte daha sonra gelen kuşaklara aktarıldığı döngüsel bir sistem olarak açıklar.

Samatya'ya 1960'lı yıllarda göç eden Ermeniler, Varlık Vergisi'nden dolayı yoksullaştıkları için İstanbul'a göç ederler. Yıllar içinde de maddi durumlarında kayda değer iyileşmeler yaşanmaz. Genellikle, orta ve alt-orta gelir grubuna dahil edilebilirler. Öte yandan, göçle gelen Türkler, buralarda kendi işlerini kurma, dükkân açma, mülk edinme gibi imkânlara sahip olurken, onlar da kendilerini daha *nezih* semtlere taşıyabilecek sıçramayı gerçekleştiremez ve *durumları olmadığı için Samatya'da kalırlar*. Son gelenler, Kürt göçmenler ise, bugün homojen olmayan, çeşitli düzeylerde maddi imkânlara sahiptirler. Gelenlerin bazıları köylerindeki tarlaları, evleri satabilmekte ve İstanbul'da ev alabilmektedir. Bununla birlikte, köyünden göç ederken evi ve tarlaları harap olanlar bugün Samatya'daki en yoksul grubu oluşturur.

Göçmen gruplarda, hane reisi olan erkekler, çoğunlukla seyyar satıcılık (tavuk pilav, midye, hediyelik eşya, fındık, kestane) yapmakta, esnafların yanında çırak olarak çalışmakta ya da restoranlarda komilik ve garsonluk yaparlar. Seyyar satıcılık yapan erkeklerin eşleri midye, tavuk pilav gibi yemek hazırlıklarını yaparak evde çalışabilirken, geleneksel ve kültürel aile yapılarından dolayı, çoğunlukla ailedeki kadınların dışarıda çalışmaları istenmez. Buna rağmen, ikinci kuşak erkeklerin eşleri, genç kızların bir kısmı tekstil atölyelerinde çalışabilir. Hizmet sektörünün düşük gelirli işlerinde çalışan aile reislerinin kazançları birleşirken, *iki göz evde* birkaç ailenin yaşamasına ancak fırsat verir.

> Burada iş bilmeyiz. Ancak pilavcılık yapabildik. Mesleğimiz yok, ben okuyamadım. Köydeyken ancak Adana'ya tarlalara giderdik pamuk toplamaya, öyle çalışırdık... Buradaki ev çok küçük, gelip görsen, burada nasıl yaşıyorsunuz dersin. Sığmıyoruz, bir de rutubetli, eski tahta. (K., Kadın, 32)

Öte yandan, mahallenin *yerlileri* Ermeniler ve *yeni sahipleri* Türkler, Kürtlerin ekonomik durumlarının göründüğü kadar kötü olmadığını, çoğunun kısa zamanda ev sahibi olduğunu, bazılarının durumlarının kendilerinden bile iyi olduğunu ifade ederler. Bunu tanışık oldukları kişiler üzerinden anlatırken, kimilerinin çocuklarını çalıştırarak durumunu düzelttiğini, kimilerininse illegal işler yaparak kısa zamanda çok para kazandıkları iddiasını ileri sürerler.

> Diyarbakır'dan, Mardin'den geldikleri zaman, bir iş seçmezler, bunlara belli işler gösterilir, bunlar da o belli işleri yaparlar. Çok görüyorum bunu. Gayri-meşru işler, uyuşturucu satıcılığı.... (Z, Erkek, 22)

> Her sokak başında uyuşturucu satılıyor. Burada çok yaygın. Kürtler geldikten sonra türedi bunlar. Bu doğudan gelenlerin hepsi mal sahibi. Para nerden geliyor sanıyorsun? (N, Kadın, 52)

> Doğululara yardımın alası yapılıyor, haddi hesabı yok. Kömüründen erzakına kadar. 8-9 tane çocuk var, hepsi çalışıyor. Midye dolma yapıyorlar, satıyorlar. Her biri başındaki tepsiyi bitirmek zorundalar o gün. (N, Erkek, 65)

"Kızlara Yapılan Ayrımcılığa Karşıyız, Okuyacağız!"

Samatya'da yaşayan, 50 yaş ve üzerindeki göçmen kadınların neredeyse tamamı okuma-yazma bilmezler. Genç-orta yaşlı olanların ise büyük bir kısmı ilkokul mezunudur. Genç kuşak diyebileceğimiz, ikinci nesil içinde okuyabilen kızların sayısı oldukça azdır. Yaklaşık 25-30 yaş arasındaki genç kadınların çoğu evli ve 1 ya da 2 çocukludur. Bununla birlikte genç erkeklerde de durum benzerdir. Ortaokul ya da liseyi bitirememiş genç erkekler, 20'sine gelince askere gitmekte sonrasında bir işe girmekte ve daha sonra akrabaları ya da hemşerilerinin kızlarıyla evlendirilirler. Genç yaşta çocuk sahibi olmaktadırlar. Üçüncü kuşağı bugün 5-6 yaşlarındaki çocuklar oluşturur. Annelerinin denetimindeki bu çocukların, zamanlarını yaşıtlarıyla birlikte sokakta, parkta ve sahilde oyun oynayarak geçirdikleri gözlemlenir.

> Burası çok başka, değişik bir yermiş. Bize çok ters işler var burada. Çocuklar kötü durumda Samatya'da. 13-14 yaşında oğlanlar esrar çekiyor, sigara içiyorlar. Kızların 13 yaşında sevgilisi oluyor okulda. Ben kızımı 3. sınıfa yazdırmayı düşünmüyorum. Kendimize göre yetiştireceğiz onu. (Ç, Erkek, 40)

> Burada genelde erkekler bizden çok daha serbestler. 15 yaşına gelince, akşam dışarıda olsalar da kimse kızmaz onlara. Biz öyle değiliz. Çoğumuz ilkokulu zar zor bitiriyoruz. Okula gidip gelmemiz mesele haline geliyor. Biz direttik okuyacağız diye. Ayrımcılığa, kız olduğumuz için ezilmeye karşıyız. Ben üniversite bitirip kendi sorumluluğumu almak istiyorum. Avukat olmak istiyorum. (G, Kadın, 22)

"Burası Hep Kürt, Aynı Köyde Gibiyiz..."

Göç eden grupların kente gelirken taşıdıkları en önemli kurum aileleri ve akrabalık ilişkileridir, sonrasında ise, kentte yeni hemşerilik ilişkileri kurulur.

Hemşerilik ilişkisi komşulukla, ev dışında ise özellikle erkekler arasında kahvehanelerde ve derneklerde kurulur (Erder, 1999). Bugün, göçmenlerin anlatılarına göre, Yedikule'yi Muşluların, Kocamustafapaşa-Samatya'yı Mardinlilerin, Silivrikapı'yı Siirtlilerin, Kumkapı'yı Diyarbakırlıların tercih ettiği bilinir. Bu tercihler, aileden kişilerin, akrabaların yer seçimlerine ve iş imkânlarına göre yapılır.

Samatya'da, akrabalık ve hemşerilik ilişkilerinin kuvvetli olmasının yanı sıra etnik kimliğin ve aşiret ağının da çok önemli olduğu belirtilmelidir. Kürtlerin, zorunlu göç sonrasında bir arada kalmaya çalışarak, aidiyet ilişkilerini, geleneklerini korumaya çalıştıkları, ayrıca birbirlerini kolladıkları, topluca hareket ettikleri de gözlemlenir. Bunun yanı sıra Kürtçe konuşabilmek, anlaşılmak, kentte kendilerini güçlü hissetmenin yollarından biridir. Bu ihtiyaç sebebiyle de bir arada yaşamaktadırlar. Kendi deyimlerince, *gurbette, sürgünde* kalan Kürtler, birbirleri arasındaki dayanışma, birlik ve beraberlik sayesinde ayakta dururlar.

> İlk geldim Avcılar'da oturduk. Hiç Kürt yoktu, hep Türk'tü. Ben Türkçe bilmiyordum. Etrafta beni anlayan kimse yoktu. Orada çok zorlandım. Burada, bu sokakta akrabalarım var. Onlar yardım ettiler. Buraya geldik. Ev kiraladık. Şimdi hep Kürt burası. Aynı köyde gibi. (E, Kadın, 26)

Öte taraftan, semtin eski sakinleri, bu kümelenmeden hoşnut değillerdir. Onların kendi içlerine kapalı oldukları, kimseyi aralarına almak istemedikleri, değişime karşı dirençli oldukları belirtilir. Mahalledeki memleket kahvelerinden de rahatsız olunur. En sık karşılaşılan yakınmalar ise, Kürtlerin en ufak bir tartışmada, bir anda toplanarak kavgaya giriştikleriyle, kavgacı olduklarıyla ilgili anlatılardır.

> Eskiden kökenlerimiz, dinlerimiz samimiyete engel değildi. Çünkü aslında pek de farklı değildik. Ermeni komşumuz da biz de aynı dükkândan alışveriş eder, aynı yemeği yerdik. Aynı giyinirdik. Şimdi Kürtlerle aramızdaki ilişki öyle değil. Aynı dindeniz ama onlar farklı bir devlet gibiler. Kaba kuvvet kullanıyorlar. Birken on oluyorlar birdenbire. (N, Erkek, 65)

> Batman, Siirt, Mardinliler gelip buralara yerleşti. Dernekleri, kahveleri var. Daha geçen gün geçitte yazan bir yazıyı gördüm şöyle diyor: "bizim rahat edemeyeceğimiz yerde, kimse rahat edemez." Bu uygar bir tutum değil. Nasıl barbar olduklarını gösteriyor. Mezrada yaşanan hayat şehirde de devam ediyor. (E, Erkek, 65)

> İlerde Siirtlilerin kahvehanesi var, öteki tarafta da dernekleri. Bu kahvenin önünde gün boyu, afedersiniz, iti kopuğu durur. Sizin karınıza, kızınıza bakarlar. Diyarbakırlılar, Urfalılar, Mardinliler... Kavgaya hep birlikte dalarlar. Çok vahşiler. (Z, Erkek, 48)

"Çok Büyük Kültür Farkı Var"

Göç olayının kendisi mekânsal olduğu kadar, toplumsal devingenlik anlamına gelir. Göç edenler, göç ettikleri yerde var olabilmek için, mevcut yapıyı dolayısıyla devingenlik kanallarını kullanmak durumunda kalırlar. Göçün yerleşikliğe oranla az olduğu durumlarda, mevcut yapı yeni gelenleri sindirir ve içine çeker fakat Türkiye'deki kısa süreli ve büyük miktarlarda yaşanan iç göç örneğinde, göç edenler yapıyı etkilemekle kalmaz, değiştirirler (Erder, 1995, 106). Toplumsal yapılar, göç sayesinde/yüzünden değişime uğrar, bozulur/düzelir ve yeniden üretilirler. İstanbul da bu sayede dinamik kalan, göç dalgalarının yarattığı devingenliği, çeşitliliği ve sürekliliği üzerinde taşıyan bir kenttir ve bu sayede hâlâ çekim gücü olan bir metropoldür. Ayşe Öncü'nün (2000, 117) de işaret ettiği gibi, nüfusunun dörtte üçünün başka kentlerde doğduğu bir göçmenler kenti olan İstanbul'da, "İstanbullu"luk artık olsa olsa bir mittir. Cem Behar'ın (2009),[5] belirttiği üzere "yedi kuşak "İstanbullu"nun kalmadığı İstanbul'un varlık nedeni, bu kentin sürekliliğinin de teminatı olan göçtür."

Samatya'da, önce gelenler, Anadolu'dan göçmüş Türkler, kendilerini Samatya'nın esas sahipleri olarak görmekte, oralı olmakla da övünmektedirler: "Ben doğma büyüme buralıyım..." Kendilerinden sonra gelenleri istememekte, kendilerinin artık İstanbullu, Samatyalı olduğunu, Doğu'dan gelenlerinse, bunu yıllardır bilinçli bir şekilde reddettiklerini düşünürler. Kendilerinin Samatya'yla, esnafla, Rum ve Ermeni komşularıyla kurdukları yakın ilişkiler, onlara burada hak sahibi olduklarını düşündürür. Kürtlerin ise kendi içlerinde yaşamaları ve semte bir katkılarının olmaması aksine onların görüntüleri yüzünden buraların bir türlü kalkınamamasından dolayı burada yaşamayı hak etmediklerini düşünürler.

> Eskiden de göç vardı fakat eskiden gelenler buraya ayak uydurma çabasına girerdi. Şimdi bunlar kendi bildiklerini buraya zorla kabul ettirmeye çalışıyorlar. Onlar buraya alıştı da biz onlara alışamadık. Biz de göçle geldik

5 Osmanlı Bankası Müzesi'nde, 10-11 Nisan 2009 tarihlerinde yapılan I. İstanbul Sempozyumu'nda Prof. Dr. Cem Behar'ın (Boğaziçi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü), "Osmanlı Döneminde İstanbul'a Göç" başlıklı konuşmasından alıntılanmıştır.

> ama böyle değildik. Senin gibi giyinmeye çalıştık, Artin Abi gibi konuşmaya çalıştık. Dilimizi değiştirmeye çalıştık ama şimdi onlarda bu yok. Buradaki halkla kaynaşamadılar. Onlar bir tek kendilerine iyiler. (B, Erkek, 41)

> Şu sokağa girerseniz, Mardin'de giyindikleri gibi giyinenleri görürsünüz, yanlış anlamayın Mardin de bizim, maksatlı söylemiyorum. Gayrimüslimlerle hiçbir kültür farkımız yok, o nedenle de çok iyi anlaşırız. Aynı kültürden gelmişiz ama göçenlerle kültür farkı çok. (K, Erkek, 62)

"Onlar... Hepsi Aynı... Hep Onların Suçu..."

Göç toplumsal yapıyı sarsan bir kriz anıdır. Her tür göç ya da göçmenin kriz yaratması beklenmez. Fakat burada bahsi geçen zorunlu göçle çeşitli illere yerleşmek durumunda kalan Kürt göçmenler için "krizi yaratan", "öteki" haline gelme halinden söz edilebilir. Etnik kökenleri ve yoksullukları, kırsaldan gelmeleri ve kentle uyum sürecinde sergiledikleri *köylü, doğulu* görüntüler Kürtlerin toplumsal anlamda ayrılmalarına ve düzen bozan olarak görülmelerine neden olmaktadır. Işık ve Kaya'nın (2009, 225) da belirttiği gibi gidilen kentlerde göçmenler sıkça dışlanmaya uğramakta ve hatta bazı durumlarda tüm sorunların temeli, suçlusu olarak değerlendirilmektedirler.

Bu anlatılardaki yakınma aslında bazı birey ve toplulukların toplumsal yapının bozuma uğramasına, değişmesinedir. Semtin eski sakinleri, son 20-25 senedir, mahallede yaşanan değişimden, nüfus sirkülasyonundan rahatsızdırlar. Eski komşuluklara ve samimi ilişkilere duydukları özlemi sıkça dile getiren sakinler, bugün apartmanlarına taşman Kürtleri tanımadıklarını, onlarla iletişim kuramadıklarını belirtirler. Bunun nedenini, aralarında çok fazla kültür farkı olmasına bağlarlar.

> Artık buralar çok bozuldu. Göçmenler buraya kendi kültürlerini de getirdiler. Bize benzemiyorlar. Çok kaba insanlar. Laf anlatamıyordunuz. Annem sayesinde ilişkiler biraz düzeldi. Ama yine de bu sokakta oturmak istemem. Gürültüleri, temizlik anlayışları ve bazen de kaba-saba tavırlarından rahatsız oluyorum. (E, Kadın, 34)

> Bakın, burada yaşayan herkes, özür dilerim, Kürtlerin pisliklerinden rahatsız. Yanlış anlamayın, Kürt arkadaşlarımız da var ama bazı şeyleri gevşek bıraktınız mı işin ucu kaçıyor. İki Kürt benim de olduğum bir ortamda bir araya gelince Kürtçe konuşuyorlar. Onlar geldikten sonra güvenlik problemi oldu. Onlar geldikten sonra bozuldu buralar, kaçtı millet. (R, Erkek, 40)

Ne yazık ki, kurgulanan özellikler tüm gruba genellenir. Bunun en büyük göstergesi de çalışmada sıkça rastlanan anlatılardır: "Kürtler/doğulular/köylüler/göçmenler/taşradan gelenler... İstanbul'u mahvettiler, oturdukları semtlere sahip çıkmadılar." Bu tip genellemeler, indirgemeci yaklaşımlar, toplumsal dışlamalar, "öteki"leştirilen grupların da karşılıklı ilişki içinde, kendilerini dışarıya kapatmalarına, değişime karşı dirençlerine neden olur. Bu şekilde dışlanan kültürlerin diğer kültürlerle kaynaşması olanaklı değildir.

> Şimdi burası doğudan çok göç alınca kalite bozuldu. Kültür seviyesi çok düştü, gelenler burayla uyum sorunları yaşadılar. Hâlâ köyde gibi yaşıyorlar. Buranın koşullarına uyum sağlamıyorlar. Buranın yerlisi bundan çok rahatsız oluyor tabii. (H, Erkek, 43)

> Hep onlar geldikten sonra değişti buralar. Kirlendi. Şimdi çocukların elinde sigara ya da esrar. Kimse sahip çıkmıyor, arkasını kollamıyor çocuğunun. Burayı kendilerine benzetmeye çalışıyorlar. Haliyle burada yaşayanlar, eskinin güzelliğini bilenler, bu durumdan çok rahatsızız. (Z, Erkek, 48)

Öte taraftan İstanbul'da görüşülen zorunlu göç mağdurlarının bazıları, ev kiralama, iş bulma ve eğitim konusunda zaman zaman ayrımcılığa uğradıkları algısına sahiplerdir. Ancak bu ayrımcılık algısı, onlara göre, göçmen olmalarından çok, bu kişilerin Kürt kimlikleriyle ilgilidir (Yükseker, 2008, 236). Bazılarının anlatımlarından, Kürt ve köyden gelmiş olmaları nedeniyle zorluklar yaşadıkları anlaşılır. Samatya'daki göçmenlerin, ilk geldikleri yıllarda karşılaştıkları problemlerden bahsederken, sıkça, köyden geldikleri ve Kürt oldukları için istenmediklerini, bu nedenle çoğu zaman kavga ettiklerini belirtirler. Zorunlu olarak geldikleri bir kentte, istenmeyince, kente ve yaşayanlara ayak uyduramayınca, köye dönme isteğinin daha da arttığından söz ederler. Fakat bir taraftan, zamanla, kişilerin birbirlerini tanıdıkları, konuşa konuşa anlaştıkları da gözlemlenir.

> Burada yeni geldik, bizi istemediler. "Kro" dediler, "cahil", "bunlar PKK". Zorumuza gitti. Ben Türkçe bilmiyordum. Dalga geçtiler, kızdılar. Şimdi karışamıyorlar, korkuyorlar. (S, Kadın, 65)

> Buraya geldiğimizde biraz Türkçe biliyordum. Türkçe konuşmazsan sana kötü gözle bakıyorlar. Kendi aramızda Kürtçe konuşunca kızıyorlar. Kötü bir şey söylüyoruz sanıyorlar ama dilimiz dönmüyor o kadarına. (K, Kadın, 32)

> Geldiğimde çok zorluk çektim. Doğulu olunca her yerde çekersin. Öyle herkese belli edemezsin, ben Kürt'üm diyemezsin. (C, Erkek, 29)

YER-KURMA PRATİKLERİNİ *HABİTUS* KAVRAMI İLE AÇIKLAMAK

Göçmen ile *habitus*u arasındaki bağı, gündelik hayat üzerinden okunursa, İstanbul'da gözlemlenen pek çok görüntü daha iyi anlaşılır. Statik olmayan *habitus*ların yeni toplumsal yapılarla çözülmesi zaman ve tekrar gerektirir. Göçmenin, birdenbire, üstünden atmak üzere olduğu bir kabuk gibi *habitus*undan sıyrılması beklenemez. Farklı kimliklerle kaynaşması, farklı mekânları algılaması, farklı toplumsal düzenlerden etkilenmesi, hem kendi kabuğu olan *habitus*unun esnekliğine hem de çevresini pratik etme sıklığına bağlıdır.

Bediz Yılmaz (2007), Tarlabaşı'nda yaşayan Kürt göçmenler üzerine yaptığı çalışmada göçmen hanelerin hayatta kalma stratejilerini *habitus* kavramı aracılığıyla açıklamaya çalışır. Bu şekilde bakmanın sağladığı iki yönlü açılımı, "bir yandan toplumsal pratiklerin toplumsal yapıyla uyumlu bir şekilde kişilerde yeniden üretilme biçimlerine dair bilgi edinebilirken, diğer yandan da bu pratiklerin yeni koşullarla karşılaştığında nasıl uyum sağladığını ya da dönüştüğünü, ya da tam tersine, bu yeniliklere karşı nasıl direnç gösterdiklerini gözlemleyebiliriz" şeklinde açıklar. Bir başka deyişle, göçmenlerin kent yaşantısındaki heterojen görüntüleri –bu metinde "yer-kurma" pratikleri şeklinde açıklanan– uyum sağlamayabilme stratejileri ya da tersine köydeki yaşantılarını sürdürme dirençleri, *habitus*larının gereği olarak ortaya çıkar. Alışageldikleri yaşantı biçimlerinin, kökenlerinin, geleneklerinin, kendi toplumsal ve kültürel kurgularıyla ördükleri kozalarıyla, üstlerine sinen pratiklerle bu kentte "yerleştikleri" mekânlara tutunurlar. Bu nedenle de, göçmenleri *habitus*larından bağımsız-ayrı düşünmek indirgemeci bir tavır olur.

Bourdieu, *habitus* kavramının pratiği, zamansal mantığı içinde anlamaya işaret ettiğini vurgular ve bu kavramın önemli bir işlevinin zor anlaşılır bir karşıtlıktan kopuş sağlaması olduğunu söyler. Ona göre, "*habitus*, bilgi nesnelerinin edilgin bir biçimde kaydedilmiş değil, inşa edilmiş" olduğunu ortaya koyar. Bu inşa ilkesinin, "toplumsal olarak inşa edilmiş, pratikle edinilmiş ve sürekli olarak pratik işlevlere yönlendirilmiş, yapılanmış ve yapılandırıcı yatkınlıklar sistemi" olduğunu hatırlatır. (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 110). Bourdieu, *habitus*u, görmenin, bakmanın, davranmanın ve düşünmenin sürekli adetlerinden oluşan bir yaradılış sistemi ya da algının, düşüncenin ve eylemin yapıları ya da şemalarından oluşan uzun süreli sistemler olduğunu açıklar (Bourdieu, 2002: 43). *Habitus*tan söz etmek, bireysel olanın, hatta kişisel, öznel olanın dahi toplumsal, kolektif olduğunu ortaya koymaktır. *Habitus* toplumsallaşmış bir öznelliktir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 116). Bir diğer

Resim 8.5: Samatya'da yaşayan Kürt göçmenlerin gündelik hayatlarında sokakla kurdukları ilişki (fotoğraflar yazara aittir).

deyişle, *habitus* hem toplumsal yapının kişilerin derinlerine yerleşmiş bir tortu gibi olduğunu, bu tortunun kişinin düşünce, alışkanlık ve eylemlerini yönlendirdiğini, hem de bireyin o an içinde bulunduğu sınıf, çevre, zaman ve kendi kişilik yapısı gibi unsurların da tortunun biçimlenmesinde etkisi olduğunu gösterir. Wacquant, *habitus*'un doğal değil toplumsal bir eğilim olduğunu ve bu yüzden de zaman, mekân ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını ifade eder. Önemli özelliklerinden birisi de, dayanıklı olmakla beraber statik ve ölümsüz olmamasıdır; zira yatkınlıklar toplumsal olarak kurutulmakta ve yeni dış güçler karşısında erimeye, çözülmeye hatta parçalanmaya uğrayabilmektedir (aktaran Yılmaz, 2008). Sahil bandında, otoban kenarlarındaki yeşil alanlarda, piknik yapan (mangal yakan) aileler, çoğu kişi için yadsınan, istenmeyen, *kentli olmayan* bir görüntüdür. Öten yandan, kırsaldan gelen göçmen için bulduğu herhangi bir açık alanda piknik yapmak, oturmak geleneksel bir eylemdir. Benzer bir yaklaşımdan Yılmaz da (2007) bahseder; çocuk emeğinin anlamının Kürt ailelerin *habitus*ları bağlamında düşünüldüğünde aslında hiç de garipsenmeyecek bir olgu olduğunu çünkü köyde gerek tarımda gerek hayvancılıkta çocuklar için de mutlaka yapılacak işlerin bulunduğunu ve bunun yüceltilen bir durum olarak kabul gördüğünü belirtir.

O nedenle, Samatya'daki sokaklarda görüntülenen "norm dışı, kente ait olmayan, köy yaşantısının devamı" şeklinde nitelendirilen pratikler aslında yine göçmenlerin *habitus*larıyla açıklanabilir. Birlikte yemek yapmak (midye temizleme, yaprak sarma, fındık ayıklama vb.), yün havalandırmak/dövmek, halı yıkamak, patlıcan közlemek, fasulye ayıklamak gibi mutfak ve ev işlerini dışarıda yapan kadınların bu işleri dışarıda yapmalarının belirgin bir sebebi vardır: "Köyde bu işler zaten dışarıda ve bir arada yapılır. Hem bir-

likte yapıldı mı çabuk biter hem de işlerin arasında konuşuruz" (M, Kadın, 40). Bununla birlikte, sokakta iş yapılmasa bile, yemek yemek, çay içmek, sohbet etmek, oturmak için kapı önlerine kilim serildiği, tabure konduğu, kapıların gün boyu açık olduğu gözlemlenir.

Anadolu göçmeni olan ve yaklaşık 30-40 yıldır Samatya'da yaşayan ailelerin de benzer şekilde sandalye, tabure ya da minderleri evlerinin ya da apartman kapılarının önlerine çıkartıp oturdukları, bir araya gelip çay eşliğinde sohbet ettikleri görülür. Eski sakinler, dışarıda oturmayı, "bir yere gitmek, para harcamak yerine, masrafsızca hava almak" şeklinde yorumlarken, kendilerininkini onlarınkinden ayırmaya çalışırlar.

> Biz onlar gibi işlerimizi sokağa dökmeyiz. Sadece kahvaltıdan sonra kapımızın önünde, gölgede oturur, Türk kahvemizi içeriz. (E, Kadın, 72)

Öte yandan Kürt göçmenler, sokakta oturmayı, işlerini yapabilmeyi köyle özdeş, benzer bir durum olarak algılar ve bundan dolayı memleketleriyle, "yer"leriyle, yurtlarıyla ilişki kurarlar. Bu tip eylemler onların, İstanbul Samatya'daki sokaklarında köylerini hissederek yaşamalarını, "yerkurma"larını sağlar.

> İncir ağacının altında oturuyoruz burada. En güzel tarafı odur buranın. Aynı köyde gibi, kilim serip oturuyoruz dışarıda. Bir yere gitmek yoktur, ihtiyaç değildir. Burada hava alırız. (Z, Kadın, 65)

> Burası eğlencelidir genelde. Kapılar açıktır, herkes birbirini tanır, güvenir, bilir. Zaten insanlar birlikte iş yaparlar, kapıların önlerinde. İşte kışa hazırlık, yemek, halı, yün işleri, örgü... (N, Kadın, 17)

> Gündüzleri hep kapılarımız açıktır. Kapı önlerinde otururuz. Burası serin, gölge, rahatız burada. Köydeki gibi yaşıyoruz yine. (M, Kadın, 47)

MEKÂNSAL KULLANIMLAR

Köyden hazırlıksız şekilde çıkarak büyük kentlere göç etme, gidilen yerle ilgili bilgilerin kısıtlı olması, maddi imkânların yetersizliği, kent yaşamında geçinmek için gerekli eğitim ve mesleki yeterliklerden yoksun olma, yerinden ayrılmaya zorlanan aileler için, kentle kurulan ilk ilişkinin de, başlarda zoraki olmasına yol açar. Geride bırakılan yere duyulan özlem, yeni tanışılan kente alışma zorluğu, göçmenler için İstanbul'la duygusal bir bağın kurulamamasına, kentin mecburen yaşanılan bir yere dönüşmesine neden olur. Bu mecbu-

riyet, çoğu için sonradan olumlu bir alışkanlığa dönüşmüşse de, ilk kuşağın kendini hâlâ İstanbul'a ait hissetmediği görüşmelerde çok belirgindir. Gönülsüzce tutunulan, ilişilen mekân sürekli geri dönme isteğini uyandırır. Bu geri dönme isteği de şimdinin-buranın tanınmamasına, şimdiyle-burayla güçlü ilişkiler kurulamamasına neden olur. Bu sebeple ve buna ek olarak maddi olanaklar ve geleneksel yapılar sebepleriyle, göçmenlerin mekân kullanımlarının oldukça kısıtlı olduğu söylenebilir. Genellikle ev ve çok yakın çevresini kullanan göçmenlerin semtin tamamım kullanmadıkları, bilmedikleri anlaşılır. Akraba ziyaretleri ve özel durumlar dışında semt dışına çıkmayan/çıkamayan göçmen aileler gündelik hayatlarını çoğunlukla semtin belirli alanlarında geçirirler.

Erkekler için, çalıştıkları yerlerin çeşitliliğinden dolayı durum biraz daha farklılaşabilmektedir. Fakat kadınların çevrelerini zaruri ihtiyaçlar dışında kullanmamaları dikkat çekicidir. Göçmen kadınların semtte en çok kullandıkları alanlar, bakkal, market, sahil ve evlerinin önüdür. Ev ihtiyaçlarını, evde en çok sözü geçen büyük annenin karşılaması, genç gelinlerin, kızların özellikle meydandaki içkili lokantaların önünden geçmelerinin istenmemesi, meydan çevresindeki sabit davranışların, semtin aşağı kısmındaki hareketlerin, erkek ağırlıklı olmasına neden olur.

Semtteki hareketliliğin içinde göçmen hareketleri, semtin aşağı kısımlarında, tren yolu kıyısında ve sahildeki yeşil alanlarda belirginleşir. Semt hem fiziksel oluşum, topografya, hem fonksiyonel kullanım hem de toplumsal yapı bakımlarından yukarı ve aşağı olarak ikiye bölünmüş gibidir. Yukarı kısım, Kocamustafapaşa olarak bilinmektedir ve hareketin gün boyu daha yoğun seyrettiği çarşıyı, otobüs duraklarını, semt parkını içerir. Bu kısım ızgara planlı kent dokusundadır. Aşağı kısımda ise organik kent dokusu yer yer değişmiş olsa da hâkimdir ve görece daha az katlı yapılardan oluşur. Aşağı kısımdaki meydan, balıkçılar ve tren istasyonu semtte yaşayanlar için önemli bulunur. Semtin hareketli merkezi olan, üst kottaki çarşı göçmenlerce pek fazla ziyaret edil(e)mezken, alt kısımdaki sokaklarda kadın ve çocukların durağan hareketleri, bir araya toplanmaları dikkati çeker.

Bu kümelenme, semtin yerlilerini rahatsız eder. O nedenle de, semtte göçmen sokakları ya da göçmen mekânları olarak algılanan bazı alanların, rotaların kullanılması, yerlilerce pek uygun ve güvenli görülmez. Semtte, tekinsiz mekânlar olarak nitelendirilebilecek mikro bölgeler oluşur. Semt sakinleri, bu bölgeleri sınırlayan sokakları kullanmamak için yollarını değiştirdiklerini belirtirler. Bu kümelenme, birikme, göçmenler ve diğerleri arasında

Resim 8.6: Kapı önlerinde ve sahilde piknik (fotoğraflar yazara aittir).

görünmez eşikler yaratır. Sokakların girişlerinde, ara yüzlerde karşılaşmalara rastlanırken, sokak içlerinde ve kapı önlerinde yabancıya, kümeden olmayanlara rastlanmaz. Bu görünmez fakat bilinen eşikler sokakların kapıları haline gelir. Etnik kimliğe göre belirgin bir dağılımın varlığından söz edilemese de, tren yolu kıyısındaki, görece emlak değerleri daha düşük sokaklarda Kürtlerin, yukarı kısımda, kilise ve çevresinde Ermenilerin yaşadığı gözlemlenir. Türklerin ise maddi gelir durumlarına göre hem aşağı hem de yukarı kısımlarda yaşadıkları bilinir. Yukarıda yaşayanlar aşağı kısımları kullanmayı, *Kürt göçmenlerin yerleşmelerinden sonra*, pek tercih etmezler. Sadece balıkçılardan alış-veriş etmek için meydana inilir, bir toplu taşıma aracı olarak tren *güvensiz* bulunduğu için kullanılmaz.

1874'te hizmete giren demiryolunun Samatya kıyısından geçmesi geleneksel kıyı kullanımını kısıtlasa da, sonrasında "balıkçıların, gazinoların, deniz kulüplerinin, deniz hamamlarının" varlığından bahsedilir. Çok sonraları, Menderes döneminde, 1956-58 yılları arasında yapılan sahil yolu, kıyı kullanımını bitirerek meydanı denize açılan Samatya'yı denizden uzaklaştırır. Sahil yoluna rağmen, semtliler yeşil alanları dinlenme ve spor amaçlı kullandıklarını fakat son yıllarda, sahildeki yeşil alanlarda mangal yakılması, piknik yapılmasından dolayı sahili artık kullanmadıklarını belirtirler. Geceleri ise, sahil uyuşturucu kullananlar, tinerciler için bir yuva haline gelir ve semtteki en tekinsiz alan olarak nitelendirilir. Yıllarca, semt için önemli odak noktaları olan meydan ve sahil bugün yukarıda yaşayanlarca pek sık kullanılmaz. Semt bu sebeplerle hem toplumsal hem mekânsal anlamda ikiye ayrılır. Sonuç olarak, Samatya'da mekân kullanımını, etnik kimliğin, cinsiyetin, gelir düzeyinin ve kültürel yapıların etkilediği belirgin bir şekilde gözlemlenir.

SONUÇ YERİNE

Kürt göçmenler diğer "ötekiler" gibi var olabilecekleri, ikamet edebilecekleri *imkân mekân*lara yerleşmişlerdir (Elmadağ, Tarlabaşı, Fener-Balat, Süleymaniye, Kumkapı, Yedikule, Samatya örneklerinde olduğu gibi). Tek el kontrolünde, homojen, iktidar ve sermaye baskılı alanlar *öteki*ni, kendisiyle eş düzeyde barındırmak istemez. Samatya *öteki*nin barınabilmesi anlamında heterojenlik ve çeşitlilik taşır fakat bu heterojenlik henüz hibritleşmeyi beraberinde getirememiştir. Bu heterojenlik, sadece, farklı kümelerin yan yana gelerek temas etmeleriyle oluşan bir bileşim gibidir. Farklı grupların kaynaşması, iç içe geçmesi ve melezleşmesi birkaç tekil örnek dışında söz konusu değildir.

Ermeni ve Türkler yıllar içinde iyi ilişkiler geliştirdikleri her iki grup tarafından da gururla ifade edilen bir söylemdir. Fakat her iki grup da Kürtlerin gelişinden memnuniyetsizdir. Bu hoşnutsuzluk ifadelerini, özellikle Türklerin kendilerini Kürtlerden ayırmak için kullandıkları düşünülmektedir. Bu rahatsızlığın sebeplerini de, "kültür seviyesinin çok farklı olması, Kürtlerin kavgacı ve gürültülü olması, kabalık ve çok çocuklu olmaları, Kürtçe konuşmaları, köy yaşantısını sürdürmeleri, kendi kültürlerini buraya taşıyarak kendilerine de dayatmaları, dolayısıyla da kendi mahallelerine yabancı kalmaları" olarak sıralarlar. Öte yandan, Kürtler de, kimliklerinden dolayı dışlandıklarını, istenmediklerini düşünürler. Gruplar arasında oluşan karşılıklı yargılar birbirlerine zaman zaman değmeden yaşamalarına neden olur fakat yine de etkileşimlere izin verir. Özellikle sokak ölçeğinde, yan yana oturan farklı ailelere bakıldığında hem sürtüşmelere hem de uzlaşmalara tanık olunur. Farklı gruplardan kişilerin genellikle birbirlerini tanıdıkları, selamlaştıkları fakat maddi-manevi alış verişlerinin ve komşuluk ilişkilerinin olmadığı saptanmıştır.

Samatya'daki göçmenler artık ne köyde ne de kentte yaşamaktadırlar. Hiçbir yerdedirler fakat aynı zamanda iki yerde birdendirler. Artık, *habitus*larının ve aynı zamanda kentin de ürünü olan, yeniden inşa ettikleri, var olabildikleri, imkânlarını keşfettikleri yerdedirler. Bu keşfi sağlayan, mekânın kendi fiziksel ve sentaktik/dizimsel yapısıdır. Ekonomik merkezin *(economic core)* ticari faaliyetlerin/çarşının bir başka deyişle hareketin yoğun şekilde seyrettiği *(integrated)* mekânların dışında kalan, bu merkeze uzak konumda bulunan, ayrılma eğilimi gösteren *(segregated)* sokaklar, otorite için kriz mekânları haline gelirken, öte yandan, tam da karşı pozisyondaki, marjinal yaşamlara fırsat verir. Bu anlamda, çıkmazlar ve yalıtılmış sokaklar, göçmenlerin bedensel ve zihinsel "yer-kurma" pratiklerini içine alır ve mesken tutmayı kolaylaştırır. Zihinlerindeki yerin inşasına izin verir, mecburen/isteyerek

kente alışmalarını sağlar. Fakat göçmenlerin mekâna tutunmasını besleyen bu yerleşme biçiminin, semte ve kente olan aidiyeti ve mahallelilik üzerinden gelişebilen bağlılığı da beraberinde getirdiği söylenemez. Öte yandan, bu mekânlar ve yerleşme biçimleri, semtlileri, güvensiz olması, tehlike ve illegal işler barındırması açısından rahatsız eder ve içinde bulundukları konumları tekinsizleştirirler. Bu nedenle de, bu konumlarda barınanlar dışında pek sık kullanılmazlar. Kültürel ve toplumsal ayrışmalar böylece mekâna ve mekânsal kullanımlara da yansır.

Mahallenin eski sakinleri arasında yardımlaşma ve komşuluk ilişkilerinin belirli ölçülerde, "eskiden kalanlarla" devam ettirildiği bilinmektedir. Eski sakinler ve eski esnaf, bir Ermeni ve Rum mahallesi olan Samatya'nın tarihi değerinin bilincindedirler. 50'li, 60'lı yıllardaki samimi komşuluk ilişkilerini, mahalle yaşantısındaki birlikteliği, bir yüceltme eğilimi olarak, sürekli dile getirmektedirler. Mahalleye duyulan aidiyet birçoğunun hâlâ burada yaşamasının en büyük sebebi iken, sonradan gelenlerin bir kısmı da sırf mecburiyetten, maddi durumları olmadığı için buradan gidemediklerinden bahsetmekte ve çoktan umutlarını kaybetmiş gibi görünmektedirler. Fakat buna rağmen, eski sakinlerinin çoğunun mahalleye duydukları bağlılık, bu mahalleyi diğerlerinden ayırmaları, özellikli bulmaları, tarihini bilmeleri Samatya'yı sevdikleri, bağlandıkları bir "yer" olarak kurguladıklarını gösterir. Zihinlerinde de buraya aittirler. Öte yandan, birinci kuşak Kürt göçmenler için, mahalle ile olan ilişkinin bir aidiyet ilişkisine dönüşmediği çok açık ve anlaşılırdır. Onların *zihinlerindeki yeri* yaşattıkları, köylerine ait oldukları ve burada *arada bir yerde* yaşadıkları söylenebilir. Her ne kadar İstanbul'un ve Samatya'nın *güzelliklerinden* bahsetseler de, onların köyleri daha *güzel*, daha yaşanılası bir yerdir. Buradaki Kürtler için kimlikleri, bir arada yaşamak, birlikteliklerine tutunmak, ilişkilerini ve geleneklerini, alışageldikleri yaşam biçimini devam ettirmek, Samatyalı olmaktan ya da herhangi bir yerli olmaktan çok daha önemlidir. Fakat ikinci kuşak için aynı savın kesinliği iddia edilmemelidir. Onlar, bir yandan Mardinli olmakla gurur duyarken, öte yandan da kendilerini İstanbullu olarak görmektedirler.

Göçmenleri toplumsal tortularını - arka planlarını düşünerek değerlendirmek, göçmenlik olgusunu ve mekânsal izlerini anlamak açısından faydalı olacaktır. Göçmenlik tarihsiz değildir, onu toplumundan, etrafından, muhitinden ayrı düşünmek olası değildir. Toplumsal yapı ve özne olarak göçmenler düalizmi yerine, toplumsal olanla ve göçmenlik durumuna gönderilenler arasındaki ilişkinin karşılıklı ve sarmal bir ilişki olduğu kabul edilmeli-

dir. Barınma hakları bir kere ellerinden alınarak, yerlerinden edilmiş Kürt göçmenlerin, İstanbul kentinde ve Samatya'da yaşadıkları göç ve yerleşme deneyimleri, sıkıntılar, problemler, kentle kurdukları ilişki, duygusal bağ burada, "yer-kurma"nın önemini vurgulamak için anlatılmaya çalışıldı.

Bu semtler için hazırlanan dönüşüm projelerinin uygulanmasıyla Tarlabaşı ve Sulukule örneklerine benzer bir vakanın burada da yaşanacağı gerçeği ne yazık ki kaçınılmaz gibi görünmektedir. Bu nedenle, kentte insan haklarını, barınma hakkını önemseyecek, olası bir dönüşüm projesinde, göçmenlik hallerinin ve var olan toplumsal oluşumun da üzerinde düşünülmesi gereği vurgulanmalıdır. Zorunlu süreçlerden sonra çeşitli mekânsal ve zihinsel pratikler geliştiren ve yeni toplum-mekânsal biçimlenmeler üreten göçmenlerin, bir kere daha yerlerinden edilmeleriyle, içine yerleştikleri toplumsal ağdan ve örüntüden kopartılmaları, Samatya örneğinde anlatılan mekânsal ve toplumsal ayrışmadan çok daha öte, büyük, yıkıcı toplumsal ve kentsel problemlere yol açabilir. Var olan düzeni, yapı stokunu iyileştirmek, toplumsal yapıdaki kopukluklar, ayrılmalar üzerine düşünmek, paylaşım alanları, temas mekânları, kültürel melezlikler oluşturabilecek ara, orta alanlar yaratmak gibi çözümler üreterek daha iyi, yaşanılır kentlere ulaşmak mümkündür. Bugünü kurtarmak adına yapılan kolaycı çözümler bir sonraki adımda daha büyük sorunlara yol açacaktır. Barınma hakkını kentin kime/kimlere verdiğini bir kere daha sorgulamak gerekiyor.

KAYNAKÇA

Akkan, B. E. ve Kayhan, A., "Sulukule İçin Toplumsal Değerlendirme", Yayınlanmamış Rapor, 2008.

Ayata, B. ve Yükseker, D., "Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler", *Birikim*, 213, 2007, s. 47-60.

Bourdieu, P., "Habitus", J. Hillier ve E. Rooksby (der.), *Habitus: A Sense of Place* içinde, Ashgate, Aldershot, 2002.

Bourdiue, P. ve Wacquant, LJD., *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Casey, E., *The Fate of Place: A Philosophical History*, University of California Press, Berkeley, 1997.

Certeau, de M., *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley, 1984.

Chambers, I., *Göç, Kültür, Kimlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

CHP Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Raporu, "Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nden Göç", *Bilanço '98, 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 334.

Cresswell, T., *Place: a short introduction*, Malden: MA, Blackwell Pub., 2004.

Danış, D. ve Kayaalp, E., "Bir Bağlamlandırma Denemesi: Elmadağ'da Göç Deneyimleri", H. Kurtuluş (der.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.

Erder, S., "Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları", *Toplum ve Bilim*, 66, 1995, s. 106-121.

—, "Göç, Yerleşme ve Çok Kültürel Tanışma", *Birikim*, 123, 1999, s. 68-75.

Işık, E. ve Kaya, A., "Yerinden Edilmek: Son Dönem Türkiye'sinde Göçe Bir Bakış", E. Işık ve Y. Şentürk (der.), *Özneler, Durumlar ve Mekânlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2009.

Kayacan, G., "Kızıltepe'den İstanbul'a Kemerburgaz Çadır Köyü", *Bilanço '98, 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 353.

Kömürcüyan, E. Ç., *İstanbul Tarihi, XVII. Yüzyılda İstanbul*, Eren Yayınları, İstanbul, 1952.

Lefebvre, H., *The Production of Space*, Oxford, OX, UK, Cambridge, Mass., Blackwell, 1991.

Öncü, A., "İstanbullular ve Ötekiler: Küreselcilik Çağında Orta Sınıf Olmanın Küresel Kozmolojisi", Ç. Keyder (der.), *İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 117-144.

Relph, E., *Place and Placelessness*, Pion, Londra, 1976.

Soja, E., *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*, Blackwell Pub., Malden, MA, 1996.

Tuan, Y. F., *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1974.

—, *Space and Place: The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1977.

Tuncer, E., "Yer Üzerine Sayıklamalar", *Arredamento Mimarlık*, 03, 2009, s. 114-119.

Turan, E. R., "Heidegger ve Ev", *Mimarlık*, 260, 1994, s. 21-22.

Yalçıntan, M.C. ve Çavuşoğlu, E., "Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek", *Mimarist*, 33, 2009, s. 93-102.

Yılmaz, B., "Hayatta Kalmak Yaşamak Değildir! Kent Yoksulu Göçmenlerin Gündelik Yaşam Mücadelelerini Habitus Kavramıyla Düşünmek", *Mülkiye*, Cilt XXXI, 255, 2007, s. 203-225.

Yükseker, D., "Yerinden Edilme ve Toplumsal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar", D. Kurban, D. Yükseker, A. B. Çelik, T. Ünalan ve T. Aker (der.), *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008.

Dizin

1921 Anayasası 37
1982 Anayasası 38, 66
3. Köprüye Hayır İnisiyatifi 98
6-7 Eylül Olayları 172

AB Komisyonu Eşit Fırsatlar Birimi 137
Adana 174, 176
adem-i merkeziyetçilik 23-25, 31
agora 104, 105
Aile Danışma Merkezi 151, 155, 157, 159
Aile İçi Şiddetle Mücadele Yasası 161
aile planlaması 137
Akademi Kentsel Dönüşüm 99
Almanya 134
alt yapı ve kamusal hizmetler hakkı 10
alt-kimlikler 20
ana dilde eğitim 12
Antik Yunan 51
Ara İstasyon 156
Araplar 153
artı ürün 47, 76, 79
ataerkil denetim 147
Atina Sözleşmesi 59
atomistik birey 29, 31
Avcılar 174, 178
Avrupa Birliği Antlaşması 33
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) 32
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 26, 32, 41, 43, 59
Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu 4-6, 9, 11, 12
Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı 4, 6-13, 81
Avrupa Kentte Kadınlar Şartı 4, 5, 7, 8, 11
Avrupa Konseyi 26, 29, 32, 34, 41, 59, 62-64, 71
Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı 36, 38
Avrupa Parlamentosu 134
Avrupa Peyzaj Sözleşmesi 63, 72
Avrupa Yerel Özyönetim Şartı 65
Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konseyi (CEMR) 142
Ayazma 166
aydınlanma 46, 121, 122
ayrımcılık 4-7, 10, 14, 15, 29, 65, 73, 81, 83, 110, 112, 116, 123, 124, 134-136, 138, 141, 142, 177, 181
azınlıklar 9, 12, 15, 29, 100, 140

Bağımsızlık Bildirgesi (ABD) 121
Bakırköy 173
barınma hakkı 3, 5, 61, 103, 165, 166, 170, 189
barış hakkı 27, 52, 54
Başıbüyük 166
Behar, Cem 179
Belediye Yasası 37, 38, 59, 160
belediyeler 5, 7, 35, 39, 56-58, 114, 150, 154, 160, 161
Benjamin, Walter 88
bilgi edinme hakkı 13
Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 6
BM İnsan Yerleşimleri Konferansları (Habitat I, Habitat II) 4, 16, 61, 62, 64, 95, 100, 136, 138, 162
BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) 134, 136
BM Nüfus Fonu 160
BM Zorla Yerinden Edilmeler Komisyonu 100
Bogunovich, D. 49
Bookchin, M. 49
Bourdieu, P. 101, 105, 128, 131, 133, 182
Brezilya Kent Yasası 4, 8
Büyükçekmece 174

Casey, Edward 169
Cassin, René 45, 46

Castells, Manuel 24, 48
Childe, Gordon 48
cinsel sağlık 137
cinsel yönelim 4, 7, 132, 142
cinsiyet asimetrisi 127
cinsiyet eşitsizlikleri 144
Cresswell, Tim 167
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 174

çalışma hakkı 7, 52, 53, 67, 68
çevre hakkı 9, 27-29, 39, 43, 52-56, 67, 68, 70-72
Çingeneler 5
çöküntü bölgeleri/alanları 2, 14, 46, 87

dayanışma hakları 17, 27-29, 33, 41, 42, 51-55, 58, 68, 70-72
Dayanışmacı Atölye 97, 99
de Certeau, Michel 67, 71, 170
de Gouges, Olympe 122
Demokratik Kitle Örgütleri 95
demokratikleşme 17, 23-25, 28, 31, 33, 41, 99, 105
desentralizasyon 17, 41
Dikeç, Mustafa 78
dinlence ve spor hakkı 13
Direnistanbul 97
Diyalektik Materyalizm 73
Diyarbakır 132, 174, 177-179, 190
doğal hukuk 26, 50
dönüşüm projeleri 2, 3, 14, 90, 91, 113, 115, 166, 171, 189
Dünya Kent Hakkı Şartı 4-13, 81
dünya kentleri 1
Dünya Kentsel Forumu (WUF) 137
Dünya Sağlık Örgütü 6, 54, 59

eğitim hakkı 6
eğitim politikaları 7
ekoloji 9, 30, 49, 63, 65, 69, 140
endüstri devrimi 94
enformel ekonomik aktiviteler 7
Engelli Hakları Atölyesi 115
engelliler 4, 5, 7, 11, 15, 42, 57, 88, 107, 115, 155, 157
entegrasyon 7, 91, 113
Erder, Sema 175, 176, 178
Ermeniler 172, 173, 176, 178, 179, 186-188
etik 45, 63, 70, 81, 82
evlilik 123-125 136
evsizler 4, 5, 15
eylem tedbirleri 15

fason üretim 151
feministler 124-126
fenomenoloji 166-168, 170
Florya 173
Frankfurt 109
Fransa 121, 122, 134, 138
gecekondu 2, 56, 58, 61, 87, 95, 96, 98, 152
Gilbert, Liette 78
girişimci kent 1
Global Köy 19
globalleşme 18-20, 22, 25, 28, 31, 32, 42, 43
Gottdiener, M. 74-76, 78, 84
göçmenler 4, 15, 165, 171-190
Gramsci, A. 84, 102
gündelik yaşam 76-78, 80, 138-140, 145, 190
güvenlik hakkı 7, 39

habituel 171
habitus 101, 105, 172, 182, 183, 187
Hadid, Zaha 90
Halk Evleri 96
Hardt, M. 102
hareketli sermaye 1
Harvey, David 48, 76, 78, 79, 104, 105
Haussmann 88
Haydarpaşa İnisiyatifi 98
hegemonya 76, 77, 81
Heidegger, M. 167-169, 170
Helsinki Nihai Senedi 32
Helsinki Yurttaşlar Birliği 100
Hemşehri Hukuku 37
Hindistan 47
Hobbes, Thomas 124

Hollanda 134, 138
hukuki statü 51

IULA Yerel Yönetim Dünya Bildirgesi 41

İkinci Dünya Savaşı 27, 32
İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Paktı 27, 59
İl Özel İdare Yasası 38
ilişkisellik biçimleri 171
İmar Kanunu 56, 67
İMECE 97
İngiltere 111, 113, 121
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 26-28, 32, 41, 59, 122, 160
İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (Fransa) 121
insani yardım hakkı 27
inşaat sektörü 89, 139
İrlanda Cumhuriyeti 112
İstanbul Özürlüler Müdürlüğü (İSÖM) 114, 115
istihdam 1, 3, 35, 60, 68, 81, 82, 103, 110, 111, 113, 135, 143, 145, 151, 152, 166
işsizler 7, 10, 88, 151
İzmir 146, 147, 149-154, 174

kaçak işçiler 15
Kadın Aktivite Merkezi 153
Kadın Danışma Merkezi 151, 154
Kadın Hakları Bildirgesi 122
Kadın Masası 154
Kadın Meclisi 153, 155, 156, 158
Kadın Platformu 154, 157, 158
kadın ticareti 151
kadına yönelik şiddet 147, 150, 151, 154, 155, 159
Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı (BMOP) 146, 148, 150, 153, 160
Kahire Eylem Planı 135
kamu hukuku 50
kamulaştırma 2, 14, 66
kamusal mekânlar 1
kamusal yurttaşlık 47
Kanarya 166
kapitalizm 18, 28, 46, 48, 72, 73, 76, 87, 88, 93, 94
Kars 146, 148-152
kasaba 62-65, 145
katılımcı-çoğulcu demokrasi 23
Kayacan, Gülay 175
kent imajı 1
kent vatandaşlığı 107-111, 113-116
kentin pazarlanması 1
kentleşme 17, 18, 21, 25, 31, 43, 47, 49, 59, 61, 67, 71, 73, 78, 79, 104, 105, 127
kentli hakları 17, 26, 29-31, 37, 41, 45, 54-56, 58-64, 66-72, 121, 135, 150
kentsel altyapı 59, 60, 69
kentsel dönüşüm 1-3, 14, 15, 58, 87, 89-92, 99, 113, 115, 166, 171, 190
kentsel haklar 3, 17, 28, 29, 30, 32, 36, 41, 81, 99, 102
kentsel muhalefet 87, 90-96, 98, 99, 101-103, 105, 106, 190
Kentsel Rönesans 62
kentte insan hakları 2, 3, 14, 15, 73, 81-84, 189
kentte yaşama sanatı 79
Kipfer, Stefan 77, 78, 84
kişi hakları 17, 27, 41, 82, 83
Kişi Hakları ve Sosyal Haklar Uluslararası Paktı 27
Kocamustafapaşa 172, 178, 185
konut hakkı 39, 52, 53, 55, 58-61, 66-68, 71, 80, 81, 123, 140
Kopenhag Bildirgesi 135
koruculuk 173
koruyucular sınıfı 47
kölelik / köleler 48
Körler Okulu Platformu 98
Kumkapı 173, 174, 178, 187
kültür hakkı 12, 39, 53
Küresel Eylem Planı 62, 136
küreselleşme 18-25, 40, 88, 104, 107-109
Kürtler 172, 175-181, 186-189

Le Moniteur Universal 122
Lefebvre, Henri 3, 48, 49, 53, 60, 61, 72-80, 82-84, 104-106, 109, 167, 170
liberal demokrasi 18, 21, 23, 28
liberalizm 22
Locke, John 124
Londra 109

Maastricht Antlaşması 34
mahalle dernekleri 97, 98
Mardin 174, 175, 177-180, 188
Margulies, Roni 84
marka kent 1
Marksizm 46, 73, 105, 126
Marmaray projesi 171
Marx, Karl 80
Medeni Kanun 125
Mekan Üretimi 73-78, 80
mekânsal bölünme 2, 132
Menderes, Adnan 186
Mersin 174
Mezopotamya 47, 51
Mısır 47
mikro kredi 156, 158
Milletlerarası Modern Mimari Kongresi (CIAM) 59
miss-use 87
Mitchell, Don 53, 80, 81
modern hukuk 124
modernite 43, 107
Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı 4, 5, 7, 9-13
Mourgeon, J. 53, 72

Nairobi Stratejileri 135, 137
Negri, A. 102
neo-kapitalizm 76
neo-liberal ekonomi 1, 76
neoliberalizm 93
Neolitik Çağ 47
Nevşehir 146, 148, 149, 151, 152, 155
New York 109, 169
NIMBYSM (Not In My Back Yard – Benim Arka Bahçemde Değil) 97
Norberg-Schulz, Christian 167
nöbetleşe yoksulluk 176

oeuvre 77-81
Okmeydanı 166
okul öncesi eğitim 57
Osmanlı Devleti 116, 133, 162, 172

Öncü, Ayşe 179
öz örgütlülük 103
özel olan politiktir 125, 126
özgürleşme 46, 139, 141, 144
Özürlüler Koordinasyon Merkezi 114

Paleolitik Çağ 47
Paris Komünü 48, 58
Paris Şartı 26
Partiya Karkeren Kürdistan (PKK) 173, 174, 181
patriyarka 124-126, 132
petrol krizi 18
polis 47, 48, 51, 154, 159, 161
politik ekonomi 73
pozitif hukuk 26, 27, 45, 50, 52, 53, 56
Purcell, Mark 79, 80

rant 14, 88, 91
refah devleti 18
Relph, Edward 168
Robert, J. 61
Roma 47, 51
Romanlar 152
Rumlar 172, 173

Sabancı Vakfı Hibe Programı 155-157
sağlık hakkı 6, 52-54
Said, Edward 175
sakat hakları 107, 108, 110-114, 116, 117
sakatlık çalışmaları 107, 108, 110
self determination 22
sendikalar 45, 92, 94, 96, 128, 129, 130, 132
sermaye 1, 14, 48, 76-80, 83, 88, 89, 93, 104, 187
servis sektörü 1
seyahat hakkı 56, 67

seyahat özgürlüğü 11, 67-69
SHÇEK 150, 153, 154
Sığınma Evi 150, 153, 154, 156, 158
Sivil Toplum Kuruluşları (STK) 62, 92, 95, 96, 112
Siyasi Partiler ve Seçim Yasaları 148
Slovakya 134
Soja, Edward 170
SOS İstanbul 97
sosyal adalet 3, 9, 27, 47, 72, 73, 81, 84
sosyal güvence 2, 14
sosyal kontrol sistemleri 11
sosyal mekân 75-77
sosyal politikalar 4, 112, 116, 139
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu 156
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 151
soyut mekân 75, 76
Sultanbeyli 166
Sulukule 90, 100, 103, 105, 166, 189
Sulukule Platformu 97
Sümerler 51
Süryaniler 172

Şiddet İzleme Birimi 153
şiddet mağdurları 6, 15, 150, 156, 158

taciz 111, 130, 131, 133
Tahran Bildirgesi 28
Tarlabaşı 90, 166, 182, 187, 189
Taylorizm 127
temellük hakkı 79, 80
thirdspace 170
TMMOB 93, 98
Tokyo 109
Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) 39, 88, 90, 91, 161
toplu taşıma 11, 57, 115, 130, 186
toplu tüketim 48, 68
toplumsal kutuplaşma 2
toplumsal sözleşme 50
Trabzon 146, 148, 149, 151, 152, 157, 158
Tuan, Yi-Fu 168, 190
turizm 1, 57, 76, 151
Türk Belediye Yasası 59
Türk Ceza Kanunu 67

ulaşım hakkı 11
ulus-devlet 18, 20-22, 24, 31, 40, 102, 107-110, 121
ulus-ötesi 31
ulus-üstü 31
Uluslararası Af Örgütü 73
UNESCO 4, 16, 52, 54, 100
UNICEF 152, 156
Urfa 146, 151, 152, 156, 174, 179
uygarlık 26, 46, 48, 72
uyumlu gelişme hakkı 9

Üçüncü Dünya Devletleri 27

Van 146, 148, 150-153, 159, 174
Van Kadın Derneği 151
Vancouver Bildirgesi 134, 137
Vapuruma Dokunma 98
Varlık Vergisi 172, 176
Varto depremi 173
vergi 30

Wacquant, L. 182, 183, 189

Yahudiler 172
yaşama hakkı 30, 45, 46, 52, 54-56, 58, 59, 62, 66, 68, 70, 71, 103, 150, 166
Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto 63
yeni toplum sözleşmesi 122
Yenikapı 173, 174
yer-kurma 165, 171, 172, 182, 187, 189
yerel demokrasi 20, 23, 25, 28, 30, 31, 34, 39
Yerel Eşitlik Eylem Planı (YEEP) 146, 147, 149-151, 153, 154, 160
Yerel Hizmet Sunum Modeli (YHSM) 147
Yerel Karar Mekanizmaları 147, 149
yerel odak 29
Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı 142
yerelleşme 17, 18, 20-25, 28, 31, 32, 43, 149, 150

yerlerinden edilmişler 15
yeşil alanlar 9, 10, 35, 57, 183, 185, 186
Yeşilköy 173
Yılmaz, Bediz 182, 183
Yurttaş Hakları Bildirgesi (İngiltere) 121
Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) 100

Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları başlıklı bu çalışma, kent ve insan hakları kavramlarını disiplinler arası bir yaklaşımla inceleyen makalelerden oluşuyor. Bu katkılar, daha önce İstanbul Bilgi Üniversitesi, İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen Kent ve İnsan Hakları Sempozyumu'nda yapılmış sunumlara dayanıyor.

Sosyal bilimler açısından, 'kentsel dönüşüm' uygulamasıyla ilgili, kent ve insan hakları kavramları bağlamında bir yaklaşımla, kent hakkı, kentli hakları, kentte insan hakları, kentsel hizmetlere erişim hakkı gibi 'hak' vurgusunu ön planda tutan incelemeler, hem genel hem de kent ölçeğinde bir demokrasi iklimi içinde anlamlıdır. Bu, aslında, bireysel hak alanlarının özerkliği, bu bağlamda kendi geleceğini tayin etme olanaklarına sahip olma, özel ve kamusal iletişim kanallarının açıklığı ve bununla bağlantılı özgürlükler arasında, katılım, çoğulculuk, şeffaflık, hesap verebilirlik, muhalefet hakkı gibi değerlerle örülmüş bir ilişkiler düzenini ifade eder.

Son günlerde Türkiye'de çok tartışılan kentsel dönüşüm uygulamalarının yarattığı sorunlar, çatışmalar, tartışmalar başka bir gerçeği de gündeme getirmiştir. Bu, özellikle kent toprağındaki mülkiyet ilişkilerinin belirlenmesi konusunda doğrudan "emlâk piyasası"na odaklanma politikasıdır. Bu durum, bu konuların tartışılmasında ekonomik ve sosyal haklar alanından gitgide uzaklaşmaya da neden olmaktadır.

Bu çalışma, farklı disiplinleri temel alan katkılarıyla, kentsel dönüşüm meselesini sosyal bilimler yöntemleriyle anlamaya çalışmanın yanı sıra, bu konunun bir hak meselesi olduğunu da vurgulayan incelemelere yer veriyor.

ISBN: 978-605-399-274-5

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI